

HEINE PÁRIZSBAN

Doktori értekezés a német irodalomból

Irta:

Kovács Józsefné

Komna Katalin

1965.



Diss. B 300





59. Heine, 1831

Stich nach einem Gemälde von Moritz Oppenheim

"O Deutschland, meine ferne Liebe
Gedenk' ich deiner, wein' ich fast!
Das muntre Frankreich scheint mir trübe,
Das leichte Volk wird mir zur Last.

Dem Dichter war so wohl daheime
In Schildas teurem Eichenhain;
Dort wob ich meine zarten Reime
Aus Veilchenduft und Mondenschein." /1./

1. Heines sämtliche Werke in 12. Bänden. Stuttgart 1885.
2. kötöt 84. oldal
/a továbbiakban: Werke/

"Ich hatte einst ein schönes Vaterland
Der Eichenbaum
Wuchs dort so hoch, die Veilchen nickten sanft
Es war ein Traum.

Das küsste mich auf deutsch, und sprach auf deutsch
/Man glaubt es kaum,
Wie gut es klang/ das Wort: Ich liebe dich!
Es war ein Traum " /2./

I. Előzmények. A párizsi tartózkodás első termékei

"Párizs! Párizs!" A postakocsi kiáltása és a kókusz-
dióárusok hangoskodása ébresztette fel utasunkat álmából.
1831. május 20-át irták, amikor Heinrich Heinével egy ra-
gyogó tavaszi napon a delizsánsz a Saint Denis-i kapun át
begördült Párizsba. - - -

.....

Mi vezette a 34 éves férfit, hogy végleg elhagyja azt az országot, ahol született, ahol eddig élt?

Zsidó származása folytán olyan népszórvány tagja, amely évszázadok óta a társadalom peremén, szinte törvényen kívül, védtelenül kénytelen élni. Sem emlék, sem kegyelet nem köti az uralkodó osztályok, a világi és egyházi feudalizmus hagyományaihoz.

Születésénél fogva társadalmilag a legnagyobb mélységhez, és egy megvetett és gyűlölt népcsoporthoz tartozott. A német nagyvárosok közül nem egy, mint pl. a konzervatív birodalmi város, Frankfurt am Main is mereven kitartott a getto lezárttsága mellett, amelynek kapuját naplementekor lezárták, lakóinak tilos volt a járdán és a sétányokon közlekedniük, ugyyszintén semmiféle nyilvános ünnepélyen sem jelenhettek meg. Így éltek sokan a getto nyomasztó és félelmetes zsufoltságában, sötét elzárttságában. Észak-Németországban azonban a vallásos tolerancia és a felvilágosodás szelleme már lényegesen javított a zsidók helyzetén, Berlinben pedig lehetőségük nyílt Mendelssohn óta, hogy résztvegyenek a kulturális és szellemi életben.

A sokrétű társadalmi rend a születést véve alapul az egyiket felemelte és lehetőséget adott neki a tevékeny életbe való bekapcsolódásra, ugyanakkor a születésüknél fogva letaposottak és elnyomottak számára nem adott mást, mint a kirekesztettség kínzó érzését és tudatát.

Ilyen körülmények között csak egyetlen titkos, kivé-
tő utat találtak generációk óta a gettó mélységéből, ez pe-
dig az arany hatalma, amely magasra tudta emelni őket, és
láthatóan hatalmat is nyújtott nekik. Ez legjobban a
Rotschild családnál volt látható.

Heine szülővárosa, Düsseldorf, a német nyelvterület
egyik iparilag legfejlettebb vidékéhez tartozott. Ez a vá-
ros akárcsak az egész Rajnavidék, ósidők óta a francia kul-
turhatás körzetébe esik. Innen van, hogy e vidék polgársága
jóval nagyobb fogékonysággal fogadja a nyugat felől beáram-
ló kulturális és politikai áramlatokat, a felvilágosodást
és a forradalmat, és ezért jóval előbb kezdi meg cselekvő
osztályharcát, mint egyebütt.

Düsseldorf 1794-1813-ig francia megszállás és közigaz-
gatás alatt áll, s élvezi a forradalmi átalakulás vívmánya-
it: a jogegyenlőséget, a gazdasági és politikai szabadságot,
amit a Code Civil, Napoleon törvénykönyve biztosít a francia
polgárnak. A feltörekvő Rajnamenti polgárság lelkesen fogad-
ta a francia csapatokat, mert I. Napoleon akkor Németország-
ban a forradalom megtestesítője és a régi feudális rend
szétrombolója volt.

A német demokratikus politika több jelentős képviselő-
je, maga Marx és Engels is e vidék szülötte. A fiatal Heine
szempontjából az a legfontosabb, hogy személyében is ré-
szese volt ennek a folyamatnak.

A Code Napoleon a zsidóság számára is meghozta a teljes polgári jogegyenlőséget. 1804-ben Heine is családjával együtt teljes jogu polgára lett a társadalomnak. Megtanul élni az új helyzet adta szabadsággal, a felvilágosodás, s a világi gondolkodás légkörében végzi iskoláit, kiszabadul a gettó-idológia nyomasztó légköréből. Mindez egyik forrása következetes francia barátságának, s időleges Napoleon rajongásának. Mint gyermek, megcsodálta, amint végiglovagolt szülővárosa utcáin. Katonáit is oly nagyon szerette, hogy híres versét, a "Die Grenadiere"-t szentelte emlékükné.

"Nach Frankreich zogen zwei Grenadier",
Die waren in Russland gefangen.
Und als sie kamen ins deutsche Quartier,
Sie liessen die Köpfe hangen.

.....
Gewähr mir, Bruder, eine Bitt':
Wenn ich jetzt sterben werde,
So nimm meine Leiche nach Frankreich mit,
Begrab mich in Frankreichs Erde.

.....
Dann reitet mein Kaiser wohl über mein Grab,
Viel Schwerter klirren und blitzen;
Dann steig ich gewaffnet hervor aus dem Grab -
Den Kaiser, den Kaiser zu schützen!"

/3./

A francia közjáték 1813-ban végetért. A francia csapatok a lipcsei csata után kivonultak Düsseldorfból, a Rajnavidék Poroszországhoz kerül. Az új urak hozzáfognak a restaurációhoz, a régi feudális rend visszaállításához. Ez a 16 éves Heine esetében is egyet jelent a teljes jogfosztottsággal.

Düsseldorfbán nem volt gettó. Azonban a francia megszállás befejezése után a restaurációs időben minden a Code Napoleon által biztosított jogok is megszűnt, sőt még sötétebb napok következtek a zsidó polgárookra. Így 1823-ban született az a rendelet is, amely szerint zsidó nem viselhet nyilvános hivatalt Poroszországban. Ahogy a zsidók felszabadulásának gondolata egyre jobban előtérbe került a felvilágosodás eszméinek térhódításával, úgy kezdett növekedni Németországban az antiszemitizmus.

Az antiszemitaizmus külön egyesületekben is jelszóvá vált, így létesítette Achim von Arnim 1811-ben Berlinben a "Deutsche Christliche Tischgesellschaft"-ot, amelynek többek között Clemens von Brentano, Fichte, Savigny, Schinkel és Schleiermacher is tagjai voltak.

Igy a zsidóság elkülönítettsége következtében nem is tudott a modern fejlődésbe bekapcsolódni. Különösen Németország keleti részében élt a zsidóság azok között a hagyományok és erkölcsnormák között, amelyeket még a próféták korából vett át.

A kis Harry /ez volt tulajdonképpeni keresztnéve/ ekkor éppen a düsseldorfi lyceum tanulója. Ez az iskola u.i. nyitva állt ott a zsidó gyerekek számára is. /Tanítási nyelve a francia volt/.

A család szeretné, ha "második Rotschildd" válna, ezért a kereskedelmi iskola elvégzése után egy Frankfurt am Main-i banküzletben töltött gyakorló évei után dúsgazdag nagybátyja, Salamon Heine hamburgi vállalatánál tölt 2 évet. Ezután a nagybácsi "Harry Heine u. Komp" cég alatt textilüzletet nyit számára, azonban az üzlet tönkremegy, s ezzel végérvényesen bebizonyosodik, hogy az ifju Heine gazdagság révén soha sem fog kiemelkedni társadalmi körülményei közül.

Később bucsut mond a kereskedői pályának, amelyhez sem kedve, sem tehetsége nincs. Azonban ebben a korszakban is volt számára valami pozitív, mert Heine világot, sőt nagyvilágot, tengert láthatott, hogy Goethe szülővárosában járt, s megismerkedett közben az osztálytársadalom kirívó ellentmondásaival.

Nagybátyja anyagi támogatása lehetővé teszi számára, hogy 1819-ben jogot kezdjen tanulni a bonni egyetemen.

Heine költői és világnézeti fejlődése szempontjából ismernünk kell az akkori német egyetemek szellemét.

A reakció elnyom minden szabad mozgást és megnyilatkozást. A diákdalokból, tankönyvekből törlik a szabadság szót. Úgy tetszik, mintha örökre sirba tették volna a forradalom szellemét. Ami megmaradt belőle, az néhány megkésett romantikus költő, az akkor még haladó Görres, vagy Arndt röpirataiban, egy-két merészebb egyetemi tanár előadásában

vet utoljára lobot, a diákegyesületek megnyilatkozásaiban parázslík, rendszerint romantikus, nacionalista vagy vallásos köntösben.

Heine számára mindez merőben új volt. Vonzotta, ami az egészben forradalmian előremutató, elriasztotta, ami benne faji gőg, idegengyűlölet megnyilatkozása volt. Igaz, rövid ideig maga is tagja az egyik diákegyesületnek, s ifjúkori kísérleteinek tanúsága szerint ő sem tud mindig ellentállni a nacionalista szellem fertőzetének.

"Exterritoriális" jogokat élvez ebben a világban Hegel is, aki 1818 óta a berlini egyetem tanára. Heine berlini egyetemi éveit alatt Varnhagenéknál kerül Hegellel közelebbi, majdnem meghitt viszonyba. Ő az első nagy emberi és intellektuális jelenség, aki Marx előtt Heine életébe lép. Akárcsak kortársait, őt is lenyűgözve tartják Hegel történetfilozófiai koncepciójának világokat és évszázadokat átfogó méretei.

Heine olvassa Hegel műveit, s hallgatja egyetemi előadásait, persze nem a szakember következetes, hanem a tanulni vágyó költő szenvedélyes, impresszionista érdeklődésével. Tehát csupán azt olvassa, hallja ki belőlük, csupán azt rögzíti, amire pillanatnyilag szüksége van, aminek befogadására ideológiailag eleve készen áll. /Igy olvassa majd Párizsban a saintsimonisták szövegeit, s hallgatja programbeszédeiket is!/
/

Milyen jóleső érzés lehetett számára, most elsőízben kielégítő választ kapni a kor, s benne a maga égető problémáira. Megtudja, hogy ami a világon történt és történik, nem véletlen műve, hanem az abszolút szellem megnyilatkozása, hogy a szellem lényege, végső célja a szabadság. Ennek pedig fokozatos megvalósulása tükröződik az emberiség fejlődéstörténetében, amely ilyenformán haladás a szabadság tudatában. Mennyire megszilárdíthatta ingatag emberi biztonságérzetét és önbizalmát, milyen lendületet adhatott kezdeti személyi szabadságharcának, amikor a legilletékesebb helyről hallhatta, hogy a maga helyén ő is történeti feladatot teljesít. Ezt a biztonságérzetet viszi majd magával Párizsba is, ennek a történeti feladatteljesítésének a tudatában születik a "Doktrin" c. verse.

"Schlage die Trommel und fürchte dich nicht,
Und küsse die Marketenderin!
Das ist die ganze Wissenschaft,
Das ist der Bücher tiefster Sinn.

Trommle die Leute aus dem Schlaf,
Trommle Reveille mit Jugendkraft,
Marschiere trommelnd immer voran,
Das ist die ganze Wissenschaft.

Das ist die Hegelsche Philosophie,
Das ist der Bücher tiefster Sinn!
Ich hab sie begriffen, weil ich gescheit,
Und weil ich ein guter Tambour bin."

/4/

Heine műveiben mélyen érvényesül Hegel dialektikus szemléletének hatása, mégpedig nemcsak ott, ahol a hatás nyilvánvaló és ellenőrizhető, pl. Heine párizsi prózájában, a német romantika, s a klasszikus idealizmus megítélésében, hanem már jóval Párizs előtt, ott, ahol rejtettebb, nehezebben felismerhető, de nem kevésbé termékeny módon jelentkezik. Ez előkészíti Heine elszakadását a romantikától: a "Reisebilder"-ekben, vagy a "Buch der Lieder"-nek legszebb lírai darabjaiban, főleg pedig "Nordsee-Bilder" ciklusában.

A Hegel-hatás évekre meghatározza Heine történeti világképét, s tanuságot tesz arról is, hogy Heine tisztában van Hegel jelentőségével. Akkor sem tagadja meg, amikor már felismerte filozófiájának reakciós elhajlását, s benne a porosz államforma, a vallás apológiáját, általában a megalkuvást a fennálló társadalmi renddel, a Szent-Szövetség Németországával.

Azt is tudni kell, hogy éppen Heine berlini éveiben kezdődik a hegeli terminológia behatolása a történettudományok, a publicisztika, a teológia és a költészet egész területére.

Hegel következetes tanítványának bizonyul Heine abban is, hogy Berlin óta az eszme bajnokának tekinti magát, az eszme lényegét pedig mindvégig a Hegel szellemében értelmezett szabadsággal és haladással azonosítja.

1825-ben döntő lépésre határozza el magát: kikeresztelkedik. Ilyen módon reméli társadalmi, és anyagi létének megszilárdulását. Ez a lépése azonban nem hozza meg a várt eredményt. Bizonyítja ezt 1826. januárjában barátjához, Moses Mosserhoz írt levele is: "Ich bin jetzt bei Christ und Jude verhasst. Ich bereue sehr, dass ich mich getauft hab'; ich seh, noch gar nicht ein, dass es mir seitdem besser gegangen ist, im Gegenteil, ich habe seitdem nichts, als Unglück." /5/

Hozzá tartozói azt szerették volna, ha Hamburgban telepedik le, és ügyvédi gyakorlatot folytat, miután Göttingenben 1825-ben megszerezte a jogi diplomát. Azonban az ügyvédséghez éppen úgy nincs kedve, mint a kereskedői pályához. Titkos vágyai az egyetemi katedrához vonzották. Meg is pályáz Münchenben egy egyetemi tanári állást, azonban nem ő nyeri el.

Heine mindig kissé beteges, gyenge alkatu volt, ezért szívesen vállalkozott különböző utazásokra, hogy testi erejét és szellemét felfrissítse. 1824-ben végiggyalogolta a Harz hegységet és Thüringiát. 1825-ben nagybátyja támogatásával a keletfriz Norderney szigeten pihen több hetet.

1827-ben Angliában találjuk, egy évvel később Itália földjét járja. 1830-ban Helgoland szigetén időzik. Közben Lengyelországba is kirándul.

Utélieményeit "Reisebilder" címmel adta ki. A "Harzreise" ragyogó szatirikus képet nyújt a 19. század 20-as éveinek

német valóságáról. Sziporkázó szellemességgel, finom iróniával, éles megfigyelőképességgel ad tipikus ábrázolást az akkori Németország viszonyairól, mint az utileírások művészetének igazi mesterműve.

A könyvbe egyéni élményeit is beleszővi ifju éveiből szellemesen, költői szabadsággal. Még él benne a Napoleon iránti tisztelet, még nem a francia burzsoázia képviselőjét látja benne. A "Reisebilder I. kötete" /1826/ a lehető legnagyobb feltűnést keltette. A német államok kormányainak egész sora, az élen természetesen Poroszország és Ausztria, igyekeztek gyorsan betiltani.

1830. júniusában újra Helgolandre utazik, és ott kapja meg egy nagy ujságcsomaggal a párizsi júliusi forradalom híret.

"Es waren Sonnenstrahlen, eingewickelt in Druckpapier und sie entflammten meine Seele bis zum wildesten Brand"- írja 1840-ben, Börne elleni polemiájában. /6/

De a naplójában 1830. aug. 10-én már ez áll: "Fort ist meine Sehnsucht nach Ruhe. Ich weiss jetzt wieder, was ich will, was ich soll, was ich muss... Ich bin der Sohn der Revolution und greife wieder zu den gefeierten Waffen... Ich bin ganz Freude und Gesang, ganz Schwert und Flamme!" /7/

Ez a forradalommal átítatott férfi tért vissza Düsseldorfba, s látja, hogy a németek képtelenek nyugati szomszédaihoz hasonlóan cselekedni. Bosszantotta, hogy a német ne-

hézkeség annyira ránehezedik az országra. Éppen Helgoland-ról visszatérve Hamburgban éli át a hanza város zsidó polgárai ellen egy gyűlöletes botrányt.

Miután Salamon Heinével is elmérgesedtek gyakori vitái írói tevékenysége miatt, még egy utolsó kísérletet tesz állami hivatal elnyerése érdekében. Ismét kudarcot vall. Éppen ekkor jelenik meg a "Reisebilder" III. része "Italienische Reise" címen, amelynek ugyancsak merész satirikus hangja végképp lehetetlenné tett számára bármily nyilvános állami hivatalt Poroszországban. Ekkor alakul ki benne végérvényesen az elhatározás, hogy Németországot elhagyja.

Senki sem kényszerítette, hogy hazájától megváljék, de ennek a radikális szellemnek ki kellett törnie. Odahaza nehézség, a szabad szellemiség eltiprása, a boldogulási lehetőség elzárva előle – s Párizs, a szabadság szülőháza, ahol gondolkodása szerint élhet.

Börne érdekes leveleket küldött a szabad országon átfolyó Szajnárról a szolgasorban élő Németországba "Briefe aus Paris" címen. Heinét is vonzotta a szajnaparti Babel. A népek tavaszának akart örvezdeni, s karriert akart csinálni. Meg aztán a lelke mélyén jó pár éve szunnyadó Párizs utáni vágyának is eleget tehetett végre.

.

Heinét minden új lebilincselte és fellelkesítette. A Párizs fölé boruló égbolt különös kéknek hatott a számára.

Lutétia arca még a juliusi napfény forró csókjaitól égett, és az esküvői csokor még nem hervadt el keblén, jól lehet a "Liberté, Egalité, Fraternité" feliratokat néhány helyen már a házfalakról is eltávolították.

Párizs Heinére kitörölhetetlen, mély benyomást gyakorolt. Berlin és München, amelyeket előbb nagy városokként ismert, most elhalványodtak ezzel a pompás világvárossal szemben. Düsseldorf, Bonn, Lüneburg és Göttingen pedig csak nagy falvaknak tűntek mellette.

Már a 17. században - amikor a 30 éves háború Németországot letarolta és elnéptelenítette - Franciaországnak a westfáliai béke után 1648-ban az európai kontinensen vezető nagyhatalmi szerepe volt. Párizs akkor több mint félmillió lakost számlált, az arisztokrata negyedben, a Saint-Germainben pompás villákat és palotákat emeltek. Csak a Quartier Latin szűk és sötét utcácskái emlékeztettek még a régi időkre, de emellett a városnak különleges bájt kölcsönöztek.

Azokban a napokban, amikor Heine Párizsba került, a nagyvárosi élet a Chaussée d'Antin és a Faubourg Montmartre között lüktetett a nagy bulvárokon, ahol éjjel és nappal üzletemberek és naplopók, kalandorok és meghiusult egzisztenciák, koldusok és pénzeszsákok találkoztak össze.

Heine kielégítetlen kíváncsisággal száguldott keresztül-kasul a városon, fehér kalapját mélyen a szemébe huzva

szemlélte az emberek arcát és az üzletek fényes kirakatait.

1831 június 27-én Varnhagennek így ír:

"Hier freilich ertrinke ich im Strudel der Begebenheiten - der Tageswellen der brausenden Revolution - obendrein bestehe ich jetzt ganz aus Phosphor und während ich in einem wilden Menschenmeer ertrinke, verbrenne ich auch durch meine eigene Natur." /8/.

Ebben a nyilatkozatban a Párizssal való első találkozás izgató hangulata tükröződik. Másfél évvel később egy másik levélből /Ferdinand Hillerhez/ /1832.X.24/ már az új körülményekhez való teljes asszimiláció csendül ki:

"Fragt sie jemand, wie ich mich hier befinde, so sagen Sie, wie ein Fisch im Wasser." Oder vielmehr sagen Sie den Leuten, dass wenn im Meere ein Fisch dem anderen nach seinem Befinden fragt, so antwortet dieser: Ich befinde mich, wie Heine in Paris". /9/

Megérkezése után a második napon a "Globe" című saint-simonista ujság kiadóhivatalát kereste fel. A párizsi ujságok^{ok} közül ez az ujság állt legközelebb világszemléletéhez. A már halott nagy utópista szocialista munkatársai meleg szívélyességgel fogadták a német költőt. A május 22-i számban a következő cikk jelent meg:

"Seit vorgestern befindet sich der berühmte deutsche Schriftsteller Dr. Heine in Paris. Er gehört zu den jungen und mutigen Leuten, die den Fortschritt verteidigen und

sich nichts daraus machen, dass sie sich dadurch den Hass der Höflinge und Aristokraten zuziehen, Herr Heine, der sich durch Ernst und Herzenswärme auszeichnet, hat seine Feder in den Dienst der nationalen Interessen Deutschland gestellt, ohne dabei in einen engstirnigen Nationalismus zu verfallen"

/10/

Jóllehet Heine csak rövid ideje tartózkodott még Párizsban, mégis hamar megismerte az új rendszert, amely a Bourbon-rezsimet felváltotta. A francia nép júliusban azért állt a barikádra, hogy a feudális monarchiát megdöntse, és a nemes-ség hatalmát megszüntesse. A győzelem gyümölcseit azonban nem az a réteg élvezhette, amely vérét hullatta érte, hanem a fináncburzsoázia, a bankárság, a bankspekulánsok, valamint a nagy ipari vállalkozások tulajdonosai, mint a kőszén-bányák és vasuti társaságok tagjai. Ezek a pénzmágnások ragadták magukhoz a hatalmat és teremtettek egy számukra kellemes kormányzatot, amikor az önmagát polgárkirálynak nevező Lajos Fülöpöt ültették a trónra.

A nép széles rétegei Párizsban sem az új kormányval, sem Lajos Fülöppel nem voltak elégedettek. A sajtóban ismét megjelentek a politikai pamfletok és karikaturák a monarchiáról és annak első miniszteréről, Kasimír Périer-ről. /Az akkori párizsi karikaturisták, elsősorban Philippon, A Karikatura c. folyóirat kiadója, a király fejét körtével helyettesítette/ Mindenütt, az üzletek kirakataiban, az ellenállók

ujságjaiban, a vicclapokban megjelent ez a körte a király vonásaival, miközben Périert, mint kereskedőt ábrázolták, aki ezt a körtét magas áron eladja.

A pamfletistákat és művészeket, akik a királyt nevéssé tették, a törvény szigorúan felelősségre vonta.

A juliusi monarchia elleni harc nem mindenütt volt azonban eredménytelen. 1831-ben a lyoni takácsok szerveztek felkelést az elviselhetetlen munkafeltételek miatt. Jelszavuk az volt: "Élni és dolgozni, vagy harcban elesni". A felkelő munkások kezébe került a hatalom, miután 3 napig heves összetűzésekre került sor a kormány csapataival. Azonban a megerősített hadsereg leverte őket, és visszavette a hatalmat.

Párizsban titkos republikánus társaságok jöttek létre abból a célból, hogy a pénzmágnások hatalmát megtörjék.

1832. júniusában óriási gyászmenet remegtette meg Párizs utcáit. Lamarque tábornokot, a republikánusok vezérét kísérték utolsó útjára. Az elkeseredett tömeg az egyetemi diáksággal az élen a "Liberté, ou mort!" jelmondatot kiáltotta, s az Austerlitz hidnál megbeszélt jelre a felkelők összezsúfolnak a nemzeti gárdistákkal. A különböző városrészek^{ben} en azonnal barikádokat emelnek.

Nehéz napok következtek a francia fővárosra. Mindenütt felfegyverzett katonáktól kísért elfogottakat lehetett látni.

Heine megtalálta a módját, hogy a politikai helyzetről s a felkelés tapasztalatairól gondolatait nyilvánosságra hozhassa, mégpedig tudósítások formájában, amelyeket Párizsból az augsburgi "Allgemeine Zeitung" számára küldött. Ez a lap igen elterjedt volt egész Németországban, emellett külföldön is sokezer olvasója volt. Ezért is vette Heine örömmel a Cotta kiadóvállalatnak azt a javaslatát, hogy mint párizsi levelező működjék közre a lapnál. Így 1831 decemberétől 1832 júniusáig, mint tudósító mindent megírt Párizsról, ami a francia politikai életben figyelmét felkeltette.

Tudósításait nem az ujságírói tárgyilagosság, hanem a költő szenvedélyes pátosza hatja át.

Heine párizsi tudósításainak a hangja politikai éle miatt, szokatlannak tűnt az akkori német publicisztikában.

Ezek az ismeretekben kiemelkedően gazdag, szípkázó szellemességgel és ragyogó humorral megírt cikkek, amelyek Párizs társadalmi és politikai életnek szokatlanul színes és élő képeiből álltak, nem tetszettek az osztrák birodalmi kancellárnak, Metternichnek. Élesen tiltakozott is Cotta kiadónál - akihez az "Allgemeine Zeitung" is tartozott - úgy hogy ezeket a párizsi tudósításokat be is kellett szüntetni. Heine válasza az volt, hogy könyv formában adta ki a sorozatot.

Metternichnek meg is volt minden alapja ahhoz, hogy Heine írásaiban egyre világosabban felismerje a forradalmi

demokrácia képviselőjét, aki az utópistákon tulszárnyalva nyilvánítja ki cikkeiben a forradalom történelmi szükségességét, törvényszerűségét.

Ezek a cikksorozatok a franciaországi politikai harckat és irodalmi ellentéteket ismertetik meg az olvasóval. Heine megállapításai és következtetései, amelyek a juste-milieu elemzéséből kiviláglanak, tehetséges forradalmi újságírókat mutatnak be nekünk. Névtelen és röpke lapok voltak ezek, amelyeket maradandó könyvként a saját neve alatt "Französische Zustände" címmel a Hoffmann és Campe cégnél az 1832-es év vége felé ad ki. A német cenzura megcsönkította ugyan az előszót, de az 1834-es francia kiadásban az egészet bennhagyták.

Íme az író nyilatkozata: "Ich gebe hier eine Reihe Artikel und Tagesberichte, die nur das Verständnis der Gegenwart beabsichtigen. Wenn wir es dahin bringen, dass die grosse Menge die Gegenwart versteht, so lassen die Völker sich nicht mehr von den Lohnschreibern der Aristokratie zu Hass und Krieg verhetzen, das grosse Völkerbündnis, die heilige Allianz der Nationen. Dieser Wirksamkeit bleibt mein Leben gewidmet; es ist mein Amt." Majd a németországi állapotokra és ottani ellenségeire hivatkozva ugyanott megjegyzi: "Ich würde lieber bei dem ärmsten Franzosen um eine Kruste Brot betteln, als dass ich Dienst nehmen möchte bei jenen vornehmen Gaunern im deutschen Vaterland."

/11/

Az 1. cikkben a párizsi alsóbb néprétegek helyzetéről írja, az annyira vigasztalan, hogy a legkisebb kívülről adódó lökésre a szokásosnál fenyegetőbb felkelés törhet ki.

A 2. cikkben Lafayette hűségét olyan ellenálló férfinak nevezi, amelyhez hasonlót nem lehet találni, sem olyan tiszta márványt, mint az öreg Lafayette szive. De a franciák a halott Napoleont még mindig jobban szeretik, mint az élő Lafayettet. Napoleon neve a franciák számára olyan varázsszó, amely felvillanyozza és elkábitja őket. Képmását mindenütt lehet látni, rézmetszetben és gipszben, fémbe és fába minden testtartásban. Napoleon az istenük, kultuszuk, vallásuk.

A 7. cikkben az 1832-es tavaszi nagy kolerajárványról számol be. Megborzongató realitással fest képet róla:

"Es war ein verlarvter Henker, der mit einer unsichtbaren Guillotine ambulante durch Paris zog. Ich rede von der Cholera, die seitdem hier herrscht und zwar unumschränkt, und die ohne Rücksicht auf Stand und Gesinnung tausendweise ihre Opfer niederwirft" /12/

Leírja, hogy egyetlen napon, nevezetesen április 10-én kb. 2000 ember halt meg. Borbélya elmesélte neki, hogy egy öregasszony, aki a Faubourg Montmartre-on lakott, egész éjjel az ablaknál ült, hogy megszámolja a halottakat, akiket arra vittek: 400 halottat tudott csak megszámolni, mert hajnalra őt is megtámadták a kolera görcsei és hidegrázása, s hamarosan elpusztult.

Visszataszító látványként ecseteli, hogy azok a nagy bűtorszállító kocsik, amelyeket költözködésnél szoktak használni, most ugyyszólván halottas omnibuszok gyanánt mintegy omnibusz mortuis, járták a várost, szedték fel itt-ott a halottakat, és megrakodva mentek a Pere Lachaise temetőbe. Később már csak zsákba varrták a halottakat, és úgy földelték el a meszes gödrökbe.

A járvány elleni óvintézkedésből újfajta, lezárható szeméthordó kocsikat állítottak be. Azonban a chiffonier-k, a szemétből válogató koldusfélék, ezeket a szkereket szétverték, és a Szajnába dobták. A hatóság emberei elől elbarikádirozták magukat a St. Denis kapunál, szövetkezve azokkal az öregasszonyokkal, akiknek a hulladékokat eladják.

Halotti csend uralkodik egész Párizsban, a színházak sem játszanak, aki csak teheti elhagyja a fővárost. Alig látni embert a bulvárokon, azok is kendőt tertanak a szájuk elé.

Az emberek csodálkoznak rajta, hogy Heine még Párizsban tartózkodik.

A vallásról is megjegyzést tesz itt:

"Obgleich man behauptet, dass der Katholicismus eine passende Religion sei für so unglückliche Zeiten, wie die jetzigen, so wollen doch die Franzosen sich nicht mehr dazu bequemen, aus Furcht, sie würden diese Krankheitsreligion alsdann auch unglücklichen Tagen behalten müssen." /13./

Amikor egy másik cikkében visszapillant az 1789-es évre, eszébe jutnak az 1525-ös parasztmozgalmak is, és úgy említi Thomas Münzert, mint a német haza egyik leghősibb lelkét és egyik legszerencsétlenebb fiát.

Luthert próbálja védeni, amikor ezt írja róla:
"Vielleicht mehr aus Weltklugheit, denn aus bösem Eifer schrieb er das unrühmliche Buch gegen die unglücklichen Bauern." /14/

Majd összehasonlítást tesz a két mozgalom között és megállapítja, hogy 1789-ben Franciaországban ugyanaz az egyenlőségért és testvériségért folyó harc indult meg, mint Németországban jóval korábban a parasztháborúk idején.

A 10. cikkben a republikánusok felkelését rajzolja meg, amely Lamarque tábornok temetésekor tört ki, amikor az Aus-terlitz hídnál egy fekete keretű piros zászlóra fekete szavakkal a következő felirattal rohant végig egy sápadtarcu, titokzatos zászlóvivő: "La liberté ou la mort!"

1832 június 7-én az előző napi harc színteréről jövet meggyőződött róla, hogy mennyire nehéz lenne a teljes igazságot kinyomtatni. Ez a színtér u.i. Párizs egyik legnagyobb és legnépesebb utja, a Rue St. Martin, amely a hasonló nevű kapunál a bulvárról indul és egészen a Szajnáig, a Notre Dame hidig húzódik. Mindenki dicsérte a felkelő republikánusok vakmerő hősiességét.

"Es war die blühend, begeisterte Jugend, die ihr Blut hingab für die heiligsten Gefühle, für den grossmütigsten Traum ihrer Seele. Es war das beste Blut Frankreichs, welches in der Rue Saint Martin geflossen." /15/

Tévedés lenne azt hinnünk- beszéli el továbbiakban a tudósító - hogy a Rue Saint-Martin hősei az alsóbb néposztályhoz tartozókból kerültek ki. Nem, mert ezek elsősorban diákok voltak, mint az Alfort főiskola hallgatói, az "Ecole Polytechnique" tanulói, művészek, újságírók, de akadt köztük 1793-as divat szerint öltözködött idős ember is. Ezek közül az elfogottakat azonnal elhurcolták a Conciergeriebe Napoleon régi katonái, akik oly jól értették a fegyverforgatást, megállapították, hogy a Rue Saint Martinon lezajlott harcok az új történelem legnagyobb hőstettei közé tartoznak,. A Saint-Mery utcácska bejáratánál egy maroknyi, mintegy 60 főből álló republikánus csapat 60000 katona ellen harcolt, akiket kétszer visszavertek. A végén mégis a tulerő győzött. A republikánusok nem kértek kegyelmet, és többnyire bajonettel szúrták le őket. Egyesek közülük, látván azt, hogy minden ellenállás hiábavaló, kitakart mellüket tartották oda az ellenségnek, és hagyták magukat lelőni.

"Aber dennoch die nackten Tränen traten mir heute in die Augen, als ich die Orte betrat, die noch von ihrem Blute gerötet sind. Es wäre mir lieber gewesen, ich und alle meine Mitgemässigten wären statt jener Republikaner gestorben." /16/

Amikor a polgárkirály a megbukott forradalom után a bulváron végiglovagolt, "Vive le roi!" kiáltást is lehetett hallani. De látott Heine egy magas alakot is, aki a Faubourg Montmartretől nem messze vakmerően a király elé lépett, és azt kiáltotta: "A bas Louis Philippe!" A tiltakozót a kíséret lovasai azonnal magukkal hurcolták.

Junius 10.-i tudósításában arról számol be, hogy mindenfelé csak letartóztatottakat lehet látni sorkatonák, vagy rendőrök kíséretében, öreg és fiatal embereket siralmas ruházatban, jajveszékelő hozzátartozóktól kísérve. Hadbíróság elé állítják őket és Vincennesben 24 órán belül főbe is lövik. A Palais de Justice környéke tele van látnivágyó kíváncsiskodókkal.

A cikksorozat végén megjegyzi:

"Die französische Jugend ist so kriegslustig und begeistert, wie 1792." /17/

Heine hangoztatta, hogy a forradalom történelmileg szükséges folyamat, és hangsúlyozta azt is, hogy 1830-ban ugyanazokért a forradalmi érdekekért harcoltak, mint 1789-ben. A revolúció okát a nép rossz körülményeiben és a fennálló állami intézményekben látta. Meggyőződése, hogy Németországban is polgári forradalom szükséges, és az be is fog következni.

Heine Párizsban kivitelezzi régi tervét, hogy a német irodalommal vitába száll egy nagyobb mű keretében. A "L'

"Europe Littéraire" c. folyóiratban egy tanulmánysorozatot tesz közzé 1833-ban.

Ezek a tanulmányok az 1836-os év elején jelennek meg német nyelven és könyv formájában a Hoffmann és Campe cégnél "Die romantische Schule" címen. Heine nyílt és támadó hangját ismerve nem lepődünk meg azon, hogy a német cenzura több részt kihuzott belőle. A költő emiatt éjszakákon át nem aludt, mert a cenzura művét gondolatai meggyilkolásának tartotta.

A könyv tulajdonképpen azokból az írásokból keletkezett, amelyeket 1832 végén és az 1833-as év elején írt. Azért jelentette meg francia fordításban is, hogy olvasóik megismerjék a német irodalmat, Lessinget, Goethét, Schillert, Johann Heinrich Vosst, Gottfried August Bürgert, Jean Pault és a többieket. A tanulmányok német eredetije 1833-ban látott napvilágot a "Zur Geschichte der neueren schönen Literatur in Deutschland" címmel 2 kis kötetben a Heideloff és Campe cégnél Párizsban. 1835-ben a francia első kiadás, amely még nem foglalta magában a teljes anyagot a "De l'Allemagne" címet vette át, amely címmel ismert könyvet jelentett meg korábban Madame de Staël író is.

Könyvében megemlíti a szerző, hogy eddig Madame de Staël műve az egyetlen átfogó tudósítás, amely a franciákat Németország szellemi életéről tájékoztatta. Pedig nagy idő telt el azóta, hogy ez a könyv megjelent és Németországban

egészen új irodalom bontakozott ki ezalatt. Vajon csak átmeneti jellegű irodalom-e ez? Vajon elérte-e már virágkorát? Vajon el is virágzott-e már? teszi fel a kérdést. A vélemények megoszlanak erről. A legtöbben úgy vélik, hogy Goethe halálával Németországban új irodalmi korszak kezdődik, vele a régi Németország is sirba hanyatlott. Heine mostani művét Madame de Staël könyvének folytatásaként jelenti be, s bár nagyra értékeli a tanulságot, amely e műből merithető, mégis a felhasználásában bizonyos óvatosságra int, mert teljes egészében klikk-könyvnek tartja. A fényes emlékezetű író úgyanis könyv formájában ugyszólván szalont nyitott, ahol német írókat fogadott, akiknek alkalmat adott, hogy megismertessék magukat a civilizált francia világgal. Könyvében azonban a különböző hangok zsivajából mégis mindig A.W. Schlegel ur finom diszkantja csendül elő. Az író úgyanis tudattalanul elfogult egyes írókkal szemben, de emellett tudatos elfogultság is érvényesül nála. Könyve jó és kitűnő egyes helyeken, míg másutt siralmas és élvezhetetlen. Ezért ezt a "De L' Allemagne"-t a Tacitus Germániájához hasonlítja. A németek apológiájával ez az író talán maga is honfitársai ellen akart közvetett szatirát írni.

Heine maga is nagyra becsülte ezt a munkáját és Varnhagennek írt levelében ki is nyilvánította, hogy ragyogó kardcsapások vannak benne, s ezzel katonai kötelességének eleget is tett. Valóban, a kiváló tehetségű publicista ebben a ragyogó vitairatban igazi halálos csapást mért a német romanti-

kára és képviselőire, a Schlegel fivérekre, Ludwig Tieckre, Novalisra, Görresre, Achim von Arnimra, Clemens Brentanora, mert őket azoknak az íróknak tartotta, akik Németországban a középkort akarták sirjából előráncigálni. Csodálnivaló tisztánlátással és a gondolatok élességével nyújt a költő ismeretekben gazdag áttekintést a német romantika történetéről, és kiméletlenül leleplezi képviselőik obskurantizmusát.

Dicsőíti August Wilhelm Schlegelt, a romantikus iskola nagy elméjét, művészi és utolérhetetlen Shakespeare fordításáért, amellyel rendkívülit teljesített, de mint költő és kritikus mégis csak a múlt szellemét képes megragadni, különösen a középkorét. Amiben azonban a modern jelen lélekliz és él, azt Schlegel nem tudja felfogni, jóllehet hangja: "...Keineswegs den rohen Schrei eines ungebildeten Magisters, sondern vielmehr die gewaltigen Schmerzlaute eines Titanen, welchen eine Aristokratie von hannöverschen Junkern und Schulpedanten zu Tode quälte." /18/

Élesen bírálja Clemens Brentanót is, aki teljesen befalazottan él saját katolicizmusában.

Ami viszont köz^as népdalgyűjteményt illeti, - amit Brentano és Arnim együtt adtak ki, - nem győzi eléggé dicsérni és elég magasra értékelni a "Des Knaben Wunderhorn"-t. "Dieses Buch kann ich nicht genug rühmen: es enthält die holdseligsten Blüten des deutschen Geistes, und wer das deutsche

Volk von einer liebenswürdigen Seite kennenlernen will, der lese diese Volkslieder." /19/ Az irodalomkritikának mesterei alkotása az a rész is, amelyben Heine a romantikus Novalist, a kék virág lovagját, aki mindenütt csak kedves csodát lát, E.T.A. Hoffmannal összehasonlítja, aki viszont mindenütt csak kísértetekkel találkozik. Hoffmann műveit így jellemzi Heine "Seine Werke sind nichts anderes, als ein Entsätzlicher Angstschrei in zwanzig Bänden". /20/

Helyes meglátással állapítja meg, hogy Hoffmann, mint költő, sokkal jelentősebb Novalisnál: "denn letzterer mit seinen ide~~x~~alischen Gebilden schwebt immer in der blauen Luft, während Hoffmann mit allen seinen bizarren Fratzen sich doch immer an der irdischen Re~~s~~lität festklammert." /21/

A végén egy csodálatos mondatot is hozzáfűz a költő, amellyel, - mint a német irodalom forradalmi ujítója, - a realizmusnak egyengeti az utat, ~~aki~~ Hoffmannat az óriás Antäushoz hasonlítja, aki erős maradt, míg lábával a földanyát érintette, ereje azonban rögtön elszállt, amint Herkules a magasba emelte. Ugyanugy marad a költő is erős és hatalmas, amíg a valóság talaját nem veszíti el, "Und er wird ohnmächtig, sobald er schwärmerisch in der blauen Luft herumschwebt." /22/

Heine mindazt elveti a költészetből, ami nem a reális élethez kötött, s mindazt, ami ellentmondásban van a nép érdekeivel, reményeivel és törekvéseivel.

Felsorakoztatja a középkor kiemelkedő alkotásait is /Szent Annót dicsérő ének, Ottfried evangéliuma, stb./ Később a lovagi költészetről beszél, végül a klasszicizmust is jellemzi. A klasszikus költészetnek csak a végest kell ábrázolnia, és alakjai azonosak lehetnek a művész eszméjével. A romantikus művészetnek a végtelent, a spirituális vonatkozást kellett bemutatnia, legalábbis sejtetnie. Ebből adódik a misztikum, a rejtélyesség, a csodálatosság és a szertelenség. Goethéről külön beszél, mint akinél a személyiség a géniusszal egyezett, ahogyan azt a rendkívüli emberektől megkövetelik. Jupiterhez hasonlítja, s elmeséli, hogy amikor Weimarban meglátogatta, akaratlanul is oldalt nézett, nem látja-e mellette a sást és a csőrében a villámokat. Kicsiben mult, hogy nem görögül szólította meg, de minthogy észrevette, hogy ért németül, azt mondta neki, hogy a Jéna és Weimar közötti uton nagyon józú szilva nő. Pedig hány hosszú téli éjszakán gondolkozott azon, mennyi magasztos és mélyértelmű dolgot mondana neki, ha egyszer látná. És amikor végre látta, a szász szilva jóízéről beszélt neki. És Goethe mosolygott. A "Die romantische Schule" azonban nemcsak leleplező mű, hanem a forradalmi-demokratikus kritikának és esztétikának is kiemelkedő példája.

Azokat a tudósításokat, amelyek 1840-1843-ban az "Allgemeine Zeitung"-ban megjelentek, Heine később átdolgozta és 1854-ben felvette a "Vermischte Schriften" közé. A "Lutétia" címet adta neki.

A Lutétia bevezetőjében megjegyzi, hogy könyvének hőse nem más, mint a szociális mozgalom, amelyet Thiers hirtelen felszabadított bilincseitől, s amelyet Guizot hiába kísérelt meg visszafojtani.

Egy másik tudósításában érdekesen írja le Napoleon hamvainak hazaszállítása körüli állandó szóbeszédet. A francia nép rokonszenvező érzése, a bonapartisták fenyegető örömrivalgása azonban a kamara többségének előző lelkesedését lassanként ellenkező meggondolásra vezette a császár hamvainak hazaszállításával kapcsolatban, és a szükséges költségek tekintetében siralmas döntést hozott. Napoleon ellenségei is felszínre kerültek és a "Gazette de France" c. lap egész csokrot gyűjtött össze Napoleon elleni gyalázkodásokból, egész sereg idézetet Chateaubriand, Madame de Staël, Benjamin Constant és mások műveiből.

Nemcsak a régi írókból vett idézetek hatottak Heinére visszán, hanem Lamartine beszéde is, amelyet Napoleonról tartott a képviselők kamarájában.

Heine most hosszú évek múltán másképp látja az egykor általa is rajongott Napoleont, amikor a következőket írja róla. A szabadság ellensége volt, despota, a megtestesült és megkoronázott önzés, s dicsőítését veszedelmes példaadásnak tartja, mert lábbal tiporta a törvényeket, sőt a törvényhozókat is.

A franciák azonban mégis tartoznak Napoleonnak. Azonban

nem a szabadsággyilkos Napoleonnak, a Brumaire 18-a hőségnek, nem a becsvágy mennydörgető istenének tartoznak a legtündöklőbb gyászszertartásokkal és emlékművekkel, hanem: "Es ist der Mann, der das junge Frankreich dem alten Europa gegenüber repräsentierte, dessen Verherrlichung in Frage steht; in seiner Person siegte das Französische Volk, in seiner Person ehrt und feiert es sich selber - und das fühlt jeder Franzose, und deshalb vergisst man alle Schattenseiten des Verstorbenen und huldigt ihm quand meme, und die Kammer beging einen grossen Fehler durch ihre unzeitige Knickerei." /23./

1841. március 31-én a francia képviselőházban meddő vitát folytattak az irodalmi tulajdonról. Az író az idők sokatmondó jelének tartja, hogy a mai, magántulajdonra alapozott társadalom a szellem embereinek is szeretne valami részt juttatni a tulajdon kiváltságából, akár méltányosságból, akár megvesztegető célzattal.

"Kann der Gedanke Eigentum werden?" - veti fel a tudósító - majd így folytatja:

"Ist das Licht das Eigentum der Flamme, wo nicht gar des Kerzendochtes? Ich enthalte mich jedes Urteils über solche Frage und freue mich nur darüber dass ich dem armen Dochte, der sich brennend verzehrt, eine kleine Vergütung verwilligen wollt für sein grosses, gemeinnütziges Beleuchtungsverdienst!" /24./

"Die Februarrevolution" c. cikkében /1848.márc. 3./ szembeállítja a németek nemzeti hibáját a franciákéval. A németeké a hirhedt lassuság. Köztudomásu, hogy élm van a csizmáikban, de még a papucsaikban is. De mit érnek a franciák nagy gyorsaságukkal, fürge, ügyeskedő lépteikkel, ha ugyanolyan gyorsan el is felejtik, amit csináltak? Feledékenyek, ez a legnagyobb bajuk.

Az 1848-as februári forradalommal kapcsolatban megjegyzi, hogy a dráma már ezelőtt 18 évvel is színre került "juliusi forradalom" címen. De egy jó szindarabot kétszer is meg lehet nézni. Az utca, ahol tartózkodott, minden oldalról barikádokkal volt elzárva. Megcsodálta a franciák barikádépítő tehetségét, hiszen percek alatt képesek rögtönözni hatalmas torlaszokat és sáncműveket. A német alaposság csak napok alatt készülne el velük. A becsületesség, amivel azok a szegény, rongyos gunyába öltözött emberek kitüntették magukat, ugyanolyan nagy és önzetlen volt, mint a vitézségük. A gazdagok ugyancsak álmélkodtak azon, hogy a szegény éhenkórászok, akik 3 napon Párizs urai voltak, nem nyultak idegen tulajdonhoz. Rombolni sok mindent rombolt a népharag, kivált a Palais Royalban és a Tuileriákban, de sehol sem fosztogatott.

Elmeséli, hogy lakott a házukban egy 15 éves kisfiu, aki maga is harcolt, elhozott a Palais Royalból egy bögre befőttet, meg sem kóstolta, hanem beteg nagyanyjának adta.

Milyen nagy volt az öröme, hogy a beteg öregasszonynak olyan nagyon ízlett Lajos Fülöp befőttje.

Jelentős a "Zur Geschichte der Religion und Philosophie ~~hie~~ in Deutschland" c. műve, amely 1834-ben jelent meg több folytatásban a "Revue des Deux Monde" c. híres folyóiratban. Még ugyanebben az évben megjelenik a "Neuer Frühling" c. költményciklussal együtt, mint a "Salon" II. kötete.

Heine ebben az új művében az életidegen kereszténység legyőzését követeli, a vallás és erkölcs megújulását a valóság felé fordulva. Felhívja a papok figyelmét, hogy az emberiség ostyával jóllakott már, és tápláló ételekre, valódi kenyérre és zamatos húsrá vágyik. A középkor szent vámpirjai oly sok éltető vért szívtak el az emberiségtől, hogy legközelebbi feladata, a meggyógyulás, s kárpótlásul még töménytelen engesztelő áldozatot kell bemutatni az "anyag"-nak, hogy megbocsássa régi sérelmeit. Mert a kereszténység, mivel nem tudta megsemmisíteni az "anyag"-ot, hát mindenütt megsértette.

A forradalom nagy jelszava, amelyet Saint-Just mondott ki: "Le pain est le droit du peuple", ez most is így hangzik: "Le pain est le droit divin de l'homme". Nem a népek emberi jogaiért kell küzdeni, hanem az emberek isteni jogaiért. A kereszténységről megjegyzi, hogy a brutális germán harci dühöt bizonyos mértékig elcsitította /s ezt legfőbb érdemének tartja/, de megsemmisíteni nem tudta. Ha a szelidítő talizmán,

a kereszt valaha széttörik, akkor ismét kirobban a régi harcosok vadsága, az esztelen vakdüh, amelyről az északi költők annyit énekeltek. Az a talizmán korhad, és eljön a nap, amikor siralmasan széthull.

Felhívja a franciák figyelmét arra, hogy ha eljön a régi német rend ^{II}összedőlésének ideje, ne avatkozzanak be a németek magánügyeibe. Ne szítsák a tüzet, de ne is oltsák a lángot. Jót akar a franciáknak ezzel a tanáccsal. Több fél-nivalójuk van u.i. a felszabadított Németországtól, mint az egész Szent Szövetségtől pandurostól és kozákostól együtt. A németek u.i. nem szeretik a franciákat, jóllehet ezek németországi tartozkodásuk idején igyekeztek tetszeni a németeknek. Hogy tulajdonképpen mit vetnek a franciák szemére, azt sosem fogja megérteni. Majd elmeséli, hogy egy fiatal ónémet a göttingeni söröspincében egyszer úgy nyilatkozott, hogy a franciákon meg kellene bosszulni Hohenstaufen Konradint, akit Nápolyban lefejeztek.

Ragyogó szellemességével jellemzi a németek támadó természetét, és elmondja, hogyha kedvük kerekedik a franciákkal kikezdeni, hát nem fognak hiányozni a "nyomós" érvek sem, mint a fentebb említett söröspincei eset.

"Unter den nackten Göttern und Göttinnen, die sich dort bei Nektar und Ambrosia erlustigen, seht ihr eine Göttin, die obgleich umgeben von solcher Freude und Kurzweil, dennoch immer einen Panzer trägt und den Helm auf dem Kopf und

den Speer in der Hand behält. Es ist die Göttin der Weisheit" /25/ - mondja mintegy felhiva a franciák figyelmét arra, hogy bölcssek és óvatosak legyenek mindig a németekkel szemben.

Heine írásainak marész szatirikus hangjaival nem egy ellenséget szerzett magának.

A befolyásos író, Wolfgang Menzel ellen is harcol írásaiban. Az "Über den Denünzianten" c. vitairatban szembeszáll egykori diáktársával, aki a stuttgarti "Morgenblatt"-hoz tartozó "Literaturblatt"-nak a szerkesztője. Akkor tartotta Menzelt igazán veszélyesnek, amikor fellelkesülve a franciák juliusi forradalmától: "In schwärmerische Begeisterung geriet, als er für die Rechte der Juden sein pathetischen, grossherzigen, lafayettischen Emanzipationsrede hielt" /26./

Wolfgang Menzelről beszél Börnéről szóló írásában is, amikor utal arra, hogy Menzel őt sohasem sértette meg, és az ellene kiadott írásából is kitűnik, nem akarta megsebezni, csupán az irodalmi harcmezőre akarta kihívni a németiség e lovagját. Megadta Menzelnek a lehetőséget, hogy a publikum előtt nyilvánosan is rehabilitálja magát. Hiába kezdett Heine vérre menőjátékba vele szemben, Menzel nem reflektált rá. Nem a saját hibájának tartja, ha a közönség a Menzel elleni írásából mindenféle kellemetlen következtetéseket vont le.

Wolfgang Menzelt vérbeli nagy teutománnak tartja, annak a "Teutschtümler"-nek, akit a juliusi forradalom égető napja arra kényszerített, hogy ónémet öltözkékéből és beszédmódjából kibujják, és miként szellemileg, testileg is francia mérték utáni új gunyát huzzon fel. Ugyanakkor Menzelt tartja az elsőnek, aki - amint hűvösebbre fordult a levegő - az ónémet gondolatokat ismét magáévá téve örömmel tornázta vissza magát a régi eszmék légkörébe. Ujból szórja szitkait a zsidók felé, ismét sorompóba lépett az istenért, a hazáért, a kereszténységért.

1835-ben váratlanul kellemetlen szituációba kerül, amely hosszadalmas irodalmi harcokra kényszeríti. Ebben az évben alakult meg Németországban a "Junges Deutschland"-nak nevezett mozgalom, amely liberális ellenzéki írók laza csoportjából tevődött össze. Képviselőik a feudál-katolikus reakció ellen és az ezzel szoros kapcsolatban lévő romantikusok ellen léptek fel. A csoport legfőbb harcosai Karl Gutzkov, Heinrich Laube, Ludolf Wienbarg, Theodor Mundt voltak. Heine és Börne írásai Párizsból erős befolyást gyakoroltak a "Junges Deutschland" képviselői munkásságára.

A "Bundestag", a frankfurti diéta, 1835. december 10.-én betiltotta a "Junges Deutschland" képviselőinek írásait, de Gutzkow és Laube mellett Heinét is eltiltották attól, hogy forradalmi demokratikus írásai nyomtatásban megjelenjenek Németországban.

Heinét ez a határozat a legsúlyosabb anyagi nehézségekbe sodorta, mert így csak arra a 4000 frank évjáradékra volt utalva, amelyet Salamon Heine rendszeresen küldött neki, támogatásként, Párizsba települése óta.

Ilyen anyagi körülmények között igénybe kellett vennie a nyomorgó emigránsok részére alapított "Jahrespension"-t, amelyet olyanok részére tartottak fenn, akik kiemelkedő kulturális tevékenységet folytattak Franciaországban. /Ez is évi 4000 frankot jelentett/ A német reakció nagy lármát csapott, hogy a költő a francia kormánynak eladta a tollát; ez azonban nem felelt meg a valóságnak, amint azt további művei is igazolják.

A Menzel elleni irodalmi harcok mellett, amikoris tulajdonképpen a "Junges Deutschland"-ot támadók ellen viaskodik, másokkal is szembekerül. Így kerül ellentétbe 1838-ban a sváb költőkkel is, Gustav Schwabbal és Justinus Kärnerrel. Ezek a költők kicsinyes módon támadják Heinét, mert a "Die romantische Schule" c. munkájában Ludwig Uhland költeményeit nem tartja többé időszerűeknek, és nem éppen elragadtatással nyilatkozik e versekről. Részletesen elemzi Ludwig Uhland munkásságát, és analizálja verseit, amelyek ezelőtt 20 évvel közelebb álltak érzés és gondolatvilágához. De azóta annyi minden megváltozott. Nem lelkesítik többé az Uhland-versek szereplői, az erényes nemes hölgyek és Minnesängerek, a szerzetesek és apácák, a harang hangjával

kisért sápadt lemondás érzése. Pedig milyen sokszor üldö-
gölt ifjukorában Düsseldorf öreg várának romjain, és sza-
valta magának a legszebb Uhland verset:

"Ein Geisterlaut herunterscholl:
Ade, du Schäfer mein!"

Uhland ismertetése végén megemlíti Justinus Kernert,
"Der fast gar nicht bekannt ist," /27./ aki ugyanilyen
hangnemben és módon irogat verseket. Mellé sorolja Gustav
Schwabot, aki híres költő, szintén a sváb talajból virág-
zott ki, és még évenként megörvendezteti az olvasóközönsé-
get bájos dalaival.

Jóllehet a sváb költők és táboruk elkeseredett táma-
dásaikat gyalázkodó szónoklatokban és cikkekben hozták nyil-
vánosságra, Heinét mindez csak szórakoztatta. A később meg-
írt "Schwabenspiegel"-ben és "Tannhäuserlieder"-ben gunyol-
ja ki őket.

Amikor a sváb költők mellé állítja Menzelt, elismeri,
hogy ő mindég nyíltan és egyenesen a saját nevében lépett
a színtérre, és mindig a saját bőrét vitte a vásárra. Gya-
lázkodó írásai alatt mindig ott volt a neve. Nem holmi
"anonymer Skribler"-nek tartja, mint a szabadság "sväbische
Kammersänger"-eit akiknek liberális trilláik mind halkabbá
és halkabbá válnak.

Azonban nemcsak a reakció fő képviselője Metternich

üldöztette Heinét, hanem Ludwig Börne is, a "Vormärz"-liberalizmus egyik fő zászlóvivője, aki eddig Párizsban elég jó viszonyban volt vele. Most azonban keserű gyűlölet ébredt fel benne Heine iránt, akit a politikai harcban komolytalannak és könnyelműnek tartott.

Heine először szó nélkül hagyta Börne igazságtalan támadásait, mert világosan látta, hogy Börne őt, a forradalmi és demokratikus költőt, nem képes megérteni. Ő maga u.i. nem a forradalom külsőségeit képviseli, hanem annak mélyebb problémájáig jutott el, nem formák, vagy személyek érdekesek ebben, hanem "Das materielle Wohlsein des Volkes". Egyideig még tartóztatta Börne ellen növekvő haragját, egy napon azonban elkövetkezett a robbanásszerű kitörés. Heine hosszadalmas, kinos vitába bonyolódott Ludwig Börne híveivel is. Ezeknek Karl Gutzkow adott lehetőséget az általa kiadott "Telegraphen" hasábjain, azzal, hogy Heine elleni írományaikat kinyomtathatták. Gutzkow azonban nemcsak azt tette, hogy Heine ellen gyalázkodó cikkeknek helyet adott olyan kis "írócskák" számára - akiknek ma már a neve is feledésbe merült - hanem inkorrekt módon visszaélt Heine beléje vetett bizalmával is. Ő maga csonkitotta meg gyalázatos módon a Heine által neki bizalommal átadott "Schwabenspiegel"-t is, amelyet Heine a Gutzkow által kiadott "Jahrbuch der Literatur" c. évkönyv számára írt.

Amikor Heine 1840-ben "Ludwig Börne, eine Denkschrift" címen nyilvánosságra hozta Börne elleni irását, Gutzkow a maga homályos kispolgári radikalizmusával hevesen ellene fordult eddigi harcostársának és volt barátjának. Börne u.i. 1832-ben a "Briefe aus Paris" tudósításaiban elkeseredett gyűlölettel támadott Heinére. Időközben, 1837-ben Börne meghalt, de Börne társai tovább folytatták elkeseredett harcukat Heine ellen. A küzdelem akkor érte el tetőpontját, amikor megjelentették Börnének Heine ellen intézett eddig nyomtatásban meg nem jelent gyalázkodó irását.

Heine gyűlölettől fűtött ellenfelei "derekasan" fáradoztak azon, hogy Börne elleni polémiaját személyes ellenségeskedésnek állítsák be. Mégis elvi, politikai jelentőségűnek számított ez a vitairat, mert esztétikai álláspontból indult ki. Heine Börnéről szóló emlékiratának első könyvében leírja, hogy 1815-ben Frankfurt am Mainban járt édesapjával, amikor Börne nevét először hallotta egy kávéházban: "Das ist der Doktor Börne, welcher gegen die Komödianten schreibt." /28./ Meg is nézte jól, és hűen emlékszik még az akkori Börnére.

Később Berlinben, Rahel von Varnhagen hívja fel figyelmét irodalmi szalonjában Börne írásaira. Ezeknek az írásoknak ismeretében Heine kinyilvánítja, hogy jó írónak tartja és ezt mondja róla: "Ich verehrte die Originalität, die Wahrheitsliebe, überhaupt den edlen Charakter, der sich

durchgängig darin aussprach, und seitdem verlor ich den Verfasser nicht mehr aus dem Gedächtnis" /29./

1827-ben Frankfurton keresztül visz az utja Münchenbe. A "Buch der Lieder" akkor megjelent szerzője elhatározza, hogy felkeresi az ismert író. Amikor Börne lakása után tudakozódik, azt az információt kapja, hogy Doktor Börne lakását nem tudják hol van, de Madame Wohlról tudják, hogy a Wollgrabenen lakik. Börne szívélyesen fogadta, kiadókról beszélgetnek, majd Napoleonról, akit Börne már akkor despotának tart. Később Goethére terelődött a szó, akit Börne szenvedélyesen gyűlölt. Egy városban születtek. Goethe köztisztelőben lévő családból, Börne pedig a gettó félelmetes kiközösítettségéből.

Utána sétára indulnak a nagy vásárvárosban, hogy Börne bemutassa szülővárosát látogatójának: "Als wir aber durch das Judenquartier gingen, schienen die schwarzen Häuser ihre finstern Schatten in sein Gemüt zu giessen" /30./

Közeben közös zsidósorsukról beszélgetnek. Börne humorosan kifejti, hogy Izrael gyermekeit a sólet is összeláncolja ósrégi köteléssel. Ha valaki új vallást választ is, csak a sólet illatát kell megéreznie, hogy a honvágy megragadja és a zsinagógához huzza.

Heine akkor abban látja kettőjük érzésvilágának a különbségét, hogy: "Börne nämlich war, wenn auch nicht in seinen Gedanken, doch desto mehr in seinen Gefühlen, ein Sklave der nazarenischen Abstinenz." /31./

Börnét ahhoz az embercsoporthoz sorolja, amely legnagyobb erénynek tartja az érzéki önmechtartóztatást. Heine elmondja, továbbá, hogy már akkor Frankfurtban csak a politika terén értettek egyet, a filozófia, művészet terén és alaptermészetükben nem tudták egymást megérteni.

Első találkozásuk után évek telnek el. Közben Helgoland szigetén és Kuxhavenben tartózkodva a juliusi forradalom híre keríti hatalmába Heinét.

1831. őszén a Hotel de Castille-ban találkoznak össze, újból, ahol Börne melegen üdvözli őt. Börne azonban sokat változott. Lefogyott, sápadt lett, hangja remegése sejtette betegségét, arcán a tüdővész rózsái piroslottak, nem is hallott jól.

Börne "Pariser Briefen"-jeire visszaemlékezve elmondja, hogy meglepte őt ezek ultraradikális hangja, amelyet legkevésbé sem várt Börnétől. Ez a férfi állandó, beállított írásmódjában mindig kontrollálta önmagát, s minden szótagot megrágott a leírás előtt. Még most is a birodalmi város cenzurájának a beidegzettségében élte: "Der ehemalige Polizeiaktuar von Frankfurt am Main stürzte sich jetzt in einen Sansculottismus des Gedankens und des Ausdrucks, wie man dergleichen in Deutschland noch nie erlebt hat." /32./

Amikor Párizsban másodszor látogatta meg a Rue de Provance-on, olyan embereket talált nála, amilyeneket a Jardin des Plantes-ban aligha keresne. Ezek azok a németek

voltak, akik a juliusi forradalom óta vad álmaiktól hajtva Párizsba jöttek, és azonnal Börne köré csoportosultak.

Ezután újból évek teltek el, és Börnét szem elől tévesztette. Még egyszer találkoztak az életben, a Tuileriák kertjében. Börne éppen Hambach-ból tért vissza, és teljesen átítatta a lelkesedés az ottani nagy népünnepély sikerétől.

"Der arme Börne konnte nicht aufhören von Hambach zu reden, als ob er ahnte, dass er zum letztenmal in Deutschland gewesen, zum letztenmal deutsche Luft geatmet, deutsche Dummheiten eingesogen mit durstigen Ohren" /33./

Majd Börne kiöntötte szívét honfitársa előtt. Szerinte a franciáknál a butaságok is oly laposak, szárazak és észszerűek, hogy aki jobbakhoz volt szokva, azok számára élvezhetetlenek. A száműzetést borzalmas dolognak tartja. Ha egykor az égbe jut, a szépen éneklő angyalok között is boldogtalannak érezné magát, mert nem németül beszélnek, és nem kanasztért szívnak. Ludwig Börne valóban száműzetésben élt Párizsban és végtelenül sóvárgott a német föld után.

Heine és Börne harci programja különbözött egymástól. Heine forradalmi demokráciát akart egy nemzeti szempontból egységesített Németországban a nép anyagi jólétével egybekötve. Börne minden bajok megmentőjét egy német köztársaság megalapításában látta, úgy hogy ennek érdekében szükségleteiről is le tudna mondani, hogy a materiális lét fölé tudjon emelkedni.

Heine azt remélte, hogy szellemesen megírt műve - amely saját művészi felfogását és visszatükrözte - legsikeresebb munkájaként érdemli majd ki az olvasóközönség elismerését. Azonban az ellenkezőjét érte el vele, mivel Börnét és körét kérlelhetetlenül jellemezte. A radikálisok a reakcióssokkal egyesülve még nagyobb erővel támadtak Heinére. Ernst Elster irodalomtörténész meg is jegyzi stílusukkal kapcsolatban:

"Man wundert sich bei dieser Gelegenheit, über welchen Reichtum von Schimpfwörtern die deutsche Sprache verfügt."

/34./

Heine kérlelhetetlenségében és kegyetlenségében odáig jutott, hogy tapintatlanul és jogtalanul analizálni kezdte Börne egykori frankfurti kapcsolatát Madame Wohl-hoz. Azt írja erről, hogy talán a legnagyobb hatást gyakorolta Börnére ez a "zweideutige Dame", . A kapcsolatról senki sem tudta pontosan, hogy milyen címmel illesse. Kedvese-e a hölgy Börnének, avagy plátói érzelmek kötik őket össze. Vitathatatlannak tartja, hogy a legbensőségesebb vonzalom volt kettejük között, ezért tartotta meglepőnek azt a hirtelen tudósítást, amely szerint az illető hölgy nem Börnével, hanem egy fiatal frankfurti kereskedővel házasodott össze. A legfurcsábbnak azonban mindamellett azt tartotta, hogy az új férj Börnével, s a hölgygel ugyanazon lakásba költözött, és közös háztartásban éltek hárman. Feltételezi, hogy ez azért történt, hogy még közelebbi érintkezésben lehessen a hölgy Börnével, s előző kapcsolatuk változatlan maradjon.

S még azt a megjegyzést is megengedi magának, hogy az új férjet a házban mintegy szolgáló személynek nevezze, aki: "Ward ein sehr nützlicher Laufbursche für Börne" /35./

Heine ezekkel a túl erős megjegyzéseivel annak az embernek egyéniségét és privát életét akarta kipellengérezni, akivel ugyan nem sértették meg egymást, de: "Der meine Gedanken und Bestrebungen kompromittieren wollte ... und der Ekel hielt mich ~~zurück~~ zurück vor jeder neuen Berührung mit Börne." /36./

Madame Wohl második férje, egy Strauss nevezetű ur, nem akarta megtorlatlanul hagyni Heinének ezeket a rájuk nézve súlyosan sértő megjegyzéseit. Ezért valótlanúságokra alapított elkeseredett sajtóhadjáratot indított Heine ellen, mire Heine pisztolypárbajra hívta ki. A párbaj 1841. nyarán zajlott le. Heine a csipőjén sérült meg könnyebben, miközben ő maga a levegőbe lőtt.

Jeanette Wohl-Strauss is fellépett Heine ellen azzal, hogy Börne párizsi leveleinek azokat a részeit, amelyekben Heinéről rossz véleményét fejti ki, s amelyek eddig még nem jelentek meg nyomtatásban, nyilvánosságra hozta. A könyvecske a következő címmel jelent meg: "Ludwig Börnes Meinung über Heine". Ez az írás még tovább terjesztett a Heine könyve körül felszított tüzet, ellenségei ujjongtak. Azt várták, hogy Börne elleni pamfletje sirkövévé válik, amely alá a költő saját magát földeli el.

Kétségtelen, hogy a halott Börne sirja fölötti irodalmi vita, s a halottal szembeni sértő hangnem nem használt, hanem csak ártott Heinének is, hűveinek száma lecsökkent. Hiába tett később tárgyilagos nyilatkozatokat a szerencsétlen, hazátlan és beteg emberről;

"Er war ja weder ein Genie noch ein Heros; er war kein Gott des Olymps. Er war ein Mensch, ein Bürger der Erde, er war ein guter Schriftsteller und ein grosser Patriot." /37./

Később megint: "Ja dieser Börne war ein grosser Patriot, vielleicht der grösste, der aus Germanias Stiefmütterlichen Brüsten das glühendste Leben und den bittersten Tod gesogen!"

/38./

Heine megtalálja Párizsban a hasonló gondolkodású társak körét is. Rotschild báró, a pénzmágnás - akinek a hamburgi nagybácsi ajánlotta - bevezette Heinét a legjobb francia társaságokba. Befolyásos polgári politikusokat, gazdasági szakembereket és neves arisztokratákat ismer meg itt.

Legjobban azonban Párizs gazdag irodalmi és művészeti élete érdekli.

Állandó tagja volt George Sand irodalmi szalonjának és sokszor megfordult a Rue Pigalle 16 sz. alatti villában.

A Börnéről 1840-ben megjelent emlékirata zárja le Heine párizsi alkotásainak zsumnaliszta-kritikai periódusát.

Théophile Gautier, aki később két évtizeden át hűséges^{en} kitart mellette, ezidőben barátkozik meg Heinével, aki mint

az életöröm, a jó konyha, a szerelem és a szabad szellem apostolaként lépett fel. Nem a hajszolt, riadt, üldözött Heine volt már, hanem új ember. Első párizsi éveiben neuralgikus bántalmaitól is kevesebbet szenvedett. Igaz, hogy 1832-ben már jelentkeznek a betegségnek a tünetei, látási zavarok formájában, amelyekről még mindig nem tudják teljes bizonyossággal, hogy egy ifjan szerzett vérbajnak tulajdoníthatók-e, vagy neuropathologikus jellegűek, vagy pedig vér- és idegbajnak kombinációja-e?

Gautier mellett, Heine legjobb barátja Belgiojoso Hercegnő volt. Az olasz forradalmárnő kegyeiért egyszerre hárman is versenyeztek. Heinével egyidőben Musset, aki akkor vált híressé költeményeivel s Mignet, az ifjú történész. Belgiojoso asszony a "szép Mignet"-nek adta a pálmát, Musset megsértődött, s otthagyta a híres szalont, Heine nem vette szívére a kikosarazást, barátokká lettek, egyre bensőségebben, olyanyira, hogy legbensőbb dolgaikat is megbeszéltek.

A hercegnő többször meghívta Heinét Marly-i kastélyába is. Egy ízben a zseniális muzsikussal Bellinivel együtt volt a kastély vendége.

Heine a társaságokban is sok ellenséget szerzett magának féktelen élcéldéseivel. Egyidőben Musset is haragudott rá, s Heine úgy igyekezett kiengesztelni, hogy a francia irodalomról szóló cikkeiben Musset-t, mint költőt és

drámairót magasan Victor Hugó fölé emelte. Heine minden alkalmat megragadott, hogy tiltakozzék Hugó tulbecsülése ellen. A két költő temperamentuma nagyon ellentétes volt. Hugó tulságosan léhának, tiszteletlennek tartotta Heinét.

Heine a fesztelen, vidám, könnyed cimborákat szerette: a Gautier-kat, Béranger-t, Dumas-t. Az új regényirodalom "két fejedelméhez", Georges Sandhoz és Balzachoz bensőséges barátság fűzte. Mindkettővel a "Revue des deux Mondes" szerkesztőségében ismerkedett meg. Érdekes, hogy bár csodálta Balzac termékenységet és alkotó erejét, Georges Sandot - akárcsak Sainte-Beuve, a nagy kritikus - kiegyensúlyozottabb művésznek tartott^a. Heine sok kellemes órát töltött Georges Sand társaságában. Házában adott egymásnak találkozózt nemcsak az írók, hanem a festők és filozófusok színejava is. Itt találjuk Delacroix-t, Pierre Leroux-t, akiknek hatáaa alatt Sand metafizikai és forradalmi regényeket kezdett írni.

Georges Sand szalonjában mutatott be Chopin először új mazurkákat és préludes-öket. Heine ideológiai vitákat folytatott Lamennais abbéval, a templomi szocializmus divatos prédikátorával. Állandó vendég volt itt Balzac, az akkor híres színésszel, Bocage-zsal, aki Viktor Hugo drámaiban állandó főszerepet játszott. Heine és Mickiewicz felolvasták legújabb költeményeiket német ill. lengyel nyelven a társaság óriási tetszésnyilvánításától kísérve.

Ehhez a körhöz tartozott az ünnepelt zeneszerzők közül Liszt Ferenc, Rossini, Berlioz, később Meyerbeer és Mendelssohn is.

Párizsi éveiben felkereste Heinét Alexander von Humboldt, Grillparzer, Hans Christian Andersen. Látogatói közül nem hiányoztak a német föld fiaai: ott találjuk Richard Wagnert, aki a "Die Grenadiere" c. Heine verset zenésíti meg, a drámaíró Hebbelt, a mese- és mondagyűjtő Bechsteint, az író Arnold Rugét is.

Amikor 20 évvel korábban 1810-ben Ludwig Uhland Párizsba jött tanulmányai befejezése után, számára Párizs csak nagy művelődési élményt jelentett. A párizsi könyvtárak gazdag kincseiben látta a modern metropolis igazi értékét, az ottani élet és forgatag csak kellemes mellékszövegeként hatott komoly és termékeny kutató munkája mellett.

Amikor Rilke 1902-ben elűzben került Párizsba, teljesen a szobrász Auguste Rodin erős személyisége és nagy művészete, valamint a nagy impresszionista francia festészet uralkodó hatása alatt állott. Ezekkel telítődött minden pórusa a párizsi atmoszférában. Ez az egész Európát bejáró sulytalan szellem, azért is mindig újra és újra visszatért Párizsba végyaiban és a valóságban is, mert számára ebben a könnyű légkörben legelviselhetőbb az élet.

Heine találkozása Párizssal egészen másjellegű volt. Egyszerűen csak: találkozás emberekkel. Ez a jellegzetes és



a döntő. Heine megjelenik azonnal bekapcsolódik a párizsi társaságokba.

Csak Börne él Franciaországban valóban száműzetésben, Heine nem.

1841. nyarát Heine a Pireneusokban, az elegáns Gouterets városkában töltötte. Egy nap a költő különös jelenet tanuja volt. A főtéren medvetáncoltató művész mutatta be hatalmas mackójának tudományát. Az Atta Trollnak szólított medve azonban letépte láncát, és elszabadult.

Atta Troll vágatásából, az élményből született Heine egyik legcsintalanabb gunykölteménye s egyszersmind a romantika hattyúdala.

A mű 1841 végén született, amikor ellenségei részéről ellene indított nagy hajsza még nem dühöngte ki magát teljesen. A letartóztatási parancsokat, amelyek minden német határállomáson sóváran lesték a költő hazatértét, karácsony ünnepe alkalmával gondosan megujították: "Wegen solcher Unsicherheit der Wege wird mir das Reisen in den deutschen Gauen schier verleidet, ich feiere des halb meine Weihnachten in der Fremde, und werde auch in der Fremde, im Exil, meine Tage beschliessen" /39./

Heinrich Laube lapja, a "Zeitung für die elegante Welt" közölte először folytatásokban 1843-ban. Majd újabb részletekkel bővítve 1847-ben jelent meg önállóan a hamburgi Hoffmann és Campe cégnél.

"Auf dem Markt von Cauterets
Tanzt gefesselt Atta Troll!

Atta Troll, der einst gehauset,
Wie ein stolzer Fürst der Wildnis,
Auf den freien Bergeschöben,
Tanzt im Thal vor Menschenpöbel!" /40./

A mű teljes címe: "Atta Troll - Ein Sommernachtstraum."

Heine neheztelt Freiligrath-ra, az ifju költőre, akinek egy tiszteletlen megjegyzése fülébe jutott. De nemcsak Ludwig Freiligrath-ra neheztelt Heine, hanem Gutzkowra, Herwegh-re, Hoffmann von Fallersleben-re, s még számos más elvbarátjára is, akik a Börne-pamflet kapcsán rosszalásukat fejezték ki ingadozásai és következetlenségei miatt. Nem bírta elviselni, hogy összefogtak ellene Schneckenburger és Nicolas Becker. Heine elhatározza, hogy megtorolja, amit e "háromezinű" hazafiak ellene vétettek. És mivel nacionalista fanatikusok és szektaszellemű baloldaliak szinte egy hurok pendülve bántalmazták, ő is egy csapással akarta agyonütni a két tábor. Freiligrath és Becker politikai költőnek vallotta magát, s írásaik amelyekben a jellemtelenség vádjával illeték Heinét, igen érzékenyen érintette száműzött életének csetlő-botló viszontagságaiban. A harag, a bosszu és a nevetés tör ki belőle, s materializálódott Atta Troll bozontos alakjában. Atta Troll, a Jellem, amint fellázad a Tehetőség ellen. Atta Troll, aki mindent tud, épp csak táncolni nem, a zseni ellen pártütő közepszerűség. Atta Troll, a

tenyerestálpas modern irányköltészet, amelynek bajnokai láb-
bal tapossák Novalis kék virágját.

Heine a bevezetőben arra utal, hogy ez az alkotása is
ugy járt, mint a németek valamenryi nagy műve, a kölni dóm,
a schellingi isten, a porosz alkotmány. Sosem készült el.
Igy ő is befejezetlen formában nyújtja át a nagyközönségnek.

Ha az 1844-ben irt előszó nem árulná el, a költemény
maga lépten nyomon elárulja: Heine iránykölteménynek szánta
a német irányköltészet freiligrathi tipusa, a kispolgári
jakobinizmus és védőszentje, Börne ellen. Ugyanakkor a köl-
tőnek a romantikával való utolsó végleges leszámolása, bár
ezt a költemény alcime leplezni kívánja, amikor a romantika
utolsó szabad erdei dalának nevezi. Igaz, a pireneusi hegy-
vidék Roncesvalles völgye, a hős Roland alakja, csupa ro-
mantikus kellék, romantikus multat idéz.

Ezzel a könyvével egyuttal olyan valódi, a néphez kap-
csolódó költészetért is harcol, amelynek tartalmát a kor
alapproblémái alkotnák.

Az esetlen, korlátolt költészetellenes látszatradiká-
lis "Tendenzbären" - ekről szóló szatirikus költemény Karl
Marx-nál és Friedrich Engels-nél a legteljesebb megértésre
találtak, azonban a szűk látókörű radikálisok és a velük
együtt egyformán kigunyolt ónémet "Burschenschaftler"-ek,
a "keresztény-germán bambaság" képviselői mértéktelen düh-
re lobbantak.

De nem kevésbé nevetséges a korlátozott irányköltészet minden törekvése, hogy kisajátítva a haladás és humanizmus nagy eszméit, eltorzítsa őket. Az "Atta Troll" előszava egy pillanatig sem hagy kétségben aziránt, hogy amikor egy táncos medve szájába adja ezeket az eszméket, s őt bizza meg, az igazi szocializmus, az irányköltészet képviselőjével, érintetlenül hagyja az eszmék tisztaságát és érvényét:

"Einheit, Einheit ist das erste
Zeitbedürfnis. Einzelnen wurden
Wir geknechtet, doch verbunden
Übertölpeln wir die Zwingherrn.

Grundgesetz sei volle Gleichheit
Aller Gotteskreaturen,
Ohne Unterschied des Glaubens
Und des Fells und des Geruches.

.

Ja, sogar die Juden sollen
Volles Bürgerrecht genießen!" /41./

Tudjuk, hogy a romantikus élete élet a csodában. Abban a pillanatban, amikor nem hisz benne, megszűnt romantikus lenni.

Visszont Heine csodahite ezuttal nem terjed túl egy látomáson, egy pireneusi éjszakán. De éppen ennyi elegendő ahhoz, hogy megidézzék a bibliai monda, az antik, a germán, a középkori mitológiák csodálatos, de veszélytelenített kísérteteit. Látomásaiban elvonulnak előtte a múlt szépei, mint Heródiás is.

"Ob' s ein Teufel oder Engel,
Weiss ich nicht Genau bei Weibern
Weiss man niemals, wo der Engel
Aufhört und der Teufel anfängt.

Denn sie liebte einst Johannem -
In der Bibel steht es nicht,
Doch im Volke lebt, die Sage
Von Herodias blut' ger Liebe -

Wird ein Weib das Haupt begehren
Eines Manns, den sie nicht liebt?" /42./

Egyetlen lenyűgöző képrázat, de merő képrázat az egész vers. A régi istenek alkonya, a romantika sirbatétele, a világ varázstalanítása megmásíthatatlan tény. E ténnyel szemben lehetetlennek s elégtelennek bizonyul a reakció és az obszkurantizmus minden halottköltőgető kísérlete.

Amikor a láncát letépő Atta Troll visszaroohan barlangjába, esküdteti fiát:

"Hüte dich vor Menächen-Denkart,
Sie verdirbt dir Leib und Seele;
Unter allen Menschen gibt es
Keinen erdenlichen Menschen.

Selbet die Deutschen, einst die Bessern,
Selbst die Söhne Tuiskiens,
Unsere Vettern aus der Urzeit,
Diese gleichfalls sind entartet.

Hier auf diesem Altar sollt du
Ew' gen Hass den Menschen schwören! /43./

"Sei der Todfeind jener argen
Unterdücker, unversöhnlich
Bis ans Ende deiner Tage -
Schwör es, schwör es hier, mein Sohn." /44./

"Was den ästhetischen Wert meines Poems betrifft, so gab ich ihn gern preis, wie es auch heute noch tue: ich schrieb dasselbe zu meiner eignen Lust und Freude" /45./ -
vallja alkotásáról a költő saját maga. Költeménye a romantikus iskola bogaras, álmodozó modorában született, ahol ifjúkora legkellemesebb éveit töltötte, s végül elpáholta iskolamesterét. Ebből a szempontból talán rossz a verse, gondolja. De hazudik Brutus, valótlant állít Cassius és Asinius sem mond igazat, ha azt állítjuk, hogy a guny azokat az eszméket illeti, amelyek az emberiség legbecsesebb eszményei, s amelyekért maga is annyit szenvedett és harcolt. Erről nincs szó - állítja.

Éppen, mivel az eszmék állandóan a legnagyobb tisztaságban és nagyságban lebegnek a költő előtt, fogta el ellenállhatatlanul a nevetés ingere, amikor látta, hogy milyen otrombán és félszegen fogták fel korlátolt kortársai az említett eszméket. Éppen ezért mintegy tréfát űz a medvebőrből, amelyet ideiglenesen magukra öltöttek.

A mű 27. fejezetét, s egyben befejező részét Varnhagen von Ense-nek ajánlja, aki talán csodálkozni fog, hogy honnan

szedte a szerző ezt a sok zagyvaságot!

"Ja, Varnhagen, alter Freund,
Ja, ich seh, im deine Lippen
Fast dieselben Worte schweben,
Mit demselben seinen lächeln.

Klang das nicht wie Jugendträume,
Die ich träumte mit Chamisso
Und Brentane und Fouqué
In den blauen Mondscheinnächten?" /46./

"Ach, es ist vielleicht das letzte
Freie Walddied der Romantik!
In des Tages Brand -- und Schlachtlärm
Wird es kümmerlich verhallen." /47./

Hiába a romantika elleni pusztító hadjárata, ő maga mégis romantikus maradt. Annak tartotta magát jóval régebben, semmint sejtette volna. Miután a leghalálosabb csapásokat mérte Németországban a romantikus költészetre és hivatásaira, újra kimondhatatlan vágy fogta el a romantika álom-erdejének kék virága után, megragadta az elvarázsolt lantot s elénekelt egy dalt, amelyben átadta magát az egykor annyira szeretett dallam minden kedves tulzásának, minden holdfényes mámorának, minden viruló fülemüleörületének. Tudja, hogy az "Atta Troll"^a romantikus utolsó szabad erdei dala volt, s ő az utolsó költője, vele lezárul a németek lírai iskolája, s ugyanakkor ő nyitja meg az új iskolát, a modern német lírát. H. Heine rászolgált arra, hogy nagy

jelentőséget tulajdonítsanak neki a német romantikában.

Valóban ma sem jelölhetők ki világosabban Heine történeti helyét a romantika és a realizmus között. Viszont arról sem volna szabad megfeledkeznünk, hogy az egész evokáció az ifjkor szép, de tartalmatlanokká vált illúzióinak, nem pedig a romantika lényegének szól. Heine soha sem felejteti el, mit köszönhet költészete a romantika tárgyi, motivális, formai ösztönzéseinek, de mihelyt felismeri reakciós, haladásellenes törekvéseit, nacionalizmusát, franciagyűlöletét, középkormisztikáját, obszkurantizmusát, sietve elszigeteli magát tőle. Hogy Heine esetében inkább érzelmi és terminológiai, semmint belső ideológiai azonosságról vagy akár csak rokonságról van szó, erről már első nyomtatásban megjelent cikke, a "Romantika" is tájékoztat, amely megtagadja a reakciós romantikát, hogy szembeállítsa vele, megmentse az igazit.

Az illúzióromboló Heine nem egyszer mutatkozik meg műveiben az illúziók védőjeként. A következetlenség természetében gyökerezik. A romantika e sirásója izig-vérig romantikus temperamentum volt. Utas, mint Gothe vagy Novalis vándoralakjai. Legtöbb műve uti kép, amelyben a külső benyomások felismerhetetlenül elkeverednek a folyvást szípor-kázó szellem bizar ötleteivel.

"Ich hab ein neues Schiff bestiegen,
Mit neuen Genossen; es wogen und wiegen
Die fremden Fluten mich hin und her -
Wie fern die Heimat! mein Herz wie schwer!

Und das ist wieder ein Singen und Lachen -
Es pfeift der Wind, die Planken krachen -
Am Himmel erlischt der letzte Stern -
Wie schwer mein Herz! die Heimat wie fern!"

/48./

II. A f o r r a d a l m á r H e i n e

Varnhagen hívta fel Heine figyelmét a saint-simonistákra, akiknek lapját a Globe-t nagy buzgósággal és lelki gyönyörűséggel olvasta. Enfantin, Chevalier, Pierre Leroux, Comte és a többiek tanulmányiból ismerte meg a német író azt a doktrínát, amely a társadalmi kérdést állította az európai politikai gondolkodás középpontjába.

Saint-Simon tanítása, amelyet halála /1825/ után tanítványai terjesztettek apostoli hévvel, reakció volt a XVIII. század-tól örökölt, egyoldalúan politikai történetfelfogás ellen. Ugy is mondhatnók: a liberalizmus ellen. A polgári szabadelvűek azt hitték, hogy a választójog kiterjesztése, a sajtószabadság és a törvényelőtti egyenlőség törvénybeiktatása, az alkotmányos reform, egy csapással felszabadítja az emberiséget, s megszüntet minden igazságtalanságot. Saint-Simon halhatatlan érdeme, hogy elsőnek mutatott rá a társadalmi válság végső okára a gazdaság anarchiájára. A társadalom jövője attól függ, hogy a politikai formák keretében a társadalmi intézményeket, a legnagyobb létszámu s ugyanakkor legszegényebb osztály erkölcsi, testi és szellemi sorsának megjavítása érdekében alakítsuk át. Meg kell dönteni a monopóliumokat, újjá kell szervezni az ipari termelést, meg kell szüntetni az embernek ember által való kizsákmányolását, a keresztény hit helyébe egy új, szolidaritáson és életigenlésen alapuló kultuszt kell adni a népnek. Ezekben az eszmékben látták Saint-Simon fiatal tanítványai a század nagy feladatát.

Heine azonnal megérezte a saint-simoni igékben rejlő igazságot és történelmi hatóerőt. A polgári liberalizmus bírálata is fogékony talajra talált nála. A plutokratákat éppoly engesztelhetetlenül gyűlölte, mint a születés és egyház kiváltságait. Lelkes visszhangra találtak a saint-simonista tanítás vallás- és erkölcsbölcséleti elvei is,

amelyek a boldogság és jólét kiterjesztését tüzték az emberiség elé. A saint-simonisták jelentették ki először, hogy az élet magas színvonala mindenki számára egyaránt lehetséges, az ipari technika és gazdaságtudomány haladása lehetővé teszi, hogy az emberek kivergődjenek anyagi nyomorukból, s már itt a földön is boldogok legyenek. Heine egyike volt az elsőknak, akik a kijelentés egész értelmét felfogták.

Amikor Heine Párizsba érkezik, a saint-simonista mozgalom éppen delelőjéhez ért. A munkások egyre nagyobb számmal hallgatták az ifju mérnök-prófétáknak az egyéni és társadalmi egoizmusra szűrt átkait. A vidéki városokban is sorra alakulnak saint-simonista klubok. Heine résztvesz a rue Taitbout-i üvegghodályban, tapsol a szónokoknak, akik a kormány gyáva külpolitikája ellen léptek fel. A munkásköpenyes, diáksapkás hallgatóközönség lelkesen ünnepli a lengyel, olasz és belga szabadságharcosokat, akik bátor felkeléssel válaszoltak Franciaország felhívására és lelkesülten visszahangozták nagy eszméit. Heine látja azt, hogy ezek a tömegek más népek számára is követelik a szabadságot. A németek még maguknak sem követelték, nemhogy még a más nép szabadságán esett csorba miatt háborogtak volna!

Heine Párizsba érkezésekor már nagy német kolóniát talált. A németek főleg a La Villette városkörzetben és Saint Antoine előnegyedében laktak. Nagyjából munkások, iparosok és politikai emigránsok voltak.

A Párizsban élő német radikálisok vezető egyénisége Ludwig Börne volt, aki szerette volna, ha Heine is bekapcsolódik az általa vezetett emigrációs egyesület, a "Deutsche Volksverband" működésébe. A költő egyszer kétszer el is látogatott a kocsmai ülésekre, de rosszul érezte magát a német republikánusok között. A pedagógiai hajlam, a szervezeti életre való készség hiányzott belőle. Szarkasztikus/léhának tűnő megjegyzéseivel kihozta Börnét a sodrából; aki nem tartotta Heinét komoly politikai írónak: "Es ist ihm nichts heilig, an der Wahrheit liebt nur das Schöne, er hat keinen Glauben. Sein Spott ist sehr bössartig und man muss sich vor ihm hüten." /49./ — írta 1831. őszén Wohl asszonyinak.

Heinenek 1834 és 1840 között készült írásaiban hiába keresnénk politikai aktualitást. Mint Tannhäuser - akinek legendáját egy mélabusan frivol románcban dolgozza fel - hét évig a "Vénuszhegyen" él ő is, szerelmes enyelgéssel, és művészi játékkal töltve idejét. De miként Tannhäuser Aki végül is megunja a tréfát és nevetést, Heine is kilép Montmartre-i magányából, újból írja tudósításait az "Augsburger Zeitung"-ba, s időszerű verseket, "Zeitgedichte"-ket ír. E változás a költő hangulatában, s életviselésében nem nagy esemény. Az 1840-es év nemcsak magánéletében forduló, hanem a korszak politikai történetében is. A fordulatot nem jelzi valami feltűnő külső esemény, sőt amíg

1830 és 1840 között ugyszólván nem mult el esztendő, hogy a nép ne háborgott volna, ne emelt volna barikádot, addig 1840- és 48 között a nép hallgat. Ez a csönd azonban nem a sorsba és nyomoruságba való belenyugvást jelenti. A francia nép legaktívabb része, a munkásság félrevonul, otthagyja a köztársasági titkos szövetségeket és szocialista, kommunista agitátorok beszédein elmélkedik.

"Die Wanderratten, o wehe!
Sie sind schon in der Nähe.
Sie rücken heran ich höre schon
Ihr Pfeifen, die Zahl ist Legion.

.

Im hungrigen Magen Eingang finden
Nur Suppenlogik mit Knödelgründen,
Nur Argumente von Rinderbraten,
Begleitet mit Göttinger Wurst-Zitaten". /50./

Heine egyrészt gunyos és szenvedélyes politikai verseket írt, hogy felrázza álmából hétalvó hazáját, másrészt 1840-1855-ig név nélkül megjelenő cikkeiben a Lajos Fülöp-
i rezsim u.n. "parlamentális korszaká"-nak egyik legjelentékenyebb dokumentumait alkotja meg. A negyvenes évek francia politikai, társadalmi és művészeti életének nem volt nála szellemesebb megfigyelője s maliciózusabb tanuja.

Heine beleértotta magát a francia életbe. Hónapok
hónap után, felvette a francia külügyminisztériumtól folyósított segélyt, de sem segély, sem barátság, sem pártbeli rokonszenv nem vesztegette meg. Szinte csodálatos függet-

lenséggel és ügyességgel mindig azt írta, amit gondolt, s mindent megírt, ami a szívében feküdt.

1843. szeptemberében Weill megkérdezte tőle, mennyit kap a francia államtól évi támogatásként, mire Heine ezt felelte: "Sechstausend Franken für nichts. Ich habe mich ja auch nicht weggegeben, sondern darein ergeben. Ich schreibe keine Zeilen gegen mein Gefühl und meine Überzeugung. Ich bin konstitutionell, ich bin genau genommen weder Republikaner noch Monarchist. Ich bin für die Freiheit." /51./

Az egész francia sajtóval szembeszállt a franciák vendégbarátságát élvező száműzött, hogy tiltakozzék a damaszkuszi zsidók mészárlása ügyében tanusított magatartásuk ellen. /1840/ Nem azért szólalt fel érdekükben, mert zsidók, hanem, mert a régálomban és bántalomban az emberiség, az ész és a haladás kicsufolását látta. Ahol embert kineznek, meghurcolnak és gyilkolnak, ott egyetemes emberi kötelesség a tiltakozás, a közbelépés.

A saint-simonisták időközben nevetségessé váltak, s egyesületük a "Család", feloszlott. 1831 vége felé főhadiszállásukat kolostorra alakították át és két "főatyát" választottak Enfentin és Bazyard személyében. A társaság tagjai lassanként megfeledeztek kezdeti nagy célkitűzéseikről, a társadalom reformjáról, a munkásság neveléséről. Meddő szektás vitákba süppedtek. A két főatya is

összekülönbözött, mert Enfantin női Messiást akart keresni. Időnként még megjelentek a Taitbout-i teremben furcsa öltözetükben, de 1832-ben a rendőrség betiltotta előadásait, a vezetők ellen eljárás indult. Ujságjuktól is megvonták a nyomdahitelt.

Heine a saint-simonista mozgalmat kudarcai ellenére is jelentékenynek tartotta. "Dass sich die Saintsimonisten zurückgezogen, ist vielleicht der Doktrin selbst sehr nützlich, sie kommt in klügere Hände" /52./—írta Varnhagennek. Az utópisták bukása tehát szerinte nem jelenti a szocializmus végét. Akkortájt nem sokan voltak ezen a véleményen. Heine továbbra is figyelemmel kísérte a volt saint-simonisták tevékenységét. Olvasta a Fourieristák, Lous Blanc és a vehemens Proudhon pamfletjait. Becsülte őket, reklámot is csinált nekik, de valahogy nem hitt bennük.

Mielőtt Heine Párizsba ment, csak elképzeléseiben élt az üzemi proletáriátus. Most meglátogat néhány párizsi műhelyt és közvetlenül hallja énekelni a munkásokat.

Cikkében elmondja, hogy meglátogatta a Saint Marceau külváros néhány ipari műhelyét, és ott felfedezte, miféle olvasnivalót terjesztenek a munkások közt. "Unter den Ouvriers, dem kräftigsten Teile der unteren Klasse." /53. Megtalálta u.i. ott több kiadásban az öreg Robespierre beszédeit, Marat pamfletjeit is kétgarasos füzetekben,

Gabet tollából a forradalom történetét, Buonarotti könyvét Babeuf tanításáról és az összeesküvéséről szóló vérgőzös irást. Továbbá: "Und Lieder hörte ich singen, die in der Hölle gedichtet zu sein schienen, und deren Refrains von der wildesten Aufregung zeugten." /54./

E dalok démoni hangjairól csak az alkothat fogalmat, aki saját fülével hallott ilyesmit. Az óriási fémfeldolgozó üzemekben, ahol félmeztelen, keménykötésű alakok hatalmas vaskalapácsokkal döngő üllőn verik ki éneklés közben az ütemet. Fölöttébb hatásosnak tartja ezt a zenekíséretet és a világítást, ha haragos szikrák pattognak elő a kéménykürtökből. Ennek a vetésnek veszélyes gyümölcseként - úgy látja a szerző - előbb, vagy utóbb kitör Franciaország talajából a köztársaság. Majd aggodalmát fejezi ki azért, hogy Franciaországban az akkori körülmények között, egy esetleg létrejövő köztársaságnak élete virágában el kell pusztulnia. Meg is indokolja miért: "Gleichviel von welcher Verfassung ein Staat sei; er erhält sich nicht bloss und allein durch den Gemeinsinn und Patriotismus der Volksmasse wie man gewöhnlich glaubt, sondern er erhält sie durch die Geistesmacht der grossen Individualitäten, die ihn lenken. Nun aber wissen wir, dass in einer Republik der angedeuteten Art eifersüchtiger Gleichheitsinn herrscht, der alle ausgezeichneten Individualitäten immer zurückstösst, ja unmöglich macht und dass also in Zeiten der Not nur Gevatter Gerber und Wursthändler sich an die

Spitze des Gemeinwesens stellen werden." /55./ Cikkeiben megismerteti olvasóival a franciaországi politikai pártokat és a korabeli nagy politikusokat.

A republikánusok legjelentősebb szócsove a "Revue du Progres." Louis Blanc-t, a szemle főszerkesztőjét vitathatatlanul a párt legkitűnőbb koponyájának tartja, aki:
"Mit dem Geiste überragt er die meisten seiner Parteigenossen, und sein Blick dringt tief in die Abgründe, wo die sozialen Fragen nisten und lauern. Er ist ein Mann, der eine grosse Zukunft hat." /56./ A republikánusokról azt írja, hogy hadilábon állnak a pénzzel. Ha valami rossz történik velük, a pénz befolyásának tulajdonítják, s a régi sansculotte-ok dühével szórják rá a szitkot.

A nagy tömeg, a felső és az alsó köznép, a nemesi polgárság, a polgári nemesség, a justemilieu valamennyi rangviselője nagyon jól megérti a republikanizmust. Azonban a republikanizmus iránti rokonszenvet elfojtja a pénzérdek. Erre jó példaként említi azt az igen felvilágosodott bankárt, akivel elbeszélgetett. A bankár elmondta, ha a pénzzel tele zsebébe nyul, akkor félti a vagyonát és monarchista érzelműnek tartja magát, ha azonban az üres zsebébe nyul, oda rögtön a félelme, vigan füttyüli a Marseillaise-t, és a köztársaságra szavaz. Miként a republikánusok, a legitimisták is azt akarják, hogy az akkori békés időt vetési munkálatokra használják fel és főleg vidéken hintik el a magot.

A legtöbbet attól a propagandától várják, amely nevelőintézetek útján és a parasztság meggyőzésével az egyház tekintélyét igyekszik visszaállítani.

Ezért tüntetnek a főnemesi származású hölgyek, a valásnak afféle "lady patronesse"-ei istenfélő érzületükkel, ezért toborozzák a lelkeket és csalogatják elegáns példájukkal a templomokba az egész előkelő világot.

"Wird dies lange dauern?" - teszi fel a kérdést a cikkíró - majd így folytatja: "Wird diese Religiosität, wenn sie die Vogue der Mode gewinnt, nicht auch dem schnellen Wechsel der Mode Gesundheit?" /57./

Érdekes számunkra az, hogy miként látja Heine a kommunista társadalom győzelmét. Katasztrófának nevezi annak az akkori ideológusnak szemével, aki még csak 2 évvel később találkozik Marx-szal. Ahogy ebből a tudósításából kitűnik, veszélyt lát abban, hogy Franciaországban az alsóbb néposztályokat tulságosan hatalmukba kerítették a romboló tanok: "Es gibt in Paris etwa 400 000 rohe Fäuste, welche nur des Losungsworts harren, um die Idee der absoluten Gleichheit zu verwirklichen, die in ihren rohen Köpfen brütet. Der Krieg würde nur die Katastrophe beschleunigen und über den ganzen Erdboden das Übel verbreiten, das jetzt nur an Frankreich nagt." /58./

Az 1842-es júniusi képviselőválasztással kapcsolatban felhívja a parlament figyelmét arra, hogyha most kö-

vetkeznék egy forradalmi kitörés, akkor az félelmesebb lenne az uralkodó osztályokra nézve mindazoknál, amelyek a fennálló rend ellen eddig sorompóba léptek. A kommunizmusról így ír 1842. június 20-i tudósításában.

"Dieser Antagonist bewahrt noch sein schreckliches Inkognitó und resichert, wie ein dürftiger Prätendent in jenem Erdgeschoss der offiziellen Gesellschaft, in jenen Katakomben, wo unter Tod und Verwesung das neue Leben keimt und knospet. Kommunismus ist der geheime Name des furchtbaren Antagonisten, der die Proletarierherrschaft in allen ihren Konsequenzen dem heutigen Bourgeoisierregimente entgegensetzt. Es wird ein furchtbarer Zweikampf sein." /59./

Hogy ez az irtózatos párbaj hogyan fog eldőlni, azt csak az istenek és istennők tudják, folytatja tovább a cikkíró. Mert szerinte, - jóllehet a kommunizmusról akkoriban még keveset beszéltek, mert rejtett padlásszobákban nyomoruságos szalmaágyon tengeti életét, - mégiscsak a komor hős, akinek nagy, bár muló szerep jut e modern tragédiában. Csak a végszóra vár, hogy a színre léphessen. Ezt a szereplőt sohasem szabad szem elől téveszteni és olykor hirt akar adni a titkos próbákról, ahol a bemutatózó fellépésre készül.

Egy másik cikkében később hozzáfűzi /1843.jun.15/ milyen kiszámíthatatlan előnyt jelent a kommunizmus számára, hogy az ellenségben, amellyel harcol, nincs erkölcsi

tartás. A mai társadalom csak puszta kényszerűségből védekezik, jogába vetett hit nélkül.

A karácsonyi kirakatokat nézegetve megjegyzi, hogy aki nem nagy politikus, hanem csak közönséges sétáló, az a körülötte jövőmenőket is tudja analizálni.

Heine szerint, aki az utca népének arckifejezését figyeli, arra a szilárd meggyőződésre jut, hogy előbb vagy utóbb Franciaország egész polgári komédiája a parlamenti hősszereplőivel és statisztáival együtt csufosan megbukik. Kifütyülik a darabot. Olyan utójáték kerül majd színre, amelynek címe kommunista uralom, s amely, ha Heine szerint nem is tartana soká, de annál hatalmasabban fölrázza és megtisztítja majd a kedélyeket: "Die Propaganda des Kommunismus besitzt eine Sprache, die jedes Volk versteht; die Elemente dieser Universalsprache sind so einfach, wie der Hunger, wie der Neid, wie der Tod, . Das Lernt sich so leicht." /60./

Heine figyelemmel kísérte az angliai munkásmozgalom fejlődését is. Az általános választójogot követelő char-tistáknak a proletárok szakmai szervezeteivel kötött szövetségét a kor egyik legjelentékenyebb eseményének tartotta. A saint-simonisták kudarca valóban nem jelentette a szocialista eszme csődjét, ellenkezőleg, lehetővé tette, hogy a gondolat hozzáértőbb kezekbe kerüljön.

"Besonders der politische Theil, die Eigentumslehre wird besser verarbeitet werden." írta akkor Varnhagennek. /61./

Az angol chartisták és a francia radikálisok ki is dolgozták a demokrácia politikai alapjait: Blanqui, Louis Blanc, Leroux, Considerant, Proudhon pedig elméleti munkáikban tisztázták a magántulajdon szerepét, s megszüntetésének módját. Csak az a gondolkodó kellett hozzá, aki történetbölcséleti rendszerbe foglalja az előfutárok töredékes gondolatait.

Néhány fiatal német filozófus és író, Moses Hess, Karl Marx, Friedrich Engels, akik 1842 eleje óta a kölni "Rheinische Zeitung" szerkesztőségében dolgoztak, rokon-szenvvel foglalkoztak a francia és angol kommunista és szocialista mozgalommal. A porosz kormány csakhamar felfigyelt a veszélyre, amelyet a fiatalok merészhangú cikkei jelentettek és ezért betiltotta a "Rheinische Zeitung"-ot, majd ezután a baloldali ifjú hegelisták tudományos szemléjét, a "Hallische Jahrbücher"-t is. E lap szerkesztője, Arnold Ruge elhatározta, hogy Franciaországban, a német bölcséleti radikalizmus és a francia demokrácia elméleti szövetségének megalapozására folyóiratot indít. Társszerkesztőül Marxot kérte fel. Letelepedésük helyéül Párizst választották, annál is inkább, mert azt remélték, hogy az ott tartózkodó nyolcvanezernyi német munkásság támogatni fogja törekvéseiket. Marx 1843. nov. 11-én

érkezett Párizsba. Néhány nap múlva már bekopogott Heinéhez.

Heine úgy üdvözölte a fiatal zsenit, mint régi barátját. Olvasta Marx cikkeit, s tudta, hogy Marx a közte és a Börne hívei közt folyt heves vitában mellette foglalt állást. Marx rajnai volt, mint ő, a bonni egyetem padjain ült, mint ő, ugyanugy gyűlölte a porosz szellemet, s még nagyobbra tartotta Hegelt, mint ő. Marx erőszakosan szerette az igazságot, ingerült, féltékeny, abszolút szenvedéllyel. S Heine szerette azokat, akik erősen érezték, szerettek, vagy gyűöltek. Marx viszont, bár ismerte Heine gyengéit, sokrétű természetének ellentmondásait, becsülte és szerette a költőben az előfutárt. Marx szerette és becsülte Heinében a német próza utánozhatatlan mesterét is, a polémikust, a gunyos szellemet, mely éberré próbálta ostromozni a tunya, alvó német népet. Sikerült kibékítenie Heinét Rugével, akire a költő egy-két régebbi kritikája miatt haragudott, és rávette, hogy támogassa írásaival az induló folyóiratot. Heine három szatirikus verset jelentet meg abban, amelyekben II. Lajos bajor királyon töltötte ki bosszuját.

A Párizsba emigrált német filozófusok azt remélték, hogy a francia szocialista írókat is meg tudják nyerni az együttműködésnek és a nemzetközi eszmecserének. De azok bizalmatlansággal és közönnyel fogadták őket.

A "Deutschfranzösische Jahrbücher" nem élt sokáig. A párizsi porosz követ, von Arnim, előre figyelmeztette kormányát a felforgató irányzatú lap megjelenésének dátumára, úgyhogy már az első számot is feltartóztatták és elkobozták a porosz határon. Néhány hét múlva pedig, 1844 áprilisában, a porosz belügyminisztérium elfogató parancsot adott ki a folyóirat főmunkatársai: Ruge, Marx, Heine Herwegh és Bernays ellen.

A "Jahrbücher" megszűnése után Marx és barátai a "Vorwärts" c. lap köré csoportosultak, amely a zeneszerző Meyerbeer támogatásával éppen ez év januárjában indult.

Marx és Heine csaknem minden nap látták egymást. Heine is gyakran ellátogatott Marxék szűk lakásába. A fiatal emberek közt megfiatalodott, szkepszise megenyhült, átvette Marxnak és társainak hitét, s ez a hit termékenyítően hatott rá. S az a Heine, aki nemrég az Atta Troll-ban a szabad és céltalan költészet mellett tört lándzsát, most egymás után irta korszerű költeményeit, "Zeitgedichte" címen verses pamfletjeit, támadó verseit, amelyeket később "Neue Gedichte" címen kötetben is kiadott.

A "Der Wechselbalg" című költeménye azokat az ismereteket tükrözi, amelyeket Heine Marx-szal való együttműködése során szerzett.

A költő megsemmisítő jellemzést ad a porosz katonaiállamról és a Hohenzollernekről:

"Ein Kind mit grossem Kürbiskopf,
Hellblondem Schnurrbart, greisem Zopf,
Mit spinnig langen, doch starken Ärmchen,
Mit Riesenmagen, doch kurzen Gedärmchen -
Ein Wechselbalg, den ein Korporal,
Anstatt des Säuglings, den er stahl,
Heinlich gelegt in unsre Wiege -
Die Missgeburt, die mit der Lüge,
Mit seinem geliebten Windspiel vielleicht,
Der alte Sodomiter gezeugt -
Nicht brauch ich das Ungetüm zu nennen -
Ich sollt es ersäufen oder verbrennen!"

/62./

Friedrich Engels büszkén írta a "New Moral World" c.
radikális angol lapban a német kommunista mozgalomról szó-
ló beszámolójában 1844. december 13-án:

"Heinrich Heine, der grösste von allen lebenden
deutschen Dichtern, hat sich unseren Reihen angeschlossen
,has joined our ranks'/ und einen Band politischer
Gedichte veröffentlicht, darunter auch einige, die den
Sozialismus verkünden. Er ist der Verfasser des berühmten
Liedes der schlesischen Weber, von dem ich Ihnen eine
anspruchlose Übersetzung geben möchte, doch befürchte
ich, dass sie in England als Blasphemie wirken wird."

/63./

Valóban, Heine elévülhetetlen érdeme, hogy meghalad-
va a liberalizmust és polgári demokráciát, a szocialista
eszme- és érzésvilágnak első nagy költője, a szocialista

művelődés előfutára lett.

A szocializmus igazát hirdette "Adam, der erste" c. verse, amelyben a bibliai ősz büszkén kijelenti, hogy nem kell neki olyan paradicsom, amelyben tilalomfák állnak és zsandárangyalok leselkednek. Majd a végén:

"Ich will mein volles Freiheitsrecht!
Find' ich die g'ringste Beschränknis,
Verwandelt sich mir das Paradies
In Hölle und Gefängnis".

/64./

A szocializmust hirdette a "Weltlauf" c. tömör versével, ^apellengérre állítva rendszert, amelyben

"Hat man viel, so wird man bald
Noch viel mehr dazubekommen.
Wer nur wenig hat, dem wird
Auch das wenige genommen.

Wenn du aber gar nichts hast,
Ach, so lasse dich begraben -
Denn ein Recht zum Leben, Lump,
Haben nur, die etwas haben."

/65./

A szocialis forradalmat jósolta meg a "Wartet nur" versének dübörgő rímeivel:

"Es wird sich grausenhaft bewähren,
Wenn einst erscheint der rechte Tag;
Dann sollt ihr meine Stimme hören,
Das Donnerwort, den Wetterschlag.

Gar manche Eiche wird zersplittern
An jenem Tag der wilde Sturm,
Gar mancher Palast wird erzittern,
Und stürzen mancher Kirchenturm!"

/66./

1844. júniusában fellázadtak Peterswaldau és Langenbielau lakócsai kizsákmányolóik ellen és visszaverték a felkelés/ elnyomására kivezényelt katonai erőket.

Marx és társai a lázadásban, amelyet végülis véres erőszakkal nyomott el a karhatalom, annak bizonyítását látták, hogy a gyakorlati munkásmozgalom ideje eljött Németországban is. A társadalmi valóság a dialektikus módszer alapján felállított prognózis helyességét igazolta. Heine megírta a "Die Weber" c. versét, amely a Vorwärts 1844. júl. 10-i számában jelent meg. A Heine vers hatása alatt egy fél évszázaddal később Gerhard Hauptmann is megírta hasonló című tragédiáját, a szocialista realizmus emlékművét:

"Im düstern Auge keine Träne,
Sie sitzen am Webstuhl und fletschen die Zähne:
Deutschland, wir weben dein Leichentuch,
Wir Weben hinein den dreifachen Fluch -
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem Gotte, zu dem wir gebeten
In Winterskälte und Hungersnöten:
Wir haben vergebens gehofft und geharrt,
Er hat uns geäfft und gefoppt und genarrt -
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem König, dem König der Reichen,
Den unser Elend nicht konnte erweichen
Der den letzten Groschen von uns erpresst,
Und uns wie Hunde erschiessen lässt -
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem falschen Vaterlande,
Wo nur gedeihen Schmach und Schande,"
/67./

Heine itt a takácsokat nemcsak, mint az éhségtől és kizsákmányolástól megkinzott felkelőket ábrázolja, hanem mint tudatos harcolókat, a régi társadalom sirásóit.

A Vorwärts szerkesztői nap-nap után találkoztak a rue des Moulins és a rue neuve des Petits Champs sarkán lévő szerkesztőség füstös szobáiban. Lapjukban támadták a porosz rezsimet, és erélyes propagandát fejtettek ki a kommunista eszmék mellett. A porosz kormány fel is szólította Guizot-t, hogy tiltsa be a felforgató lapot. Előbb csak a lapszerkesztő Bernays ellen indítottak eljárást. A porosz követ újabb tiltakozására a francia belügyminiszter 1845. január 11-én kiutasítási végzést hozott a lap főmunkatársai ellen. A kiutasítottak között Heine neve is szerepelt. A költő mozgósította francia újságíró barátait, akik lapjaikban vehemenssen támadták a kormányt, hogy szolgálai módon követi Poroszország utasításait, Végülis a belügyminiszter módosította a kiutasítási végzést: Heine, aki 14 éve tartózkodik már Franciaország-ban, továbbá

költőtársa, Georg Herwegh, aki svájci, Ruge, aki szász állampolgár volt, Franciaországban maradhatott. Marxnak és Bakuninnak azonban - az orosz forradalmár 1844 telén csatlakozott a német kommunista csoporthoz - el kellett hagyniuk az ország területét.

Marx elbucszott Heinétől a következő levélben:
1845. febr. 1.-én. "Ich, Engels, Hess, Herwegh, Jung u.s.w. - arbeiten mit. Er hat mich gebeten, Sie um Ihre Mitwirkung - Poesie oder Prosa - ~~anzusprechen~~" és a végén: "Von allem was ich hier an Menschen zurücklasse, ist mir die Heinesche Hinterlassenschaft am unangenehmsten. Ich möchte ^S sie gern einpacken." /68./

Marx Brüsszelbe való távozása nem vetett véget a költő és a bölcselő barátságának.

Marx Brüsszelből meghívta Heinét, hogy legyen egy általa tervbevett német folyóiratnak a munkatársa, s közölte vele szándékát, hogy részletes kritikát akar írni Heine Börnéről szóló könyvéről. Még ugyanebben az évben Marx ^{el} küldte Heinének a "Die heilige Familie" c. művének egy példányát. Heine Marx segítségével 1847-ben hét költeményét adta ki egy német folyóiratban, utolsónak a "Die schlesischen Weber"-t. Egy évvel Marx kiutasítása után a nagy forradalmár legjobb barátja, Engels jött Párizsba, aki gyakori vendég volt a Heine házaspárnál.

Beszámolt a költőnek a kommunista mozgalom legújabb fejleményeiről, s Marxnak is gyakran továbbította Heine üzeneteit és üdvözléteit.

Amikor a februári forradalom 1848-ban újra Párizsba szólította Marxot, Heine már nagybetegen feküdt egy Párizson kívüli klinikán, és nem fogadhatott látogatót. Mire kissé jobban lett, Marx - akit a júniusi zendülés után ismét kiutasítottak - már elhagyta Párizst, és Németországba ment. Ez időtől kezdve a német kommunisták és Heine közt nem volt látható kapcsolat. Bár néhány év múlva Heine bonyolult lelki vagy inkább fiziológiai okokból látszólag szakított az ateizmussal, a Lutetiához 1855-ben írt előszóban - tehát utolsó írásaiban - Heine prófétai hangon jelentette ki hitét a kommunizmus győzelmében.

Jóllehet Heine 16 évvel idősebb volt, mint Marx, mégis sokat adott az ifjú tudós esztétikai ítéletére. Éppen úgy elismeréssel adózott Engelsnek, a kiváló politikusnak is, akit ugyancsak Párizsban ismert meg.:
"Die geheimen Führer der deutschen Kommunismus sind grosse Logiker, von denen die stärksten aus der Hegelschen Schule hervorgegangen und sie sind ohne Zweifel die fähigsten Köpfe und die energievollsten Charaktere Deutschlands . . . Ihnen gehört die Zukunft." /69./

— Kétségtől Marxra és Engelsre célozott, "Geständ-

nissé"-inek e soraival. Heine még hozzátette e jós szavakhoz, hogy tényeket közöl csupán az igazságot mondja. /70./ Nyilvánvalóan, hogy az az Istennel és halállal birkózó, teste rothadásával dacoló szellem semmit sem kívánt mélyebben, mint annak a gondolatnak a győzelmét, amely összetöri a régi világot.

Heine összeállítja a 40-es évek elején írt cikkeiből gyűjtött "Lutetiá"-t, amelyhez megírja az előszót. Átdolgozza a "Geständnisse" egyetlen fejezetét, amely nem verszett el. A két írással, - amelyek legjelentékenyebb prózai művei közé tartoznak - az volt a szándéka Heinének, hogy egyszersmindenkorra tisztázza politikai hovatartozását. El akarta oszlatni a félreértéseket, amelyeket politikai cikkeinek változó hangulatával, impresszionista modorával keltett. Mintegy politikai végrendeletét akarta megfogalmazni.

Heine hisz a német politikai helyzet megváltozásában, és rendületlenül bizik abban, hogy el kell jönnie a német forradalomnak is. Minden országban megvannak a szocializmus építésének a sajátosságai, Heine a forradalommal kapcsolatban is ügyesen jellemzi a népet:

"Der deutsche Donner ist freilich auch ein Deutscher, und ist nicht sehr gelenkig, und kommt etwas langsam herangerollt; aber kommen wird er, und wenn ihr es einst

krachen hört, wie es noch niemals in der Weltgeschichte gekracht hat, so wisst: der deutsche Donner hat endlich sein Ziel erreicht. Bei diesem Geräusche werden die Adler aus der Luft tot niederfallen. Es wird ein Stück aufgeführt werden in Deutschland, wogegen die französische Revolution nur wie eine harmlose Idylle erscheinen möchte ... Und die Stunde wird kommen." /71./

Kevés írásbeli anyag maradt fenn Heine és Marx személyes kapcsolatáról. Engels őrizte meg azt az egyetlen hosszú levelet, amelyet Marx Heinétől kapott.

Engels halála után a német szociáldemokraták elméleti folyóirata, a "Neue Zeit" 1896-ban közzéteszi a levelet.

1844. szept. 21-i keltezéssel Heine a Neue Gedichte költeményciklusban és az egyidőben külön könyvként is megjelent "Wintermärchen"-ről tudósítja Marxot.

Arra kéri Marxot, segítse e művét a német sajtóban, közöljön le egyes részeket belőle a "Vorwärts"-ben.

A levél végén aggasztó szembajára hivatkozva így zárja sorait: "Ich kann nicht überlesen, was ich geschrieben, aber wir brauchen ja wenige Zeichen, um uns zu verstehen".

/72./

Marx a "Vorwärts"-ben nyomtatta ki Heine munkáit. Heine IV. Frigyes Vilmos porosz király ellen irt éles

szatirája "Der Kaiser von China", azt megelőzően pedig "Der neue Alexander" és az "Unsere Marine" c. gunyversei ugyancsak a Vorwärtsben láttak napvilágot. Előre látható volt, hogy ez a folyóirat sem élhet sokáig.

Mielőtt azonban a francia rendőrség a porosz kormány követelésére a "Vorwärts"-et betiltotta, az utolsó számnak sikerült még leköszölnie a teljes Wintermärchen"-t, azt a költeményt, amelyben Heine politikai költészetének tetőfokát éri el.

Amikor Heine 1831-ben átlépi a francia határt, még maga sem sejti, hogy hosszú évek repülnek el felette addig, amig újból német földre teheti a lábát.

Amikor végre csaknem 13 év után, az elfogatási parancs miatt kerülő uton teszi meg az utat Hamburgba, visszafele jövet a szárazföldön születik meg benne az új nagy költemény: "Deutschland. Ein Wintermärchen"

Ennek a költeménynek a nyomán utjának állomásait könnyű követnünk. Utánozhatatlan művészettel keveredik ebben a való élmény, a honvágy, humoros képzelgés és a politikai szatíra.

Nemcsak a "Zeitgedichte" strófái tanuskodnak Heine politikai meggyőződésének erejéről. A költő ezidőben készült egyéb prozai írásai /így a Pierre Leroux-ról szóló tanulmány/, s mindenekelőtt a "Deutschland" c. költeménye is magukon viselik a szocializmus bélyegét.

"Sie gibt die innere Einheit uns
Die Einheit im Denken und Sinnen,
Ein einiges Deutschland tut uns Not
Einig nach aussen und innen"

/73./

A költemény előszavában hitet tesz hazaszeretete mellett, választ ad a fekete-vörös-arany libériába bujt lakájoknak, akik a sörözőkben a franciák barátjának nevezik őt. A haza megvetésével és a német színek elárulásával vádolják. Pedig Heine szereti a német népet, és fáj a szíve Németországért, csak az ország irányítása, a megmerevedett régi rend vált ki lelkéből gyűlöletet. Ez a megvetés világosan megnyilatkozik az előszóban: "Beruhigt euch. Ich werde euere Farben achten und ehren, wenn sie es verdienen, wenn sie nicht mehr eine müssige oder knechtische Spielerei sind. Pflanzte die schwarz-rot-goldene Fahne auf die Höhe des deutschen Gedankens, macht sie zur Standarte des freien Menschentums und ich will mein bestes Herzblut für sie hingeben. Beruhigt euch, ich liebe das Vaterland ebenso sehr, wie ihr, Wegen dieser Liebe habe ich dreizehn Lebensjahre im Exile verlebt und wegen eben dieser Liebe kehre ich wieder zurück ins Exil, vielleicht für immer." /74./

A nagy költemény elején búcsút mond Párizsnak.

"Ade, Paris, du teure Stadt,
Wir müssen heute scheiden,
Ich lasse dich im Überfluss
Von Wonne und von Freuden.

Das deutsche Herz in meiner Brust
Ist plötzlich krank geworden,
Der einzige Arzt, der es heilen kann,
Der *wohnt* daheim im Norden.

.

Denkt Euch, mit Schmerzen sehne ich mich
Nach Torfgeruch, nach den lieben
Heidschnucken der Lüneburger Heid,
Nach Sauerkraut und Rüben.

Ich sehne mich nach Tabaksqualm,
Hofräten und Nachwächtern,
Nach Plattdeutsch, Schwarzbrot, Grobheit sogar,
Nach blonden Predigertöchtern.

/75./

Ime Heine hazafisága! Ámbár minduntalan Németország
felé sujtott gunyjával, mégsem vetette meg, nem tagdta
meg szülőházáját.

Pedig követhette volna a régi humanista jeligét: "ubi
bene, ibi patria", eltéphette volna a szálakat, neutrali-
záltathatta volna magát. 1836-ban, az emlékezetes diétai
határozat után fel is merült benne a terv, hogy francia ál-
lampolgárságért folyamodik. Jóllehet Thiers azzal biztatta,
hogy állami hivatalt is nyerhet, elejtette a gondolatot.
Annak, hogy sohasem vált el ifjukora boldogtalan szerelmé-
től, Németországtól, mélyebb, szellemibb természetű okai
voltak. A szemérmes csufolódo sohasem vallotta meg nyíltan,
de egész műve tanuskodik róla. A német nacionalisták és
sovinisztek megértették az okokat. Ők nem annyira világpol-

gér mivoltát nem bocsátották meg a "hazátlan zsidónak," mint inkább tevékeny harcos patriotizmusát: "Denn ihr apekuliert immer auf alles, was schlecht im deutschen Wolke ist, auf Nationalhass, religiösen und politischen Aberglauben und Dummheit überhaupt" /76./ vetette szemükre Heine.

Heine a la francaise, franciamódi hazafiságot tanított, amely összhangban áll az egyetemes emberi érdekekkel, s a nemzeti erényekkel akar építeni hazát.

A denunciáns Menzel ellen irt kis ~~g~~unyiratában Heine leltárt vett fel a német erényekről: a hűség, szemérem a becsületesség és bátorság szerepeltek a listán. Azt is hozzátette, hogy a német tragédia épp abban rejlik, hogy a német uralkodók mindig ki tudták használni e népi erényeket, mert a felvilágosultság és a szabadság vágya nem párosult velük. Értelem és azabadságvágy nélkül pedig nép nem lehet naggyá a világban, akármily nagyok is bölcselői, poétái és zenészei. A német bölcséletet népi erővé tenni: ez volt Heine hazafiui programja. És ez lett nagyrészt az ő hatása alatt a negyvenes évek német szabadelvű és demokrata fiataljainak doktrínája is. A franciák saját magukat tartották a haladás választott népének. Heine és követői azon munkálkodtak, hogy a német népet a francia mellé emeljék.

A lelke mélyén mindig ott égett a kin, amelyről a nagy gunyolódó nem szívesen beszélt nyíltan soha:

"Ich wollte weinen, wo ich einst
Geweint die bittersten Tränen -
Ich glaube, Vaterlandsliebe nennt
Man dieses törichte Sehnen.

Ich spreche nicht gern davon: es ist
Nur eine Krankheit im Grunde!
Verschämten Gemütes, verberge ich stets
Dem Publikum meine Wunde." /77./

És ezt a Heinét vádolták meg hazafiatlansággal, aki
alighogy átlépte a német határt:

"Und als ich an die Grenze kam,
Da fühlt ich ein stärkeres Klopfen
In meiner Brust, ich glaube sogar
Die Augen begannen zu tropfen.

Seit ich auf deutsche Erde trat,
Durchströmen mich Zaubersäfte -
Der Riese hat wieder die Mutter berührt,
Und es wuchsen ihm neu die Kräfte" /78./

A Az első német beszéd, amely megütötte fülét, egy kis
hárfásleányka éneke volt:

"Ich meinte nicht anders, als ob das Herz
Recht angenehm verblute.

Sie sang das alte Entsagungslied,
Das Eiapopeia vom Himmel" /79./

Heine az "évezredes eia-popeia"-val, a dajkadallal,
amelytől elalszik a nép, jelképezi a múlt idők lelkivilá-
gát, a lemondást. Új dallal, más verssel tör Németországra,
a felszabadulás nász énekével, mert:

"Ich kenne die Weise, ich kenne den Text,
Ich kenn' auch die Herren Verfasser;
Ich weiss, sie tranken heimlich Wein
Und predigten öffentlich Wasser" /80./

Heine már korábbi szatirikus műveiben is leleplezi Németország feudális elmaradottságát, valamint az Angliában, az Egyesült Államokban és Németországban létrejövő új, kapitalista társadalmi rend visszásságait.

Most, 13 év után visszakerülve Németországba, mélységes elkeseredettség gyülemlik fel lelkében a valóságos helyzet láttán. Az apró államok önkényeskedése, a tulhataladott feudálabszolutizmus, a katolikus egyház középkori szellemisége, a metternichi reakció súlyos nyomása, a teutománok bornirt nacionalizmusa, az oktalan és bárgyu önelégültség, s a néptömegek jogfosztottsága arra ösztönzik, hogy kiméletlen szatirában ábrázolja ennek a társadalmi állapotnak a képét. Szenvedélyes tiltakozása kap itt hangot, és maró gunnyal támadja a keserves viszonyok minden okozóját: a porosz junkert éppugy, mint a nagytőkést. De a liberálisok sem maradhatnak ki.

Heinétől távol áll minden pesszimizmus, akármilyen komorak is jóslatai. Rendületlenül hisz a forradalom végső győzelmében. A "Deutschland - Ein Wintermärchen" c. költeményének különösen gazdag aktuális politikai tartalma van. A költő itt nemcsak a feudális reakció ellen emeli fel szavát, hanem a polgári társadalom axiómái ellen is.

Ideálja nem emelkedik az 1798-1891-es francia polgári forradalom és Napoleon fölé, akinek alakja a költő számára elvélaszthatatlan a 18. század haladó hagyományaitól és a forradalomtól.

A "Wintermärchen"-ben azonban Napoleon császári birodalma, mint meseszerű, csalóka álmokép jelenik meg. A költő túlhaladja ifjúkori Napoleon-rajongását, a most az utolsó háború reakciós jellegére mutat rá:

"Und die Freiheit hat sich den Fuss verrenkt,
Kann nicht mehr springen und stürmen;
Die Trikolore in Paris
Schaut traurig herab von den Türmen." /91./

Visszaidézi hogyan szállították haza Napoleon hamvait:

"Hab selber sein Leichenbegängnis gesehn,
Ich sah den goldenen Wagen
Und die goldenen Siegesgöttinnen drauf,
Die den goldenen Sarg getragen.

Den Elysäischen Feldern entlang,
Durch des Triumphes Bogen,
Wohl durch den Nebel, wohl über den Schnee
Kam langsam der Zug gezogen.

Die Menschen schauten so geisterhaft
In alter Erinnerung verloren -
Der imperiale Märchentraum
War wieder heraufbeschworen." /92./

A költemény gazdag eszmei tartalmát csak aláhuzza a forma tökéletessége. A német valóság általa megformált

alakjai általánosan tipikus jelentőséget nyernek akkor is, ha olykor szatirikus, nevetséges egyéni öltözékben lépnek fel.

Amikor Heine a "Wintermärchen"-t alkotta, mint általában mindig, a népköltészet képeiből és alakjaiból merít. A mulatságos népballadai humort mély liraiságával kapcsolta össze. A képek gazdagsága, a versek melódiája, a köznyelv használata mutatják a népköltészet közvetlen hatását Heinére.

Heine a symbolumokat a népmondából veszi, ahol a symbolum mindig konkrét alapokon nyugszik, és jelentőségében egész pontos marad. Így keletkezik pl. a mesékből és dalokból, Ottilia-Németország, aki bosszuért kiált, hogy szabaduljon a gonosz erőktől. Heine szatirája kiméretlen. Jelképei oly érthetően világosak, hogy semmi kétséget nem hagy afelől, kit ócsárol, és mire hívja fel a figyelmet.

A szatirikus hang mellett azonban csodálatos, lírai részek is felcsendülnek:

"Und als ich an die Rheinbrück' kam,
Wohl an die Hafenschanze,
Da sah ich fliessen den Vater Rhein
Im stillen Mondenglanze.

Sei mir gegrüsst, mein Vater Rhein,
Wie ist es dir ergangen?
Ich habe oft an dich gedacht
Mit Sehnsucht und Verlangen." /93./

Nagy költeménye előszavában a Rajnával kapcsolatos vádra is megadja a választ maga: "Seid ruhig, ich werde den Rhein nimmermehr den Franzosen abtreten, schon aus dem ganz einfachen Grunde: weil mir der Rhein gehört. Ich bin des freien Rhein noch weit freierer Sohn, an seinem Ufer stand meine Wiege und ich sehe gar nicht ein, warum der Rhein irgendeinem andern gehören soll, als den Landeskindern." /94./

Egyidőben amikor Nikolaus Becker ismert Rajna-dala: "Sie sollen ihn nicht haben", óriási lelkesedést keltett Németországban, Heine a "Wintermärchen"-ben a "Vater Rhein"-nek a következő verset adja a szájába:

"Doch schwerer liegen im Magen mir
Die Verse von Niklas Becker.

.

Das dumme Lied und der dumme Kerl!
Er hat nich schmähhlich blamieret,
Gewissermassen hat er mich auch
Politisch kompromittieret." /95./

A Rajna attól fél, hogy Alfred de Musset, "der Gassenbub", a jelzett vers miatt, összes arcátlan vicceit a fülébe dobolja.

Heine végülis megnyugtatta a Rajnát:

"Gib dich zufrieden, Vater Rhein
Denk' nicht an schlechte Lieder,
Ein besseres Lied vernimmst du bald -
Leb' wohl, wir sehen uns wieder". /96./

Heine judaizmusá még ebből a költeményből is kicseng, amikor Hamburg lakosságát osztályozza, amely emberemlékezet óta keresztényekből és zsidókból tevődik össze.

"Die Juden teilen sich wieder ein
In zwei verschiedenen Parteien:
Die Alten geh'n in die Synagog'
Und in den Tempel die Neuen.

Die Neuen essen Schweinefleisch,
Zeigen sich widersetzig,
Sind Demokraten; die Alten sind
Vielmehr aristokrätzig.

Ich liebe die Alten, ich liebe die Neu'n"

/97./

A "Reformjude" hitet tesz a régi hagyományok hűséges öregei és a demokratizálódott modern zsidóság mellett egyaránt.

Az a körülmény, hogy a költeményt betiltják hazájában, a düh és a félelem, amelyet Németország reakciós köreiben a mű felkeltett, döntő bizonyítéka a nagy német szatirairó vádoló és harcos erejének.

A színek és formák csodálatos játéka - amely az éles ellentmondás ellenére harmonikusan összezseng - mutatja a költő zsenialitását, amelyet az ő idejében senki sem tudott megközelíteni.

A "Wintermärchen" a legszabadabb hangú alkotás, amelyet

valaha költött. Kifigurázó tehetsége itt megeemmisítő, emelkedett hangja őszinte és igaz. Lángoló dallam, amely egy elporladó világot semmisít meg, hogy a hamuból egy új világot keltessen életre. Mindig újra és újra a proletariátus felszabadító harcát visszhangozzák ezek a győzelemben biztos verssorok, vidám komolysággal, s kuncogó pajkossággal.

Először őlt nála formát a pozitív eszme, amelyet Heine felismer már a 40-es években. Ennek az eszmének a megvalósításához egyetlen ut vezet, a forradalom útja. Heine kifejezi szilárd reménykedését Németország jobb és szebb jövőjében, és azt is megmondja, hogy milyen uton kell és lehet ezt a jövőt megvalósítani.

A költemény forradalmi emelkedettséggel telített. A földön való lemondás és az égben elnyerhető örök boldogság, *helyett* mindenki számára már itt a földön kenyeret követel. Azonban nem elégszik meg ezekkel a humanista és szocialista követelésekkel, hanem, mint művész öröm és szépség után vágyik.

"Ein neues Lied, ein besseres Lied,
O Freunde, will ich euch dichten!
Wir wollen hier auf Erden schon
Das Himmelreich errichten.

Wir wollen auf Erden glücklich sein
Und wollen nicht mehr darben:
Verschlemmen soll nicht der faule Bauch,
Was feissige Hände erwarben.

Es wächst hienieden Brot genug
Für alle Menschenkinder,
Auch Rosen und Myrten, Schönheit und Lust,
Und Zuckererbsen nicht minder.

Ja, Zuckererbsen für jedermann,
Sobald die Schoten platzen!
Den Himmel überlassen wir
Den Engeln und den Spatzen." /98./

A szocializmus evangéliuma ez, a forradalom dala, amely
hadat üzen a kizsákmányolásnak, a nyomornak és a lemondást
hirdető népcsalásnak. Sosem volt még Heine hangja ilyen
harsány, szíve ilyen bizakodó. Ám jöjjenek most, akik -
mert félreállt tűnődni - azt hitték, hogy cserbenhagyta
farkastestvéreit, és birkának állt a juhakolba:

"Mitwölfe! Ihr zweifeltet nie an mir,
Ich liesset euch nicht fangen
Von Schelmen, die euch gesagt, ich sei
Zu den Hunden übergegangen.

Der Schafpelz, den ich umgehängt
Zuweilen, um mich zu wärmen,
Glaubt mir's, er brachte mich nie dahin
Für das Glück des Schafe zu schwärmen." /99./

Engels nem tulzött, Heine nyíltan és vidáman, szí-
vel és lélekkel csatlakozott a munkásmozgalomhoz.

Egészen új vonás ez a Heine életműben, hogy kezében
a költészet politikai, agitációs eszközzé, a világnézet,

a közvélemény demokratikus szellemű befolyásolásának, átnevelésének eszközévé vált. Hogy Heine eljuthatott idáig, hogy a "Buch der Lieder" költőjéből - Petőfi mellett - a XIX. század legnagyobb politikai költője lett, Párizs általános hatása mellett döntő része van Marx ösztönző jelenlétének.

Nem mintha Heine Marx-szal való találkozása előtt nem irt volna politikai tartalmu és célzatu verseket. Csakhogy azok a versek esztétikailag, nyelvileg is hiven tükrözik Heine egyéni szabadságharcának ellentmondásos jellegét, úgy ahogy azt évek óta vivja, partizán módszerekkel, gyakran rögtönözve, egyéni sérelmeinek síkjában, személyes ellenfelei, a reakció és elnyomás német formái, a porosz szellem, a a klerikalizmus ellen.

Csak most, amikor úgy érzi, hogy végre megtalálta elvi, eszmei biztonságérzetét, amikor egyre jobban megvilágosodik előtte a nagy pártharcok osztályjellege, amikor egyéni szabadságharcát, bosszuló hadjáratait egyre inkább az egyetemes haladás, az egész német nép létérdekeinek s egyre kevésbé a maga személyi sérelmeinek szemszögéből ítéli meg, ekkor kezdődik politikai költészetében is valami minőségileg új, mind a régi típusu, mind pedig az egykori politikai költészethez képest. E változás tudatában Heine bátran formálhat jogot arra, hogy egy új lírai korszak kezdeményezőjének tekintse magát. Ezek

után természetesnek találjuk, hogy új, korszerű versei közül éppen a legforradalmibb hangot a "Die Weber"-t, s a legforradalmibb távlatot nyújtó "Deutschland"-ot már Marx szellemében és ellenőrzése mellett, vele együttműködve írja. Viszont azt sem tartjuk véletlennek, hogy éppen Marx volt az, aki elsőnek ismerte fel Heine költészetének nemcsak művészi kvalitásait, hanem cselekvő agitativ erejét is, s már első találkozásuk után arra törekedett, hogy megnyerje a progresszió nagy ügyének párizsi vállalkozása, a "Deutsch-Französische Jahrbücher" munkatársának.

Az 1848-49 előtti évtized a német politikai költészet virágkora. E költészet jórészt ríktó plakátművészet. Nagyobb a füstje, mint a lángja. A szemhez és a fülhöz fordul, viszont a mélyebb értelem, az igazi forradalmi érzület számára sokszor igen kevés a mondanivalója. Művelői leberális polgári demokraták. Ők azok, akik Marx szerint még 1843-ban is 1789 táján élnek és gondolkoznak. Elfogadják a francia forradalom hősi illúzióit, a demokrácia jelszavait, de nem gondolnak a megvalósításukra, s így csak fokozzák az ideológiai zűrzavart, forradalomra izgatnak igazi forradalmi meggyőződés nélkül, a forradalom másnapján pedig elárulják a forradalmat. Költészetükben a leplezetlen tendencia minden, ami teljesen alárendeli magának a művészetet. Elvileg egy fronton harcolnak Heinével a közös ellenség, a reakciós romantika, az egy-

ház, az arisztokrácia ellen a nép szabadságáért, s a német egységért. De Heine hamarosan felismeri korlátoltságukat, sőt frontális támadást kezd ellenük, költészetük, érzelmes szocializmusuk, s általában a költői burokban jelentkező művészetellenes tendenciájuk ellen.

Heine - s minden idők igazi politikai - költészetét az teszi olyan példaszerűvé, hogy mindig konkrét célra irányul, hogy sem a konkrét cél nem fokozza le, vagy fosztja meg benne szabadságától és méltóságától a művészetet, sem a művészet nem homályosítja el, sőt egyenesen fokozza a politikai tartalom szabad megnyilatkozását. Vajon éreznők-e még ma is a sziléziai takácsok zendüléséről írt Heine-vers forradalmasító, politikai hatását, ha nem a legmagasabbrendű költészet közvetítene?

Tudjuk, hogy Heine 1843-ban látogatja meg először 13 év után szülőföldjét. Ahogyan 1831-ben Párizsba érve, a francia népről alkotott képét szembesítette a konkrét francia valósággal, úgy szembesíti most azt a képet, amelyet a politikai szabadságról, s a szabadsággal élni tudó népekről, haladásról, nemzeti egységről alkotott magának, a konkrét német nyomorusággal, amelyet odahaza, közvetlen forrásvidékén keres fel. A szembesítés azzal az eredménnyel jár, hogy végletekig fokozza Heine gyűlöletét a német reakció, s ennek fő patrónusa, Poroszország iránt, amelynek még soha így nem olvasták fejére a bűneit.

E gyűlölet egyik hajtóereje Heine verses utirajzának, a "Deutschland"-nak.

Itt, ahol a romantika hazájáró kísértetei még most is megszállva tartják az emberek tudatát, a középkor császármisztikája, a gótika szelleme ijesztő anakronizmusként nyúl bele a kapitalizmus, az iparosodás modern világába, ahol a kölni dóm építkezését profán és egyházi segédlettel ott folytatják, ahol századokkal ezelőtt abbahagyták.

"Er sollte des Geistes Bastille sein,
Und die listigen Römlinge dachten:
In diesem Riesenkerker wird
Die deutsche Vernunft verschmachten!

Da kam der Luther, und er hat
Sein grosses "Halt!" gesprochen -
Seit jenem Tage blieb der Bau
Des Domes unterbrochen.

Er ward nicht vollendet - und das ist gut.
Denn eben die Nichtvollendung
Macht ihn zum Denkmal von Deutschlands Kraft
Und protestantischer Sendung." /100./

Heine egyre újabb feltételek mellett folytathatja, a folytatja is a mult veszélytelenítését. Csak arra a jelenetre gondoljunk, amikor Heine megmutatja, hogyan lesz a régi mondák, a nép választott, haláltalan hőséből és reménységéből, Rótszakállu Frigyesből reakciós fantóm, hogyan alakul át önnön nevetséges paródiájává, amikor ki-

derül, hogy ő, meg a középkori káprázat ideje lejárt
visszahozhatatlanul.

"Mit stockendem Atem horchte ich hin,
Wenn die Alte ernster und leiser
Zu sprechen begann und vom Rotbart sprach,
Von unserem heimlichen Kaiser.

Sie hat mir versichert: er sei nicht tot,
Wie da glauben die Gelehrten,
Er hause versteckt in einem Berg
Mit seinen Waffengefährten. //

. /lol./

Egy új német császári birodalom eszméje számára csak
farsangi móka lenne, és nem fárad bele, hogy "Hanswurstiade"-
ként ábrázolja. A német színekről csak mint "Affensteiss-
Couleuren"-ről beszél. A "Wintermärchen"-ben az öreg Bar-
barossával szánalmas szerepet játszat:

"Mich schläfernte und ich entschlief,
Und siehe! mir träumte an Ende,
Dass ich mich in dem Wunderberg
Beim Kaiser Rotbart befände.

.

Herr Rotbart - rief ich laut - du bist
Ein altes Fabelwesen,
Geh, leg dich schlafen, wir werden uns
Auch ohne dich erlösen. //

.

Jag fort das Komödiantenpack,
Und schliesse die Schauspielhäuser,
Wo man die Vorzeit parodiert -
Komme du bald, o Kaiser!" /102./

Heine a "Deutschland"-ban olyan feladatot teljesít, amely a lírikus, az ideológus, a publicista teljes együttműködését igényli, de úgy, hogy ebben az együttműködésben a lírikust illeti meg a vezető szerep. A feladat: az egész világ színe előtt leleplezni, nevetségessé tenni a német feudális-abszolutizmus rendszerét és intézményeit, tehetetlenségéből felriasztani a kiskorú német népet: lázadjon fel kis és nagy zsarnokai ellen, vegye, végre kezébe sorsa irányítását! Lásd meg, hogy számára a jövőt nem jelentheti más, csak a forradalom. A lemondás, a siralomvölgy, az örök hamvazószerda ideológiája helyett a saintsimonisták megvalósult látomása, a munka, az egészség és szépség földi paradicsoma következzenek.

Heine még soha nem gyakorolta ilyen könnyörtelenül az ördögüzést, s a bálványrombolást; Iróniája sohasem volt ilyen kegyetlen. S nem véletlenül utal Danterre, mint egyik példaadó ősré, amikor a királynak azt a tanácsot adja, hogy a halott költőknek tisztelet jár, az élőket viszont kimélje meg, és ne sértse:

"Kennst du die Hölle des Dante nicht,
Die Schrecklichen Terzetten?
Wen da der Dichter hineingesperret,
Den kann kein Gott mehr retten." /103./

Valóban, Dante óta nincs politikai költő, aki ilyen mértékben lett volna tudatában történelmi küldetésének, s a politikai költő feladatát úgy értelmezte volna, mint akinek hatalom adatott kötnie és oldania.

"Das alte Geschlecht der Heuchelei
Verschwindet, Gott sei Dank, heut,
Es sinkt allmählich ins Grab, es stirbt
An seiner Lügenkrankheit.

Es wächst heran ein neues Geschlecht,
Ganz ohne Schminke und Sünden,
Mit freien Gedanken, mit freier Lust -
Dem werde ich alles verkünden." /104./

Megjósolta, állandóan várta, mégpedig remény és félelem közepette várta az új forradalmat. Reménye egy formájában demokrata, tartalmában szocialista forradalomnak, félelme egy formájában és tartalmában kommunista forradalomnak szólt.

Amikor aztán megjön a forradalom, tulságosan közélről, jóformán csak kilengéseit, árnyoldalait észleli, nem tud igazán lelkesedni érte. Viszont nem tagadja meg elismerését az igazi forradalmi magatartás megnyilatkozásaitól, a bariádokon harcoló proletariátustól, a magyar szabadságharc-tól, a német forradalom utolsó, s egyben hősi szakaszától.

Az európai forradalmak és szabadságmozgalmak összeomlása Heinét mélységesen lesujtja, a maga személyes szerencsétlenségének érzi. Élete eszmei programjának, küzdelmei-

nek csődjét látja benne, de egyuttal annak az izgató vára-
kozásnak és feszültségnek is a végét, amelyben évek óta él.

Heine a forradalom és ellenforradalom, a polgárság
gyávasága és megfutamodása körül szerzett lesújtó tapasztalatait általánosítva, egy tragikus kimenetelű hősi, de reménytelennek látszó küzdelem, a bukás, a világvége távlatából nézi és írja át a maga igazolására a világtörténelmet. Mindennek, ami szép és fenséges, az a földi sorsa, hogy rossz véget érjen:

"Es muss der Held, nach altem Brauch,
Den tyrierisch rohen Mächten unterliegen."

Az emberi tökéletesség megvalósíthatatlan utópia, a hitvány legyőzi a hőst, az álnok a becsületes embert, az örökifjúság vize helyett az örök feledés folyója várja az embert.

Jellemző, hogy az egykoru szabadságmozgalmak és forradalmak közül csak a magyart tartja megörökítésre méltónak, mint amelyik a legnagyobb áldozatot hozta, a legféltelmezetesebb erőkkel vívott heroikus küzdelemben bukott el, s így a legpéldászerűbben igazolja Heine tragikus történet szemléletét. Tragikus, de mégsem haladásellenes szemlélet ez: az eszme hősei elbukhatnak, az eszme azonban túl és minden bukást. "Im Október 1849" c. versében így ír:

"Es fiel der Freiheit letzte Schanz", -
Und Ungarn blutet sich zu Tode -

.....

Wenn ich den Namen Ungarn hör,
Wird mir das deutsche Wams zu enge,
Es braust darunter wie ein Meer,
Mir ist, als grüssten mich Trompetenklänge!

.....

Es ist dasselbe Heldenlos,
Es sind dieselben alten Mären,
Die Namen sind verändert bloss,
Doch sind's dieselben "Helden lobebären".

Es ist dasselbe Schicksal auch -
Wie stolz und frei die Fahnen fliegen,

.....

Doch wir geraten in das Joch
Von Wolfen, Schweinen und gemeinen Hunden.

Das heult und bellt und grunzt - ich kann
Ertragen kaum den Duft der Sieger.
Doch still, Poet, das greift dich an -
Du bist so krank, und schweigen wäre klüger."

/105./

Amikor a nagy párizsi utcai harcokban 1848 júniusában 800 munkás esett el, majd utána 11000-et a republikánus generális Cavaignac lelövetett, Heine teljesen összetört lélekben. S amikor a Németországban lezajló forradalom rossz hírei eljutottak hozzá, közel volt a kétségbe-

eséshez.

Fanny Lewaldnak, az irodalom és művészettörténész Adolf Stahr feleségének úgy nyilatkozott ezekben a ^{napok} ~~napok~~ban, hogy vagy halottnak kellett volna lennie, vagy teljesen egészségesnek. Az fájt neki különösképpen, hogy passzív tehetetlenségre van ítélve.

Sok satirikus versében, amelyeket 1950-54 között alkotott, két fronton viszi tovább a harcot a költő, a német feudális reakció ellen, s a polgári demokraták szánalmas gyávasága ellen.

A "Sklavenschiff" c. költeményében a költő nem elégszik meg azzal, hogy a német burzsoázia politikai szerepét leleplezi. Heine nagy szolgálata abban áll, hogy felveti a burzsoáziának, mint osztálynak szociális szerepét és árulását. Heine nemcsak a gyáva német liberálisokat rajzolja meg ebben a versében, hanem a holland kizsákmányolókat, az élő áruval kereskedő nemzetközi burzsoáziát, az angol gyárosokat és az amerikai földbirtokosokat is.

Heine politikai költészete élete utolsó évtizedében különösen nagy elméleti erővel és propagandista éhességgel rendelkezett. Jelentőségük annál nagyobb, mivel Heine hangja ebben az időben egészen egyedül csengett Németországban.

"Der Superkargo Mynheer van Kook
Sitzt rechnend in seiner Kajüte;
Er kalkuliert der Ladung Betrag
Und die probabeln Profite.

"Der Gummi ist gut, der Pfeffer ist gut,
Dreihundert Säcke und Fässer;
Ich habe Göldetaub und Elfenbein -
Die schwarze Ware ist besser.

Sechshundert Neger tauschte ich ein
Spottwehlfeil am Senegalflusse.

.

Gewinne daran achthundert Prozent,
Bleibt mir die Hälfte am Leben." /106./

Vádló hangját illetően Heine késői politikai költésze-
ne nem marad el a 40-es évek költeményei mögött. Sőt sok
esetben témájában erősebb és szatirikus hangjában hatáso-
sabb, mint a "Zeitgedichte".

Heine nem vonhatta le a helyes következtetéseket az
1848-as forradalom leveréséből. Ha Marx és Engels Németor-
szág szociális helyzetét illetően meg tudták állapítani az
ellentmondások jellemzőit erre az időszakra, ha ők a forra-
dalmi mozgalom hajtóerőit és továbbfejlődésük útját felis-
merték, úgy Heine csak az ellentmondások megállapításánál
marad és ostromozza a polgári és nagybirtókos reakciót
anélkül, hogy felismerné hazája boldog jövőjének pozitív
harci programját.

A halálos beteg költő 1855-ben, pár hónappal a halála
előtt sajtó alá rendezi az Augsburger Allgemeine Zeitung-
ba írt párizsi tudósításainak francia nyelvű kiadását.
A könyv /Lutetia/ előszavát nyilván politikai végrendelet-

nek szánta, így is kell ma olvasnunk és értelmeznünk, főleg azt, ami benne Heinének a kommunizmushoz való viszonyát illeti. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy Heine aggodalmai és fenntartásai a mozgalommal szemben nem a humanista, hanem a lírikus érzületét tükrözik.

A költő elmondja, hogy erkölcsi szükséglet volt számára, hogy e műve minél előbb megjelenjék francia fordításban, s ezzel módot adjon az ő gyönyörű és derék Lutetiájának, hogy maga ítélje meg, miképpen irt róla abban a műben, amelyet róla neveztek el.

Az augsburgi ujság tudósítójának már a republikánusok is kinos anyagul szolgáltak, de ez még fokozottabban így volt a szocialistákkal, vagy hogy igazi nevén nevezze a szörnyeteget, a kommunistákkal. S mégis sikerült erről a témáról is értekeznie az augsburgi ujságban. A lap szerkesztősége sok cikkét nem közölte, a régi közmondásra emlékezve: "ne fessd az ördögöt a falra!" De minden tudósítását nem utasíthatta el, s a költő megtalálta a módját, hogy olyan tárgyról értekezzék a lap bölcs hasábjain, amelynek félelmetes jelentőségét nem ismerte fel az a kor-szak. Ő ujságja falára festette az ördögöt, avagy mint ahogyan egy szellemes személyiség kifejezte, jó reklámot csinált neki. A kommunisták addig u.i. elszigetelten éltek a világ minden táján, s egyáltalában nem látták tisztán, hogy közösek a törekvéseik; Az augsburgi ujságból tudták meg, hogy valóban léteznek, ebből az alkalomból tudták meg

igazi nevüket, amely a régi társadalom eme szegény lelen-
cei előtt teljességgel ismeretlen volt. A kommunisták szét-
szórt közösségei az augsburgi ujságból szereztek hiteles
értesülést ügyük szakadatlan előrehaladásáról; nagy cso-
dálkozásukra megtudták, hogy ők korántsem gyenge kis közös-
ség, hanem valamennyi párt közül a legerősebbek. Igaz még
nem virradt fel az ő napjuk, de nyugodt várakozásuk nem
időfecsérlés azok számára, akiké a jövő. Ezt a vallomást,
hogy a jövő a kommunistáké, igen nagy aggodalom és rettegés
hangján tette - vallja meg a költő, majd elmondja, hogy -
rémülten és borzongva gondol, arra a korra, amikor a sötét
képrombolók uralomra jutnak; kerges kezükkel kiméletlenül
szétzúzzák majd a szépség minden márványszobrát, amelyek
oly kedvesek szívének; összetörik majd a művészetnek miné-
azokat a képzelt birodalmából származó, csillogó játéksze-
reit, amelyeket a költő annyira szeretett; kiirtják babér-
ligeteit. Igen a polgári ideológia szemléletében még így
látja Heine is a kommunisták győzelmének következményeit.

Az akkori lírikus még nem is tudhatja, hogy a kommu-
nizmus jobban megőrzi az emberi kultúra minden nagy ered-
ményét, mint a burzsoázia. A humanista viszont nem ismer
sem félelmet, sem fenntartást, mert legjobb szövetségeseit
látja a kommunistákban, a közös ellenség: a nacionalizmus
és ^ahamis patriotizmus német pártja, a teuton^{ok} elleni har-
cában. S most amikor a haldokló kezéből kihull a kard,

vigasztalást talál abban a tudatban, hogy a kommunizmus megadja a hamis patriotáknak a kegyelemdőfést. De mindezek ellenére hitét is megvallja ugyanakkor a proletárurolom mellett.

Arra gondol, hogy a győzelmes proletariátus pusztulással fenyegeti verseit, s azok sirba szállnak majd az egész, régi romantikus világgal együtt. S mégis, bevallja nyíltan, ugyanez a kommunizmus, amely ilyen ellenségesen viseltetik minden érdeke~~ivel~~ és halandóságával szemben, olyan varázssal igézi meg lelkét, hogy nem állhat ellen neki,. Két hang kell védelmére keblében, két hang, amelyeket nem lehet elnémitani, pedig talán csupán ördögi incselkedések - de bárhogyan is áll a dolog, eluralkodnak rajta, s nincs olyan varázshatalom, amely legyőzhetné őket. -

Ragyogó meglátással, Marx szellemében állapítja meg, hogy már régen kimondatott az ítélet a régi társadalom fölött. Teljesedjék megérdemelt sorsa! Hát rombolják le ezt a régi világot, amelyben elpusztult az ártatlanság, amelyben olyan pompásan virult az önzés, amelyben az ember kizsákmányolta embertársát! Dulják csak föl fenekesül ezeket az álszentül átmázolt sirokat, ahol a hazugság és a kiáltó méltánytalanság trónolt! S áldott legyen a szatócs, aki egykor majd staniclit sodor verseiből, hogy kávé vagy dohányt töltsön bele a szegény, derék öreg-

asszonyoknak, akiknek mostani igazságtalan világukban talán le kellett mondaniuk az ilyen kellemetlenségekről. - írja.

A második parancsoló hang, amely behálózza - írja továbbá - még hatalmasabb és démonibb, mint az első, mert a gyűlölet hangja, a gyűlöleté, amellyel annak a pártnak adózik, amelynek legfélelmetesebb ellensége a kommunizmus, s amely éppen ezért közös ellenségük. Németország ugynevezett nacionalista pártjáról beszél, azokról az álhazafiakról, akiknek hazaszeretete nem más, mint az idegenek és a szomszédos népek együgyű gyűlölete, s akik nap mint nap kiváltképpen Franciaországra okádnak mérget.

A nacionalizmus védelmezőinek gyűlölete megszeretteti vele a kommunistákat. - írja. Persze a kommunistáknak nincs vallásuk, folytatja tovább - sőt a kommunisták istentagadók, de legfőbb tanításuk az abszolút nemzetköziség, a népek egész világra kiterjedő szeretete, s az embereknek, e föld szabad polgárainak a javak egyenlő elosztásán alapuló testvérisége. Ezek az alaptételek ugyanazok, mint amelyeket egykor az evangélium hirdetett, úgyhogy a kommunisták szellemükben és a valóságban is sokkal keresztényebbek, mint az ugynevezett germán hazafiak, a nemzeti elzárkózásnak csak a korlátolt eszü védelmezői.

Heine bebizonyíthatóan a Kommunista Kiáltvány ismeretében és ígézetében mondotta tollba politikai végrendeletét.

1856-ban befejezte földi pályáját. Amig élt, hiven teljesítette költői és történeti küldetését, úgy, amint még 1828-ban, két évvel Párizs előtt fogalmazta meg a küldetés lényegét; amikor azon tündöklik, vajon megérdemli-e, hogy egykor babérkoszorúval ékesítsék a koporsóját ... Sohasem vetett nagy súlyt a költői dicsőségre, s akár dicsérik, akár gáncsolják dalait nem sokat törődik vele. De tegyenek kardot a koporsójára, mert az emberiség felszabadító háborújának becsületes katonája volt.

" H Y M N U S

Ich bin das Schwert, ich bin die Flamme.
Ich habe euch erleuchtet in der Dunkelheit."

Eltekintve Heine-nek némely ellentmondásosságától és ingadozásától, amelyek utolsó életéveiben egyrészt a francia és német forradalmak leverésének hatása alatt, másrészt súlyos betegségének terhe alatt elmélyültek, gyűlölete a feudalkapitalista társadalom ellen sohasem csökkent.

A Heine világszemléletében található ellentmondások tulajdonképpen az átmeneti korszak szemléletének a visszatükröződései, amelyben - mint W.I. Lenin is kifejezte - a pülgári demokrácia forradalmi lényege pedig még nem érett meg.

Minden ellentmondásossága ellenére Heine az akkori korszak haladó koponyái közé tartozott, akik hála forradalmi hazaszeretetüknek, a reakció iránti mély és kérlelhetetlen gyűlöletüknek, csalódtak a polgári demokrácia és a

kispolgári szocializmus illuzióiban, s a munkásosztály történelmi küldetésének felismeréséhez nagyon közel jutottak.

Heine az egységes, demokratikus Németország eszméjét mindenkor a legkövetkezetesebben védelmezte. Ezért értékelték Heinét Marx és Engels oly nagyra, jóllehet a költő hibáit és a demokráciától való esetenkénti eltávolodását egyidejűleg élesen bírálták. Amint N.K. Krupekaja maga is emlékezik, Heine költeményeinek kötete azok közé az irodalmi művek közé tartozott, amelyeket W.I. Lenin a szibériai száműzetésbe magával vitt.

Ebben a fejezetben a forradalmár Heinét ismertük meg. Megismertük politikai beállítottságát, kapcsolatát kora vezető forradalmi egyéniségével. Egy embernek az arculata azonban sokoldaluan csak akkor bontakozhat ki, ha legbelőbb énjének egyéb mozzanatait is megismerhetjük.

Mi mutatja jobban egy ember lelki beállítottságát, ha nem világnézeti felfogása, vagyis az általa feltételezett istenhez való kapcsolata, másrészt pedig emberi relációi, azaz szerelmi élete és barátaihoz való viszonya.

A továbbiakban ezeket a körülményeket kívánom megvizsgálni.

"Und jetzt soll ich verlassen, was so teuer,
So lieb und teuer mir die Welt gemacht!

Der Hand entsinkt das Saitenspiel. In Scherben
Zerbricht das Glas, das ich so fröhlich eben
An meine übermüt' gen Lippen presste.

O Gott! wie hässlich bitter ist das Sterben!
O Gott! wie süß und traulich lässt sich leben
In diesem traulich süßen Erdenneste!"

/107./

III. Heine "vállásossága"

Heine már korán érezhette a saját sorsán keresztül is, hogy a nacionalizmus, a feudális reakció és a vallásos megkülönböztetés ikertestvérek, s hogy a haladás és teljes emberi emancipáció érdekében harcolnia kell a feudális állammal összefonódott vallások ellen.

Mivel egész életében különös szenvedéllyel harcolt az államvallások ellen, sokan zsidó elfogultságot tulajdonítottak neki.

Érdekes megvizsgálunk azt a körülményt, hogy miképpen is viszonyult Heine a zsidósághoz? Berlini egyetemi hallgató korában támogatta a zsidóság reformtörekvéseit, tagja volt a "Verein für Kultur und Wissenschaft der Juden" c. zsidóegyletnek. Ennek az egyletnek elsőrendű célkitűzése az volt, hogy a zsidó kérdéssel tudományosan is foglalkozzék, segítse a zsidóságot a modern műveltség elsajátításában amellet, hogy megőrizi vallási sajátosságait. A zsidóság társadalmi egyenjogusítását, a zsidó szellemiség modernizálását, európai-zálását tűzte ki célul.

Heinének különösen a zsidók emancipációjának ügye állt közel a szívéhez. Ezért írja barátjának Moses Mosernek 1823-ban: "Dass ich für die Rechte der Juden und ihre bürgerliche Gleichstellung enthousiastisch sein werde, das gestehe ich"
/108./

A későbbi években is sikra száll a zsidók felszabadítása mellett: "Ja, die Emanzipation wird früh oder spät

bewilligt werden müssen, aus Gerechtigkeitsgefühl, aus Klugheit, aus Notwendigkeit" /109./

A berlini zsidóegylet azonban nemsokára feloszlott. Tagjai közül egyesek, mint a jogász Gans, és Heine maga is áttértek a keresztény hitre. Heine visszatekintve igen kételkedően nyilatkozott az egylet céljáról. Ugy látta, hogy a felvilágosult szemlélet erősödése az egyleten belül végső fokon a zsidó vallástól való elszakadást jelentette volna a tagok számára. A költő képtelen volt haladást látni abban ha a biblia varázsa nem érvényesülhet többé:

"Statt auf Moses, auf Hegel oder Schelling schwört oder, was noch schlimmer ist, am Ende sich zu keiner Religion oder Philosophie bekennt" /110./

Jóllehet a nagy humanista felemelte szavát fajtája érdekében, amellet azonban ismeri ennek a népnek minden hibáját.

1823. jun. 18-án írja Lüneburgból Moser barátjának: "Juden sind hier, wie überall, unausstehliche Schacherer und Smutzlappen" /111./

1823-ban pedig azt fejti ki ugyancsak Mosernak, hogy nem lelkesedik a zsidó vallásért, mert ő minden pozitív vallás született ellensége.

"... Das gestehe ich , und in schlimmen Zeiten, die unausbleiblich sind, wird der germanische Pöbel meine

Stimme hören, dass es in deutschen Bierstuben und Palästen
wiederschallt. Doch der geborene Feind aller Positiven
Religion wird nie für diejenige Religion sich zum Champion
aufwerfen, die zuerst jenen Menschenmäkelei aufgebracht,
die uns jetzt so viel Schmerzen verursacht." /112./

Barátjának irt soraival azoknak válaszol, akik azt tart-
ják róla, hogy ő a zsidó vallás bajnoka, és harcba szállt
volna a zsidóság jogaiért és polgári "Gleichstellung"-jai-
ért.

A levélből Hegel hatását érezhetjük, Érdekes, hogy más
ujhegeliánusokhoz hasonlóan a mester idealizmusát egy perc-
re sem vette komolyan: A dialektika világot átfogó forradal-
mi perspektívái annyira lenyűgözték, hogy a bonyolult, ide-
alisztikus fogalmi apparátust szellemi bűröndnek tekintette,
amelynek rejtett zsebei tömve vannak az ateizmus csempész-
árujával. Még a "Matracsirban" is így gondol vissza erre az
időre, hogy ifju volt és büszke, és gőgjének jól esett,
hogy Hegeltől megtudta: a jóisten nem a mennyben lakik, mint
nagyanyja vélte, hanem ő maga itt a földön a jóisten.

Amikor a lengyel zsidókat megpillantja, enyhe irtózás
fut végig rajta, majd nemsokára sajnálattá válik nála ez
az érzés: "Der polnische Jude mit seinem schmutzigen Pelze,
mit seinem bevölkerten Barte und Knoblauchgeruch und
Gemauschel, ist mir noch immer lieber, als mancher in all

seiner staatspapiernen Herrlichkeit". /113./

Mig Heinét egyrészt fajtestvéreinek külseje mulattatja, és ezért rossz tulajdonságaival ostromozza vagy éppen gunyolódó kedvében kifigurázza őket, ugyanakkor érzéke van e nép ^{íránt} jó tulajdonságainak meglátása/és megtalálja bennük a dicséretreméltót is.

"Merkwürdige Erscheinung der grellsten Extrême! Während unter diesen Menschen alle möglichen Fratzenbilder der Gemeinheit gefunden werden, findet man unter ihnen auch die Ideale des reinsten Menschentums, und wie sie einst die Welt vielleicht noch weitere Initiationen von ihnen zu erwarten"

/114./

Heine magasztalja a zsidóság erkölcsi tisztaságát, és úgy véli, hogy éppen a tekintetben ők állnak legközelebb a germánokhoz. A zsidókat és a germánokat "Beiden Völker der Sittlichkeit"-nek /115./ nevezi., ami nem egyedül abból adódik, hogy a Biblia tanításait elterjesztették, s ez a Biblia a germánok számára, mint "Erziehungsbuch" szolgált, hanem "Aus einem tieferen und ursprünglicheren Grund, nämlich dem der geistigen Wahlverwandschaft beider Völker". /116./

A költő a zsidóüldözést nem tekinti lezárt dolognak, hanem új szenvedéseket jósol népének: "So zieht sich über die Häupter der armen Juden ein Verfolgungsgewitter, das ihre frühere Erduldungen noch weit überbieten wird" /117./

113. Werke 5. kötet 228. old.

114. H. Vermischte Schr. 300. old.

115. Werke 4. kötet 196. old.

116. u. ott 203. old.

117. u. ott 203. old.

Heine a zsidó mivoltot megalázottságnak, súlyos szenvedésnek érzi. Ennek a fájdalomnak költői kifejezése legmegragadóbban egy imádkozó zsidó közösség leírása: "Es waren Schmerzlaute, wie sie nur aus einer Brust kommen konnten, die all das Martyrtum, welches ein ganzes gequältes Volk seit achtzehn Jahrhunderten ertragen hat" /118./ írja Shakespeare "Velencei kalmár"-jának méltatásában, amikor az öreg Shylock alakjára emlékezik.

Későbbi éveiben Mohamedre támaszkodva a zsidóságot "Das Volk des Buches"-nak /119./ nevezi. Dicséri őket, hogy évezredekken keresztül meg tudták őrizni legnagyobb kincsüket a bibliát. Elmélyedtek a biblia tanulmányozásába, ügyet sem vetve azokra a változásokra, amelyek körülöttük lezajlottak: "Völker erhoben sich und schwanden, Staaten blühten empor und erloschen, Revolutionen stürmten über den Erdboden ... sie aber, die Juden, lagen gebeugt über ihrem Buche und merkten nichts von der wilden Jagd der Zeit, die über ihre Häupter dahinzog" /120./

Majd Hegelből kiindulva "Das Volk des Geistes" nevet adja népének, amelynek vallása nem más, "Als ein Akt der Dialektik, wodurch Materie und Geist getrennt und das Absolute nur in der alleinigen Form des Geistes anerkannt wird" /121./

118. Werke 4. kötet 203. old.

119. H. Vermischte Schr. 223. old.

120. u. ott 224. old.

121. u. ott 224. old.

A zsidók már történelmük kezdetétől fogva azokat a modern principiumokat hordják magukban, amelyek az európai népeknél csak most bontakoznak ki.

Ugyanitt elmondja, hogy a zsidóság úgy csüng a törvényeken, az absztrakt gondolatokon, mint a legujabb kozmopolita republikánusok, akik mindennél magasabbra helyezik a törvények tiszteletét.

"Ja, der Kosmopolitismus ist ganz eigentlich dem Boden Judéas entsprossen, und Christus, der ein wirklicher Jude war, hat ganz eigentlich eine Propaganda des Weltbürgertums gestiftet" /122./

Azt a gyűlöletet, amelyet a zsidóság felszabadításának gondolata fokozatosan kiváltott a polgárságból, Heine személyében is erősen érezte. Keserű szavakkal panaszkodik, hogy lépten-nyomon ellenszenvbe és gyűlöletbe ütközik.: "Von allen Seiten empfinde ich die Wirkungen dieses Hasses, der noch kaum emporgekeimt ist" Barátok, akikkel élete nagy részét eltöltötte, elfordulnak tőle,. Csodálókából megvetők lesznek, s azok, akiket a legjobban szeretett, mind ártani akar neki. /123./

Heine tanulmányozza a zsidógyűlölet okait, és arra az eredményre jut, hogy a középkorban vallásos indítékokat hozta fel ürügyként a zsidóüldözés mentegetésére, a múltban és a jelenben pedig a zsidókat, mint "Geldbesitzer"-eket

122. Werke 4. kötet 196. old.

123. Heines Briefe von Hirth 2. kötet 105. old.

gyülölök: "Nur abgefeimte Heuchler geben noch heute ihrem Hasse eine religiöse Färbung und verfolgen die Juden um Christi willen; die grosse Menge gesteht offenherzig, dass hier materielle Interessen zugrunde liegen". /124./

Élete vége felé, amikor halálos betegségének hosszú éveiben bénultan földretepertnek érezte magát, dicséri a zsidóságot: "Ein ~~grosses~~ ewiges, heiliges Volk, ein Volk Gottes, das allen anderen Völkern als Muster, ja, der ganzen Menschheit als Prototyp dienen konnte" /125./

Elismeri, hogy erről a fajtáról sohasem tudott mégsem tisztelettel beszélni. Ennek oka pedig természetének *helle-* nisztikus jellegében rejlik "Dem der judäische Ascetismus zuwider war" /126./

Igen, Heine most már büszke is zsidó származására. Most már belátja, hogy a görögök csak szépséges ifju emberek voltak, a ~~zsidók~~ azonban mindig hatalmas férfiak, nemcsak egykoron, hanem egészen a mostani napig, 18 évszázad üldözése és nyomorusága ellenére. Megtanulta őket jobban értékelni: "...Der Schreiber dieser Blätter stolz darauf sein, dass seine Ahnen dem edlen Hause Israel angehörten". /127./

Az 1853-54-ben írott "Geständnisse"-ben így nyilatkozik: "Wenn ich überhaupt dem evangelischen Glauben angehörig bleibe, so geschieht es, weil er mich auch jetzt durchaus nicht geniert, wie er mich früher nie allzu sehr genierte" /128./

124. Heines Briefe von Hirth 2. kötet 198. old.

125. H. sämtl. lo. kötet 224. old.

126. u. ott

127. u. ott

128. H. Vermischte Schr. 361. old.

Majd tovább: "Wie Henri IV. einst lachend sagte: Paris vaut bien une messe so konnte ich mit Fug sagen: Berlin vaut bien un preche und ich konnte mir nach wie vor das sehr aufgeklärte und von jedem Aberglauben filtrirte Christentum gefallen lassen, das man damals sogar ohne Gottheit Christi, wie Schildkrötensuppe ohne Schildkröte in den Berliner Kirchen haben konnte" /129./

Hasonló szellemű nyilatkozatok tucatjai mellett találunk Heinenél szép számmal olyan fejtegetéseket is, amelyek a protestantizmus érdemeiről szólnak. Ám ilyenkor sem a protestantizmus dogmatikája, hanem mindig történelmi szerepe és szellemisége készíti elismerésre. Így például a "Romantische Schule"-ban kifejti, hogy a protestantizmus Németországban a szellemi szabadság szülője, mert kiszabadította a szellemet a tekintélyek igájából. A protestantizmus tette lehetővé Németországban a szabad kutatást és győzelmével fejlődhetett ki önállóan a filozófia is. Heine ebben az időben a filozófián a vallás tagadását érti, így hát a protestantizmus fő érdemének azt tartja, hogy hozzájárul a vallás megszüntetéséhez.

"Indem durch die protestantische Kirche die Geister vom Joche der Autorität befreit wurden, hat die freie Forschung überhaupt in Deutschland Wurzel schlagen und die Wissenschaft sich selbstständig entwickeln können" /130./

129. H. Vermischte Schr. 362. old.

130. H. sämml. 9. kötet 31. old.

A forradalmat sem tartja másnak, mint a reformáció gyermekének:

"Der Protestantismus war mir nicht bloss eine liberale Religion, sondern auch der Ausgangspunkt der deutschen Revolution, und ich gehörte der lutherischen Confession nicht nur durch eine Kampfeslust, die mich an den Schlachten dieser Ecclesia militans Teil nehmen liess" /131./

A reformációt kevésbé vallásos, inkábbapolitikai szemzőgből vizsgálja. Egy francia ujságban, egy Lebensabrissben, ki is nyilvánítja világosan: "Car le protestantisme n'était pas pour moi seulement une religion libérale, mais aussi le point de départ de la revolution allemande, et j'appartenais a la confession luthérienne non seulement par acte de baptême, mais aussi par un enthousiasme batailleur qui me fit prendre part aux luttes de cette église militante". /132./

Heine tehát a berlini évektől, körülbelül 1822-től 1848-ig mindvégig azonos, panteisztikus-ateisztikus elveket vallott. Hangot adott ennek már a "Harzreise" verseiben /1824/, és az "Englische Fragmente"-ben /1828-1829/ még határozottabban, szinte programszerűen nyilatkoztatja ki új "vallását".

Heine panteisztikus-ateisztikus nézetei egyre mélyebbekké, konkrétabbakká és történelmiebbekké váltak, és át-

131. /Autobiographischen Skizzen/

132. Lebensabriss. Revue de Paris 299. old.

zógó rendszerré kerekedtek különösképpen 1831 után, amikor Párizsba költözött és megismerkedett a saint-simonizmussal és egyéb szocialista mozgalmakkal. Panteizmus és ateizmus, nála egyébként nincs sok különbség a két fogalom között. A "Romanzero" utószavában a nagybeteg költő kifecsegheti már ezt az időszerűtlenné vált titkot:

"Ich habe vom Gott der Pantheisten geredet, aber ich kann nicht umhin zu bemerken, dass er im Grunde gar kein Gott ist, sowie überhaupt die Pantheisten eigentlich nur verschämte Atheisten sind, die sich weniger vor der Sache als vor dem Schatten, den sie an die Wand wirft, vor dem Namen fürchten". /133./

Kora mechanikus materializmusától is el akarta határolni magát. A dialektikán nevelkedett költő már azért sem fogadhatja el a szűkkeblű materializmust és a puritán aszkézist, mert művészetellenesnek érezte őket. Filozófiai, vallási érdeklődésében és nézeteiben az esztétikai szempont mindig nagy szerepet játszott.

A "Romantische Schule" előszavában Heine nyomatékosan hangsúlyozta mintegy válaszként vádlóinak, akik materialistának majd ateistának, míg másutt zsidónak vagy saint-simonistának titulálják: "Ich gehöre nicht zu den Materialisten, die den Geist verkörpern; ich gebe viel mehr den Körpern ihren Geist zurück, ich durchgeistige sie wieder, ich heilige sie". /134./

133. Heine: Romanzero. Leipzig 1965⁴. 199. old.

134. Werke 9. kötet 8. old.

Itt a hegeli gondolat mellett /szubjektum és objektum végső azonossága, az anyag elidegenülése és visszavétele/ napfényre bukkan egykori filozófiai-vallási nézeteinek másik forrása, a saint-simonizmus is.

Saint-Simon az "Uj kereszténység" c. művében az összes felekezetet eretnekké nyilvánította, s a kereszténység egyetlen isteni parancsává az emberek testvériesülését, legfontosabb feladatává pedig azt tette, hogy a társadalom tevékenységét a legszegényebb osztály sorsának lehető leggyorsabb megjavítására irányítsa. Az örök élet elérésének legeredményesebb módja, ha itt lent dolgozunk az emberi nem jólétének növelésén. Heine ezt az óvilági orientációt még radikálisabbá tette. Lehuzta e szociális nézetekről a keresztény köntöszt, és az élet evilági szolgálatának primitív-aszkétikus elemeit a szenzuális életöröm hirdetésével helyettesítette:

"Wir wollen keine Sansculotten sein, keine frugalen Bürger: wir stiften eine Demokratie gleichherrlicher, gleichheiliger, gleichbeseligter Götter. Ihr verlangt einfache Trachten, enthaltsame Sitten und ungewürzte Genüsse; wir hingegen verlangen Nektar und Ambrosia, Purpurmäntel, kostbare Wohlgerüche, Wohllust und Pracht, lachenden Nimphentanz, Musik und Komödien" /135./

Szektáriánus-asztékizmustól megtisztított panteizmusával egyszerre üti a mechanikus materializmust és a deizmust. De álláspontjának gyengéi is szembeszökök. A panteizmus vallásos színezetet ad ateista világfelfogásának, meg-

fosztja következetességétől, és tétova mozgásteret biztosít neki a deizmus felé. Eltökélt aszkézisellenessége pedig nemcsak földi örömeket lepocskondiázó vallásoktól, vagy akár a jakobinusok megkésett utódaitól idegeníti el, hanem a korai munkásmozgalom különböző irányzataival szemben is fenntartást ébreszt benne. Ez mélyül el benne később betegségének éveiben, a 48-as forradalmak bukása után a kultura és a szocializmus ellentétévé.

A 38-40-es években azonban erről még nincs szó. Az eljövendő forradalom harci osztagai közt gyakran magányos őrszemként, de nagy lelkesedéssel vesz részt a földi paradicsomért folytatott küzdelemben. Az emberiséget is két egymással szembenálló típusra, hellénekre és nazarénusokra osztja. Évek multával "görögsége" egyre határozottabban és polémikusabban bontakozik ki. Míg a romantikusok a keresztény középkorba menekültek spiritualizmusért, Heine a pogány és szenzualista ókorba, s ezen keresztül fordult segítségért a forradalomhoz.

A két embertípus közti különbséget a legélesebben Börnéről szóló emlékiratában fogalmazta meg, amikor Börnének Goethe ellenességét így magyarázta:

"Sein Groll gegen Goethe hatte vielleicht ebenfalls örtliche Anfänge; Der Hass, der gegen diesen Mann in ihm brannte und immer leidenschaftlicher entloderte, nur die notwendige Folge einer tiefen, in der Natur beider Männer

begründeten Differenz. Ein Hader, welcher alt, wie die Welt und am grellsten hervortrat in dem Zweikampfe, welchen der jüdische Spiritualismus gegen hellenistische Lebensherrlichkeit führte. Der kleine Nazarener hasste den grossen Griechen, der noch dazu ein griechischer Gott war" /136./

Majd kicsit később: "Ich sage nazarenisch, um mich weder des Ausdrucks jüdisch noch christlich zu bedienen, obgleich beide Ausdrücke für mich synonym sind und von mir nicht gebraucht werden um einen Glauben, sondern um ein Naturell zu bezeichnen. "Juden" und "Christen" sind für mich ganz sinnverwandte Worte im Gegensatz zu "Hellenen", mit welchem Namen ich ebenfalls kein bestimmtes Volk, sondern eine Geistesrichtung und Anschauungsweise bezeichne."

/137./

Pengéjét főleg a katolicizmus ellen használja, amelyben minden reakció és emberi lealacsonyodás legfőbb ideológiai támaszát látja. A németországi vallásos újjáéledést történetileg is azzal magyarázza, hogy a német feudalizmust Napoleon ellen csak maga a jóisten segíthette meg. Midőn Jénánál hátat fordítottak a franciáknak, a vallás karjaiba vetették magukat. Egy ilyen elveszett csata után, csakugyan nincs jobb vallás, mint a kereszténység, amelyen a katolicizmust érti.

"Ich spreche von jener Religion, die ebenfalls durch

136. H Vermischte Schr. /Über Böhe/ 2ol. old.
137. u. ott 2o2. old.

die Lehre von der Verwerflichkeit aller irdischen Güter, von der auferlegten Hundedemut und Engelsgeduld die erprobteste Stütze des Despotismus geworden" /138./

Amikor élete végefelé vallási és politikai szemlélete a súlyos betegség terhe alatt átalakult, feladja az egyházzal és a papsággal folytatott harcot: "Ich habe längst aller Befehdung derselben entsagt und längst ruht das Schwert in der Scheide, das ich einst zog im Dienste einer Idee und nicht einer Privatleidenschaft." /139./

A katolikus egyházzal előzőleg már megjósolta, hogy nem fog sokáig fennmaradni, most azonban rájön, hogy üzemét még hosszú évszázadokon át képes gyakorolni. Ő pedig a szegény, haldokló költő olyan kolos/szusnak, mint a Szent Péter templom, nem is tud ártani.

A protestantizmust sem vallási dogmák rendszerének, hanem az önmagára és a világra ébredő szellem lázadásának fogta fel, és melléállította az érzékek lázadását, a reneszánszt: "Leo X., der prächtige Mediceer, war ein ebenso eifriger Protestant, wie Luther und wie man zu Wittenberg in lateinischer Prosa protestierte, so protestierte man zu Rom in Stein, Farbe und Ottaverime."

Majd ugyanitt kifejti, hogy vajjon Michelangeló márványalakjai, vagy Giulio Romano nevető nimfaarcai, avagy Ludovico mester ver/seinek életvidámsága nem nyílt protestálás-e a katolicizmus ellen?

138. Werke 9. kötet 13. old.

139. u.ott 10. kötet 234. old.

"Das blühende Fleisch auf den Gemälden des Tizian, das ist alles Protestantismus. Die Lenden seiner Venus sind viel gründlichere Thesen als die, welche der deutsche Mönch an die Kirchentüre zu Wittenberg angeklebt." /140./ jegyzi meg a "Romantische Schule"-ben.

Ez a nagy bizonyítóanyaggal és szenvedéllyel képviselt, nagyjából egységes gondolatrendszer 1848-49 fordulóján látszólag összeomlott. Nyilvánosan ugyancsak néhány évvel később jelenti be "lelke nagy eseményét" talán azért, hogy - mint mondja - "a jó istennek meglepetést okozzon". A levelekből és a feljegyzett beszélgetésekből megállapítható a fordulat időpontja, ami sok mindenre magyarázatot ad. Heine ugyanis, aki lelkesen fogadta a februári forradalom kitörését, végül kétségbeesett mind a nyomoruságos németországi események, mind pedig a későbbi francia fejlemények miatt.

Talán Marx volt az egyetlen forradalmár, aki Heinénél is nagyobb megvetéssel szemlélte a tehetetlenség és az áru-lás roppant csőd-tömegét -, csakhogy amíg Marx egy új osztály álláspontjáról, tudományos világnézet segítségével boncolgatta a történeteket, a magáramaradt és halálosan beteg Heine számára nem maradt más hátra, mint a kétségbe-esés. 1850 januárjában Ludwig Kalischnak kifejtette, hogy a júniusi proletár-felkelés brutális vérbefojtásának hal-latán ébredt rá arra, hogy a panteizmus nem elegendő, ilyenkor hinni kell egy személyes istenben, és a siron tuli életben.

"Ich hörte das Geschrei der Sterbenden; ich sah den Tod mit seiner unbarmherziger Sense die Pariser Jugend hinmähen. In solchen grässlichen Augenblicken reicht der Pantheismus nicht aus; da muss man an einen persönlichen Gott, an eine Fortdauer jenseits des Grabes glauben. Ich bin kein Mucker geworden. Ich habe den Weg zum lieben Gott weder durch die Kirche, noch durch die Synagoge genommen. Ich habe mich selbst bei ihm eingeführt und er hat mich gut aufgenommen. Er hat meine Seele geheilt". /141./

1850. jan. 9-én Öccsének, Maximiliannak így magyarázza meg új vallását: "Man hat mir so viel Böses getan, dass ich jetzt nimmermehr im stande bin, zu vergelten, und so habe ich dem lieben Gott die ganze Liquidation meines Lebens übergeben". /142./

Egészségének végérvényes összeomlása miatt, 1848 májusától kezdve 1856 februárjáig nem hagyhatta el ágyát, illetve földre terített matraccait. Féloldala megbénult, félszemére megvakult, a másikkal csak úgy látott, ha bénult szemhéjét feltolta a kezével. Nyolc éven át csak sebekről sajgó hátán tudott feküdni, rettenetes görcsök közepette. Időnként állkapcsa is félig béna lett, s ilyenkor csak emberfeletti erőfeszítések árán tudott beszélni és diktálni.

Párizs egyik legszebb férfija, Ruge szavaival élve a legszabadabb német Goethe óta, a 2. számú nagy pogány,

141. Heines Gespräche von Bieber 298. old.

142. Heines Briefe von Hirth 190. old.

magatehetetlen vézna ronccsá vált, akit egy öregasszony cipelgetett a szoba egyik sarkából a másikba. Noha büszkeségből tagadta, hogy szenvedései szerepet játszanak érületének megváltozásában, e tény mégis vitathatatlan, és ő maga is tudatában volt ennek. Amikor Ludwig Kalisch 1850 január 20-án meglátogatta, megkérdezte Heinét, hogy a nazarénusság iránti nagy lelkesedése, amely írásaiból kicseng, nem nyujtott-e neki megbékélést, a költő így válaszolt:

"Ich bin nicht Nazarener geworden, aber das Grichentum, so schön und heiter es auch ist, genügt mir nicht mehr, seit dem ich selbst nicht mehr schön und heiter bin" /143./

Fizikai összeomlásáról legmegrendítőbben a "Romanzero" utószavában számol be. "Mein Leib ist so sehr in die Krümpe gegangen. Kein grünes Blatt rauscht herein in meine Matrazengruft zu Paris ... ein Grab ohne Ruhe, Man hat mir längst das Mass genommen zum Sarg, auch zum Nekrolog, aber ich sterbe so langsam. Doch Geduld, alles hat sein Ende. Ihr werdet eines Morgens die Bude geschlossen finden, wo euch die Puppenspiele meines Humors so oft ergötzen." /144./

Majd ugyanitt később: "Wenn man auf dem Sterbebette liegt, wird man sehr empfindsam und weichselig und möchte Frieden machen mit Gott und der Welt. Seit ich selbst der Barmherzigkeit Gottes bedürftig, habe ich allen meinen Feinden Amnestie erteilt. Gedichte, die gegen den lieben Gott nur halbweg Anzüglichkeiten enthielten, habe ich mit

143. Heines Gespräche von Bieber 298. old.

144. Heine: Romanzero. 196. old.

ängstlichem Kiefer den Flammen überliefert." /145./

A Louvre-beli utolsó látogatását is itt írja le. Ebből az elmondhatatlanul fájdalmas történetből kiviláglik, hogy nem ő pártolt el Görögország isteneitől, hanem azok hagyták cserben, ép érzékeivel együtt. A földi világ elvesztéséért azután a tulvilág hitében próbált kárpótlást keresni. - Mennyiben járt sikerrel ez a próbálkozása? Maga Heine mindent megtett annak érdekében, hogy a kérdésre ne lehessen válaszolni. Nyilatkozatai tárgyilag is ellentmondásosak. Ennek egyik oka az, hogy Heine magánérintkezésében szerette ugratni az embereket, tréfából és időnként érdekéből alkalmazkodott a véleményükhöz.

"Lass die heil'gen Parabolen,
Lass die frommen Hypothesen! -

.

Warum schleppt sich blutend, elend
Unter Kreuzlast der Gerechte,
Während glücklich als ein Sieger
Trabt auf hohem Ross der Schlechte?

Woran liegt die Schuld? Ist etwa
Unser Herr nicht ganz allmächtig
Oder treibt er selbst den Unfug?
Ach, das wäre niederträchtig." /146./

De a szerepjátzáson és kópéságon kívül, amely különösen akkor szórakoztató, amikor partnere nem veszi észre az ájtatosságba kevert gunyt, van az ellentmondásnak egy másik forrása is: a beteg ember hangulatának állandó változása.

145. H: Romanzero 198. old.

146. Werke 3. kötet 179. old.

Julius Campenak 1851.okt.8. "Ich liege in grossen Schmerzen und fange wieder an viel zu beten, was immer ein schlechtes Zeichen ist". / 147./

Barátja Meissner arról tudósít, hogy a rohamok elmúlásával Heine ismét a régi szabad ember.

A tájékozódást a közmondásos heinei irónia nehezíti meg. A szavak tartalma és hangulata között gyakran egy nyilatkozaton belül is elképesztő ellentmondás feszül, és az olvasó nem tehet mást, mint hogy szabadon ingadozik az egyformán lehetséges és lehetetlen végletek között.

Vegyük példának a "Romanzero" 1851-ben kelt hires utószavát, amelyben autentikus tudósítást közöl megtérése történetéről. Bejelenti, hogy úgy tér vissza istenhez, mint a tékozló fiu:

"Ja, ich bin zurückgekehrt zu Gott, wie der verlorene Sohn, nachdem ich lange Zeit bei den Hegelianern die Schweine gehütet. Auf meinem Wege fand ich den Gott der Pantheisten, aber ich konnte ihn nicht gebrauchen." /148./

Az irónia egyben mindig önírónia is. Ezt az irónikus alapállást magyarázza, hogy Heine ezekben az években a forradalom polgári és proletár irányzatai között állt, mindkettőhöz tartozott, de egyikhez sem teljesen, így hát a valódi és vélt hibák kigunyolása közben mindig önmagára ütött. A sajtóviszonyok is állandóan bujkálásra kényszerítették,

és gyakran báránybundát kellett felvennie, hogy farkas maradhasson.

A "Wintermärchen"-ben le is írja ezt a körülményt:

"Mitwölfe! *Ihr* zweifeltet nie an mir,
Ihr liesset euch nicht fangen
Von Schelmen, die euch gesagt, ich sei
Zu den Hunden übergegangen,

.

Ich bin kein Schaf, ich bin kein Hund,
Kein Hofrat und kein Schellfisch -
Ich bin ein Wolf geblieben, mein Herz
Und meine Zähne sind wölfisch.

.

Ich bin ein Wolf und werde stets
Auch heulen mit den Wölfen -
Ja, zählt auf mich und helft euch selbst,
Dann wird auch Gott euch helfen!" /149./

E helyzet eleve az irónikus írásmódra ösztönözte, mert a cenzoroknak általában nincs humorérzékük. Ezenkívül külső körülményei és hajlamai nem egyszer kompromisszumra és megalkodásra kényszerítették, és mivel az öncsaláshoz tulontudatos és okos volt, az öníroniához és cinizmusához folyamodott.

A helyzet iróniáját tovább fokozta, hogy a költő politikailag lényegében hű maradt régi forradalmi elveihez, és ezek különös ellentétben álltak reménytelen külső állapotával,

gyakran végérvényesnek tűnő kétségbeesésével, és menekülési kísérleteivel is. Ez a sok ellentmondás az ész és az érzelem modern meghasonlására vezetett. Az észnek és az érzelemnek erre a vitájára az ösztönösen is racionális Heine csak ironikusan reagálhatott.

Ironia jellemzi a matracsirból világgá röppenő vallásos tárgyú nyilatkozatok többségét. De az ész diadalát legfőképpen az bizonyítja, hogy a kialakuló új vallási világkép hangulati eltolódásoktól eltekintve, tartalmilag alig különbözik a régi nézeteitől. Heine maga is tisztában van ezzel.

1850. jan. 25. ^{így ír} Heinrich Laubénak: "Es hat sich in meiner religiösen Gefühlsweise gar keine so grosse Veränderung zugetragen, und das einzige innere Ereignis, wo ich an der Stelle eines früheren Prinzips, das mich ^hfrüherhin ziemlich indifferent liess, ein neues Prinzip aufstellte, dem ich ebenfalls nicht allzu fanatisch anhängte: Dieses Dogma, das sich ebensogut durchführen lässt, wie unsere Hegelsche Syntese." /150./

Ludwig Kalisch egy látogatása alkalmával, 1850 januárjában említette neki, hogy sokat beszélnek a beteg költő megteréséről. Sokan úgy vélik, hogy ismét visszatért volna a zsidóság hitéhez. Heine így válaszolt: "Ich mache kein Hehl aus meinem Judentume, zu dem ich nicht zurückgekehrt bin, da ich es niemals verlassen habe. Ich habe mich nicht taufen lassen aus Hass gegen das Judentum. Mit meinem Atheismus ist

es mir niemals ernst gewesen. Meine früheren Freunde, die Hegelianer, haben sich als Lumpen erwiesen." /151./

Majd azt is elmondja látogatójának, hogy sötét pillanataiban sok kéziratát elégette, amikor a szellemi öngyilkosságnak nem tudott ellenállni. Azokat az írásait semmisítette meg, amelyekről úgy találta, hogy jelenlegi meggyőződésével nincsenek összhangban.

A "Romanzero" már idézett utószavában határozottan visszautasítja azt az állítást, amely szerint megtért volna valamelyik egyház kebelébe: "Nein, meine Religiösen Überzeugungen und Ansichten sind frei geblieben von jeder Kirchlichkeit; kein Glockenklang hat mich verlockt, keine Altarkerze hat mich geblendet. Ich habe mit keiner Symbolik gespielt und meiner Vernunft nicht ganz entsagt." /152./

A "Romanzero" egyik leghatalmasabb költeményében, a "Disputationen"-ben a vallási dogmatizmust és képmutatást olyan kíméletlen szatirával semmisíti meg, amelyhez még ateista korszakában sincs hasonló. A spanyol királyi udvarba vezet bennünket, ahol az udvar népével együtt egy bajvívásnak lehetünk tanúi:

"Nicht galante Paladins
Fechten hier, nicht Damendiener -
Dieses Kampfes Ritter sind
Kapuziner und Rabbiner." /153./

S a vesztesnek fel kell vennie legyőzője hitét. Azon vitatkoznak, hogy melyik vallás istene az igaz isten.

151. Heines Gespräche von Bieber 297. old.

152. H: Romanzero. 201. old.

153. Werke 3. kötet 146. old.

"Welches ist der wahre Gott?
Ist es der Hebräer starrer
Grosser Eingott, dessen Kämpfe
Rabbi Juda, der Navarrer?

Oder ist es der dreifalt'ge
Liebegott der Christianer,
Dessen Kämpfe Frater Jose,
Gardian der Franziskaner?" /154./

A küzdelem tizenkét óráig és több száz soron keresztül tart, és eközben hihetetlenül mulatságos fordulatok segítségével lepleződik ^{le} mindkét vallás komikus észszerűtlensége és belső hazugsága. Az eredményt a királynő, Donna Blanka hirdeti ki, a szépségnek és harmóniának, az egészséges görög életörömnnek ez a heinei megtestesítője:

"Welcher recht hat, weiss ich nicht -
Doch es will mich schier bedünken,
Dass der Rabbi und der Mönch,
Dass sie alle beide stinken" /155./

Látjuk tehát, hogy nyomokban még hellénizmusa is megmarad, noha a borzalmas betegszobát nehezen és mind ritkábban bírja elviselni. Annál megdöbbenőbb, hogy a költő halála előtt írt utolsó nagy versében újból felidézi, mégpedig azért, hogy megálmodott holtteste fölött utoljára összeecsapjon a nazarénizmussal.

"Oh, dieser Streit wird enden nimmermehr,
Stets wird die Wahrheit hadern mit dem Schönen
Stets wird geschieden sein der Menschheit Heer
In zwei Partei'n: Barbaren und Hellenen.

Das fluchte, schimpfte! gar kein Ende nahm's
Mit dieser Kontroverse der langweil'gen,
Da war zumal der Esel Balaams,
Der überschrie die Götter und die Heil'gen!"

/156./

Elmaradt tehát a Szépség régi vidám győzelme és a barbar Igazság sem tudott felülkerekedni, de a gunyoros fintor, amellyel Heine a költeményt és az életet zárja, a megváltozott körülményeknek megfelelő, tragikus utóizzal a régi Heinét mutatja.

A sejtelmes varázsu "Bimini"-ben és a "Romanzero" jó-néhány versében birkózik a személyi halhatatlanság gondolatával.

"Auf der Insel Bimini
Quillt die allerliebste Quelle;
Aus dem teuren Wunderborn
Fliesst das Wasser der Verjüngung.

.....

Vährend er die Jugend suchte,
Ward er täglich noch viel älter,
Und verrunzelt, abgemergelt,
Kam er endlich in das Land,

.....

Lethe heisst das gute Wasser!
Trink daraus, und du vergisst
All dein Leiden - ja, vergessen
Wirst du, was du je gelitten -

Gutes Wasser! gutes Land!
Wer dort angelangt, verlässt es
Nimmermehr - denn dieses Land
Ist das wahre Bimini."

/157./

Aszkézis-ellenes küzdelmét balfelé is tovább folytatja. Vallomásaiban megtérésének okát abban jelöli meg, hogy az ateizmus szövetkezett a kommunizmussal, amelytől a művészet és a tudományt féltette. Az a különösen ellentmondásos helyzet állt tehát elő, hogy míg félszemmel a júniusi felkelés proletár-mártírjait siratja, a másikkal rémülten nézte a kommunizmus erőinek növekedését, és mindkét látvány az istenhit felé sodorja.

Heine dilemmájának okait abban is kell keresnünk, hogy kényszerű elszigeteltségben nem ismerhette már meg a tudományos szocializmust és a mozgalmakon kívül állva, csak régi emlékeire támaszkodhatott. Így mint az átmeneti kor embere, kétfelé is kötve volt, és a fennálló rendtől anyagilag is függőségben érezhette magát. Mindez igaz. Annál nagyobb becsületet szerez Heine eszének és szívének, hogy ilyen tárgyú költői és prózai megnyilvánulásában, mint a "Lutétia" francia kiadásainak előszavában 1855/ és a "Die Wanderraten" c. versben a dilemma fenntartása mellett egyértelműen a

kommunizmus pártjára állt. A weimari Goethe-Schiller Archivban található ennek egyetlen kézirati példányát, amelyet egy nyugat-németországi magánszemélytől vásárolt meg a muzeum. A tintaceruzával, többszörösen áthuzott versszöveg a következő:

"Es gibt zwei Sorten Ratten:
Die hungrigen und die satten.
Die satten bleiben vergnügt zu Haus,
Die hungrigen aber wandern aus.
.....
So eine wilde Ratze,
Die fürchtet nicht Hölle, nicht Katze;
Sie hat kein Gut, sie hat kein Geld
Und wünscht aufs neue zu teilen die Welt."

/158./

A kommunisták istentelensége is már csak irónikus önirónikus zárójelben szerepel, mint valami lényegtelen adalék. A tulvilágért tehát nem áldozná fel, az evilági igazság érdekében azonban, bár nagy gyötrelmek árán még erre is hajlandó volna.

"Hat man viel, so wird man bald
Noch viel mehr dazubekommen.
Wer nur wenig hat, dem wird
Auch das Wenige genommen.

Wenn du aber gar nichts hast,
Ach, so lasse dich begraben -
Denn ein Recht zum Leben, Lump,
Haben nur, die etwas haben."

/159./

A Bibliának tulajdonítja, hogy a vallásos érzület újra feléledt benne: "Man sieht, ich, der ich ehemals den Homer zu citiëren pflegte, ich citiere jetzt die Biebel, Wie der Onkel Tom" /160./

Heine a kereszténységet a betegek vallásának tartja. 1840-ben Börnéről szóló könyvében a szenvedő emberiség számára készített szellemi ópiumnak nevezte a vallást, és tíz év múlva borzongatóan tér vissza ugyanez a hasonlat.

1850-ben Fanny Lewaldnak ezt mondja: "Denken Sie nur nicht, dass ich ohne Religion bin. Opium ist auch eine Religion! Wenn so ein bischen grauer Staub in meine fürchterlich schmerzenden Wunden gestreut wird und dann der Schmerz danach gleich aufhört, soll man da nicht sagen dass dieses dieselbe beruhigende Kraft ist, welche sich in der Religion wirksam zeigt. Es ist mehr Verwandtschaft zwischen Opium und Religion als sich die meisten Menschen träumen lassen." /161./

"O Gott, verkürze meine Qual,
Damit man mich bald begrabe;
Du weisst ja, dass ich kein Talent
Zum Martyrtume habe.

.

Ich heule dir dann die Ohren voll,
Wie andre gute Christen -
O Miserere! Verloren geht
Der beste der Humoristen!" /162./

160. Werke 10. kötet 225. old.

161. Pnetzfeld: Heines Verhältnis zur Religion. 85. old.

162. Werke 3. kötet 196. old.

Heine evilágisága, aszkézisellenessége, vallásokkal és istennel kapcsolatos nézetei általában panteisták és ateisztikusak voltak, forradalmi derűt sugároztak, későbbi korszakában azonban tragikus légkörű vallásosság uralkodott el rajtuk.

Lucy Duff Gordon előkelő angol högy, Heine verseinek régi rajongója és a költő nagy tisztelője, 1855. októberében megérkezik a ködös Albionból, hogy még egyszer találkozzék azzal a különös emberrel, akit kislány korában látott egy párizsi társaságban. *A* költő boldogan fogadja.

"Ich habe jetzt mit der ganzen Welt Frieden gemacht und endlich auch mit dem lieben Gott, der schickt mir dich als schönen Todesengel; gewiss sterb'ich bald" /163./

Nem lehet megrendülés nélkül olvasni amit Heinrich Lanbénak ír 1850. október 12-én: "Ich liege zusammengekrümmt, Tag und Nacht in Schmerzen, und wenn ich auch an einen Gott glaube, so glaube ich doch manchmal nicht an einen guten Gott. Die Hand dieses grossen Tierquälers liegt schwer auf mir. Welch ein gutmütiger und liebenswürdiger Gott war ich in meiner Jugend, als ich mich durch Hegels Gnade zu dieser hohen Stellung emporgeschwungen." /164./

"Erstorben ist in meiner Brust
Jedwede weltlich eitle Lust,
Schier ist mir auch erstorben drin
Der Hass des Schlechten, sogar der Sinn
Für eigne wie für fremde Not -
Und in mir lebt nur noch der Tod!

.

Der kleinste lebendige Philister
Zu Stukkert am Neckar, viel glücklicher ist er,
Als ich, der Pelide, der tote Held,
Der Schattenfürst in der Unterwelt."

/165./

"Ich leide ausserordentlich viel, ich erdulde wahrhaft
prometheische Schmerzen, durch Ranküne der Götter, die mir
grollen, weil ich den Menschen einige Nachtlämpchen, einige
Pfennigsluchten mitgetheilt." - írja 1851. aug. 21-én Campe-
nak /166./

Megjegyzendő, hogy a blaszfémikus nyilatkozatok elein-
te eryhébb hangszerelésű önjónikus megnyilvánulásokkal, sőt
elvétve ószintén deista hangokkal keverednek. Az utolsó két
esztendő vallásos tárgyú kitételei néhány kivételtől elte-
kintve káromolták, vagy legalábbis semmibe vették az istent.
pl. ilyen két kivétel a "Halleluja" c. verse

"Am Himmel Sonn' und Mond und Stern'
Sie zeugen von der Macht des Herrn;

.....

Ja lieben Leute, erdenwärts
Senkt sich bescheidenlich mein Blick,
Und findet hier das Meisterstück
Der Schöpfung: unser Menschenherz.

.....

Fort mit der Lyra Griesenlands,
Fort mit dem liederlichen Tanz
Der Musen, fort! In frömmern Weisen
Will ich den Herrn der Schöpfung preisen"

/167./

és az "Ich war ó, Lamm, als Hirt bestellt" c. költeménye, amelyből a Matildért való aggódás csendül ki ismételten.

"Mein Arm wird schwach, es schleicht herbei
Der blasse Tod! Die Schäferei
Das Hirtenspiel, es hat ein Ende,
O Gott, ich leg' in deine Hände
Zurück den Stab. - Behüte du
Mein armes Lamm, wenn ich zur Ruh'
Bestattet bin - und dulde nicht,
Dass irgendwo ein Dorn die sticht -"

/168./

Végzetül szólni kell az evilági, szenzualista Heine legnagyobb diadaláról. Az orvosi tanács ellenére példátlan hősiességgel dolgozott napról-napra nyolc éven át csaknem teljesen vakon. Fejgörcsös éjszakái során két kötet verset költött. Ezek a költemények a világirodalom csucsteljesítményei közé tartoznak. Sajtó alá rendezte összes műveit, megírta vallomásait, kiterjedt levelezést folytatott, egy pillanatra sem adta meg magát.

M.G.Saphir 1855. júliusában látogatta meg. Nem ismerte meg a hangját, hiszen 1827. óta nem találkoztak. Így írja le a találkozást.

"Heine streckte mir seine Hand entgegen; eine Hand?
Ein Händchen von einer Mumie! Und dieses Knochenmodell
einer Hand schreibt noch "Lutèce", "Romansero" und all die
wundersam duftigen, wundersam witzigen, wundersam poetischen
und wundersam abscheulichen Dinge durcheinand!"

Saphir elmeséli továbbá, hogy az öreg Heine, aki 30 évvel idősebb, 50 fonttal könnyebb és több centivel rövidebb, egy szemmel szegényebb, 2 lába megbénult, Amor cserbenhagyta, Eros megbüntette, mégis a régi Heine most is, szavaival és kifejezéseivel, érzés és gondolatvilágával. A hosszú álmatlan éjszakákon át: "Allein wach mit seinen Schmerzen, mit seinen Leiden, aber auch mit seinen Gedanken und wachen Träumen" /169./

Milyen mélyértelműen jellemző Heinére, hogy utolsó évében még egy csodálatos szerelemben is része volt. Szellemivé betegedett hellénsége aratott itt végső diadalt a nazarénus csábitáson. Egész életmódja, mindvégig megőrzött belső hajlamai azt bizonyítják, hogy a leglényegesebb kérdésekben hű maradt önmagához. Igaza volt Mehringnek; amikor azt mondta, hogy a jámborság és hívőség szempontjából Heine deizmusával éppugy nem lehet semmit sem kezdeni, mint ateizmusával. Bárhogy is álljon a dolog "deizmusával", szellemének csodálatos tisztaságát ez nem zavarta meg

Heine a transzcendentális istent csakis azért fogadta el, hogy lépten nyomon kompromittálhassa és nevetségessé tehesse.

"Nicht zum Lieben, nein, zum Hassen
Sollt ihr uns den Herrgott lassen,
Weil man sonst nicht fluchen könnte" -
Himmel - Herrgott - Sakrament"

Az irgalmatlan sors, a történelem kemény istene, abszurd isten, akit azonban felelősségre lehet vonni. Hogy miért ottotta az igazság elpusztíthatatlan vágyát az emberbe, ha ő maga nem szolgáltat igazságot?

Mint Jónás, az ótestamentum e humoristája a cethal gyomrából, Heine a matracsírból tesz heves szemrehányásokat Istennek: minek is csinált belőle vidám költőt, ha aztán ugyis elvette jókedvét. Ime a fájdalom eltompítja elméjét, szívére mélabu telepedik:

"Der Schmerz verdumpft den heitern Sinn
Und macht mich melancholisch,
Nimmt nicht der traurige Spass ein End',
So werd' ich am Ende katolisch."

/170./

Heine valóban nem adta fel az ész jogait. Sajátságos istenélményének - ezt mindvégig állhatatosan hangsúlyozta - semmi köze sem volt a pozitív vallásokhoz. Ugy vélte, nincs szüksége zsidó, katolikus, vagy protestáns papra, hogy megtalálja az utat istenhez. Régi barátnője, az öregkorára buzgó katolikussá lett Belgiojoso hercegnő hiába próbálta rávenni, hogy fogadja lelkiatyját, egy híres jezsuita prédikátort. Heine elzárkozott kérése elől.

Furcsa megtértségében is makacs antiklerikális és felekezeten kívüli szellem maradt. Ezért ugyanabban a végrendeletben, /1851/ amelyben megvallja hitét az egy és örökkévaló

istenben" fenntartja kívánságát, hogy egyszerű világi temetésben részesítsék. Egy elragadóan fájló mosolygó kis versében megjósolja:

"Keine Messe wird man singen
Keinen Kadosch wird man sagen,
Nichts gesagt und nichts gesungen
Wird an meinen Sterbetagen,"

/171./

Végakarata szerint pap nem kísérte holttestét. A pap-ság iránti megvetéséhez mindvégig hű maradt, az ősi, rigórúzus rabbiság is távol állott tőle.

"Das Glück ist eine leichte Dirne,
Und weilt nicht gern am selben Ort;
Sie streicht das Haar dir von der Stirne
Und küsst dich rasch und flattert fort.

Frau Unglück hat im Gegenteile
Dich liebefest ans Herz gedrückt;
Sie sagt, sie habe keine Eile,
Setzt sich zu dir ans Bett und strickt."

/171./

IV. A n ő é s a b a r á t s á g

1842 májusában tűzvész pusztította el Hamburgot. Heine szinte őrjöngő izgalommal várta a híreket hazulról, s csak akkor nyugodott meg, amikor kezében tartotta édesanyja levelét. Mit is bánta, hogy otthonhagyott ifjúkori jegyzeteit, kéziratait nem tudták megmenteni. A legfontosabb volt számára: édesanyja él. Heine, mint egy gyermek sirt és hálálkodott a sorsnak, hogy megtartotta neki az öregasszonyt. Ekkor született a "Nachtgedanken" c. verse, amely a gyengéd, fiúi szeretet egyik legtisztább megnyilatkozása a világirodalomban:

"Denk' ich an Deutschland in der Nacht,
Dann bin ich um den Schlaf gebracht,
Ich kann nicht mehr die Augen schliessen,
Und meine heisse Tränen fliessen.

Die Jahre kommen und vergehn!
Seit ich die Mutter nicht gesehn,
Zwölf Jahre sind schon hingegangen;
Es wächst mein Sehnen und Verlangen.

Mein Sehnen und Verlangen wächst,
Die alte Frau hat mich behext,
Ich denke immer an die alte,
Die alte Frau, die Gott erhalte." /172./

Németországot is szeretné viszontlátni. Ám Németország fenyőivel és hársfáival várhat, de az öregasszony sirba szállhat.

"Nach Deutschland lechzt' ich nicht so sehr,
Wenn nicht die Mutter dorten wär';
Das Vaterland wird nie verderben,
Jedoch die alte Frau kann sterben." /173./

Egyre inkább gyötri a gondolat, az emigráns kin, hogy édesanyja meghalhat, mielőtt viszontlátná. Hiszen milyen sokan meghaltak már azok közül, akiket ismert és szeretett. A honvágy, amelyet több, mint egy évtizeden át visszafojtott Heine, most elementáris erővel tör ki rajta. Első indulatában azonnal kocsira szállt volna Németország felé. De barátai óvatosságra intették. Előbb meg kellett győződnie arról, hogy a porosz hatóságok visszavonták-e a néhány évvel azelőtt kiadott elfogatási parancsot. Azért sem tudott azonnal utazni, mert kiujult szembaja. Nemcsak szemhéját, már a felső arcizmait sem tudta mozgatni. Éppen ezért is vonakodott félvakan, betegen hazatérni, mert édesanyját mindig azzal áltatta, hogy egészséges. Nem akart tékozló fiúként visszasompolyogni, mint triumfátor szeretett volna bevonulni az üszkeit takarító városba.

Igy csak 1843. novemberében, egy szomoru szeles őszi napon bussuzott el Mathildjától és Párizstól:

"Ade, Paris, du teure Stadt,
Wir müssen heute scheiden.

.

Ade du heitres Franzosenvolk,
Ihr meine lustigen Brüder,
Gar närrische Sehnsucht treibt mich fort..
Doch komm ich in Kurzem wieder.

Ade mein Weib, mein schönes Weib
Du kannst meine Qual nicht fassen. "

/174./

A Deutschland szívfájdítóan humoros atrófiái tanuskodnak Heine elérzékenyüléséről, ha édesanyjára gondol. Betty asszony nehézkesen mozgott köszvényes lábaival, de szellemét nem érintette a kor. Époly elmés és gunyos, mint hajdánán. Aztán eljön Lotte huga, aki megőszült, siheder fiával és kislányával. Néhány nap múlva Szentpétervárról megérkezik Heine fivére, Max is, aki tisztiorvosként működött a cári fővárosban. Max elujságolja neki, hogy Oroszországban is olvassák könyveit, szeretik költészetét. Régi ismerősök, új tisztelők sorra adják egymásnak a Heine-ház kilincset az öreg mama nagy büszkeségére.

"Und als ich zu meiner Frau Mutter kam,
Erschrack sie fast vor Freude;
Sie rief, ,Mein liebes Kind!' und schlug
Zusammen die Hände beide.

Mein liebes Kind, wohl dreizehn Jahr,
Verflossen unterdessen!
Du wirst gewiss sehr hungrig sein -
Sag an, was willst du essen?"

/175./

És ez a drága, jó anya, aki a nagy messzeségből is, látatlanul is, fogva tartotta a fia szívét, most, tizenhárom év után nem győzi kérdezgetni:

"Und als ich ass mit grossem App'tit
Die Mutter ward glücklich und munter,
Sie frug wohl dies, sie frug wohl das,
Verfänglich Fragen mitunter.

Mein liebes Kind! und wirst du auch
Recht sorgsam gepflegt in der Fremde?
Versteht deine Frau die Haushaltung
Und flickt sie dir Strümpfe und Hemde?"

/176./

A válasz erre: "Der Fisch ist gut lieb Mütterlein,"
azonban csendben kell a halat fogyasztani, mert könnyen
szálka akadhat meg a torkán: "Du darfst mich jetzt nicht
stören" /177./

Nem akarja az édes, jó anyának szívét fájdítani, hogy
párizsi menyé mennyire nem ért semmihez. De nemcsak, hogy
nem ért, hanem a meglévőt is könnyelműen és oktalanul el-
fecskérel. Ez azonban a szerető férjnek nem fáj, ő minden-
képpen csak ezzel az asszonnyal tud már úgyis élni.

"Die Mutter aber fing wieder an
Zu fragen sehr vergnüglich,
Nach tausend Dingen, mitunter sogar
Nach Dingen, die sehr anzüglich."

/178./

1850 márciusában arról tesz említést édesanyjának,
hogy mennyire rossz az anyagi helyzete, mert a betegsége
is nagy költséget emészt fel. Elkecseredésében kitör belőle
a reménytelenség, pedig édesanyjának mindig igyekezett
szépíteni nyomoruságos helyzetét: "...Ich so viel leiden
muss, und alle Hoffnung der Genesung verliere." /179./

176. Deutschland. 94. old.

177. u.ott 94. old.

178. u.ott 95. old.

179. Heines Briefwechsel von Hirth 6. kötet 200. old.

A szegény öregasszony azonnal küld neki ezer frankról szóló váltót. "Mit dem Wunsche, dass ich bei meiner Krankheitspflege nichts vernachlässigen möge und lieber etwas mehr als wenig aufgehen lassen solle." /180./

Öccsének meg is írja, hogy nem volt szíve elfogadni azt a pénzt, és azonnal vissza is küldte azzal, hogy rendbejöttek anyagi ügyei: "Wäre meine Krankheit zu heilen, so hätte ich wahrscheinlich das Geld angenommen aber unter den jetzigen Umstände, wäre es fast ein Betrug an der Liebe der Alten." /181./

Heine "Memoiren"-jében leírja, hogy édesanyja magasröptű álmokat őrzött szívében elsőszülött fiával kapcsolatban. Ő állította össze "Die Programme meiner Studien und schon vor meiner Geburt begannen ihre Erziehungspläne. Ich folgte gehorsam ihren ausgesprochenen Wünschen". /182./

A drága, jó édesanya magas polgári hivatalról álmódott Harryja számára, s ez a fiú most édesanyját hibáztatja, hogy sikertelen volt minden kísérlete ezen a téren, mert "Dieselben niemals meinem Naturell entsprachen". /183./

Előbb a császár udvarába álmodta fiát, később a pénz hatalmával remélte kiemelkedését. Ezért kellett a mama döntése alapján angolt, továbbá geográfiát és könyvelést tanulnia.

A kereskedelmi válságok idején, amikor édesapja elvesz-

180. Heines Briefwechsel von Hirth 6. kötet 203. old.

181. u. ott 6. kötet 203. old.

182. Werke 12. kötet 213. old.

183. u. ott " " 213. old.

tette vagyonát; "Meine Mutter musste nun wohl eine andere Laufbahn für mich träumen. Sie meinte jetzt ich müsse durchaus Jurisprudenz studieren." /184./

Ekkor került a nemrég alapított bonni egyetemre. Így emlékszik vissza a német egyetemeken eltöltött hét esztendőre és a választott szakra: "Welch' ein fürchterliches Buch ist das Corpus Juris, die Bibel des Egoismus." /185./

Majd a fiu abba a korba került, amikor már az anyai védőszárnyakat nélkülözni tudta. "Die gute Frau war ebenfalls älter geworden, sie ist jetzt eine Matrona von 87 Jahren" Édesanyja, akit - bár ezt soha el nem ismerte - fia életének irányításával fiaskót vallott, csak azt sajnálta, hogy Harry fiából nem papot nevelt.

Azt azonban sohasem felejtí el Heine, hogy amikor egyetemre került, és édesapjának igen rosszul mentek az ügyei, édesanyja eladta értékes családi ékszereit, nyakékeit és fülbevalóit azért, hogy neki ne kelljen nélkülöznie.

"An meine Mutter B. Heine, geboren von Geldern" c. költeményében csodálatos emléket emel édesanyjának.

"Doch liebe Mutter, offen will ich's sagen:
Wie mächtig auch mein stolzer Mut sich blähe,
In deiner selig süßen trauten Nähe
Ergreift mich oft ein demutvolles Zagen."

A fiu érzi az anyai szellem örökös hatalmát maga fölött a "Junge Leiden"-ek korszakából még:

"Ist es dein Geist, der heimlich mich bezwinget,
Dein hoher Geist, der alles kühn durchdringet
Und blitzend sich zum Himmelslichte schwinget."

Quält mich Erinnerung, dass ich verübet
So manche Tat, die dir das Herz betrübet,
Das schöne Herz, das mich so sehr geliebet.

Im tollen Wahn hatt'ich dich einst verlassen,
Ich wollte gehn' die Ganze Welt zu Ende,
Und wollte sehn, ob ich die Liebe fände,
Um liebevoll die Liebe zu umfassen"

/186./

Bár a szeretet után sóvárgott mindég és "bettelte um g'ringe Liebesspende", csak hideg gyűlöletet kapott mindeütt bántó gunykacajok kíséretében.

"Und immer irrte ich nach Liebe, immer
Nach Liebe, doch die Liebe fand ich nimmer,
Und kehrte um nach Hause krank und trübe"

S akkor édesanyja elébe sietett, hogy szivére ölelje hazatért, csalódott gyermekét. És amikor a költő könnyes szemével édesanyja szemébe nézett, annak csillogásából kiolvasta

"Das war die süsse, lang'gesuchte Liebe"

/187./

Első nagy szerelmi érzését, a milliomos unokahug iránti rajongását sulyos megrázkódtatás éri. Az önteit, gőgös hamburgi lány csak nevető gunnyal veszi tudomásul a csillogó szemű, ujdonsült poéta csodálatos dalainak remegő hangját, de a legcsekélyebb vonzalom sem fűzi szerzőjükhöz:

"Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Knospen sprangen,
Da ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen,

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Vögel sangen,
Da hab ich ihr gestanden
Mein Sehnen und Verlangen."

/188./

Pedig Heine dalai szárnyán Indiába szeretne volna vinni kedvesét, ahol az érzések is oly exotikusak, mint a növények, ahol a fantázia új birodalmat építhet magának.

"Auf Flügeln des Gesanges,
Herzliebchen, trag ich dich fort,
Fort nach den Fluren des Ganges,
Dort weiss ich den schönsten Ort."

/189/

Mélység és könnyelműség nála örökös harcban állnak. Nem sokat törődik azzal, hogy szerelmét nem viszonzózzák, csak csókolhassa kedvese ajkát, neki ez elég.

"Du hassest, hassest mich sogar.
So spricht dein rotes Mündchen,
Reich' mir es nur zum Küssen dar,
So tröst ich mich, mein Kindchen."

/190./

Heine kifejti költeményeiben, hogy a húst teljesen emancipálni kell a szellem hatásai alól. Az erény nem kell a szerelemnek. De e mélységből, e káoszból nem egyszer száll tiszta magasságokba. A régi szerelme mindig csillagként világít számára és ennek a sugarai lelkét is fénybe vonják. A megszegyenített első érzés mély csalódást okoz a kezdő költőnek, és ezt egész életművében is érezhetjük. Későbbi versei témájaként is kísérti az el nem fogadott szerelem hangulata.

"Jedoch das Allerschlimmste,
Das haben sie nicht gewusst:
Das Schlimmste und das Dummste,
Das trug ich geheim in der Brust."

/191./

Amikor Amália másnak nyújtja a kezét, a szegény unokafivér sértett szerelmével a kisebbik leány, Teréz felé fordul.

Az új principium csak a régi dallam új szövege. Heine nem tud sokáig illuziók, esztelen szerelem nélkül élni. Hiába küzd a bűvölet ellen, amelynek balgaságát józan perceiben

tisztán látja, ösztönei megfellebbezik az ész ítéletét. Rájön, hogy a szerelem bolondság és betegség, semmi köze sincs a józan észhez. Teréz csilingelő kacagása, bakfisbája gyönyörű versekre ihleti. A Teréz-szerelemnek köszönhetjük a "Lyrisches Intermezzo" és a "Heimkehr" legszebb, darabjait, amelyekben a német népdal ütemein hol kínai finomságu, vágyteli képek, hol pantheista életigenlés ujjongó szavai szólanak meg:

"Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden auf kahler Höh!
Ihn schläfert, mit weisser Decke
Umhüllen ihn Eis und Schnee.

Er träumt von einer Palme,
Die fern im Morgenland
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand."

/192./

Aztán elmúlik a Terézia álom is, a bűvölet szétfoszlik. Egy józan reggelen a költő ismét üres kézzel és üres lélekkel áll sorsa előtt. Epés, bosszus parabolával áll bosszut Terézen. Ezt fejezi ki "Den König Wiswamitra" c. verse. Teréz csak ürügy volt arra, hogy a költő eljátszhassa a maga benső tragikomédiáját epekedéseivel, ábrándjaival, irgalmatlan boldogtalanságával.

Nem egy nőt szeretett Heine, hanem egy kimérát, márványszfinkszet, a félelem és kég keverékét, nőfejű s oroszlán-

karmu szörnyeteget. Szerelmi költészetét és szerelmi életét is mindvégig ez a csodaállat jelképezi, amelyet a "Buch der Lieder" előszavában irt le. A két női pólus, amely közt ingadozott, a "Loreley" és a "Schwarze Frau." Loreley a csábító, de elérhetetlen, hideg és kegyetlen nők jelképe. A fekete nők viszont csak azért ölelik magukhoz, hogy karmaikkal szívébe vájjanak. A vulgáris Vénusz, akiről Heine élete végén egyik legmeggrázóbb költeményét írta, rátapadva szerelmesére semmisíti meg őt.

"Es hatte mein Haupt die schwarze Frau
Zärtlich ans Herz geschlossen;
Ach meine Haare wurden grau,
Wo ihre Tränen geflossen,

Sie küsste mich lahm, sie küsste mich krank,
Sie küsste mir blind die Augen;
Das Mark aus meinem Rückgrat trank
Ihr Mund mit wildem Saugen.

Mein Leib ist jetzt ein Leichnam, worin
Der Geist ist eingekerkert."

/193./

Az ifjúkori képek fel-felvillannak halála előtt is; sok-sok, illatos, színes virág, amely élete utján kacérkodott. Tul lusta volt sokszor lehajolni értük, vagy büszkén, emelt fővel sietett el mellettük. Most, hogy nyomoruságosan tehetetlen, most amikor már magához kötözte a sir, gúnyosan és kínzóan kacérkodnának vele az egykor le nem szakított virágok:

"Besonders eine feurgelbe
Viole brennt mir stets im Hirn,
Wie reut es mich dass ich dieselbe
Nicht einst genoss, die tolle Dirn'"

/194./

Hiába most már minden, csupán az vigasztalja, hogy
Léthevize még nem vesztette el a hatalmát, és

"Das dumme Menschenherz zu laben
Mit des Vergessens süsser Nacht"

/195./

Jóllehet Heine igen forróvérű ifju volt, s el is mond-
ja magáról őszintén:

"In solchen Momenten zerfliesse ich fast
Vor Wehmut und vor Sehnen,
Die Katzen scheinen mir alle grau,
Die Weiber alle Helenen."

/196./

Maga a költő mondja el vallomását a matracsirból világ-
gá röpitett költeményeiben, hogy a szerelemben sem lépte túl
a "juste milieu"-t, az arany középutról nem tért le soha:

"Hab' eine Jungfrau nie verführet
Mit Liebeswort, mit Schmeichelei,
Ich hab' auch nie ein Weib berühret,
Wusst' ich, dass die vermählet sei.

194. Werke 3. kötet 181. old.
195. u. ott. 190. old.
196. Deutschland. 107. old.
197. Werke 3. kötet 198. old.

Wahrhaftig, wenn es anders wäre,
Mein Name, er verdiente nicht
Zu strahlen in dem Buch der Ehre,
Man dürft' mir spucken ins Gesicht"

/198./

Ugyanezt prózában is elmondja Alfred Meissnernek egy beszélgetés során:

"Ich habe mir am Abende meines Lebens keine Vorwürfe zu machen. Ich habe nie ein Mädchen verführt und nie eines verlassen. Ich bin nie der erste Liebhaber und nie der letzte gewesen." /199./

Heine erotikája végső fokon veszélytelen, mert a modern Tannhäuser a Hörselberg, az örömház előtt mindig idejében tud egy visszakozt magára parancsolni.

Heine a szerelemben is valóban a "juste milieu" költője volt. De minden lehetőséget megragad, amit az élet nyújt neki, és mindig igyekszik fenéig kiüríteni a poharat. A francia festőkről írott értekezésének záró szavaiban így igazolja saját magát is: "Wer nich so weitgeht, als sein Herz ihn drängt und die Vernunft ihm erlaubt, ist eine Memme; wer weitergeht, als er gehen wollte, ist ein Sklave." /200./

Heinének csak egyetlen teljesen fedhetetlen, sértetlen emberi kapcsolata volt és ez az édesanyjához fűzte.

Ez az erős tudattalan anyai megkötöttség nemcsak más nőkhez való viszonyának volt erotikus tehertétele, hanem

más emberekhez fűződő kapcsolatának is.

Heinében nem volt szabályozó szelep. Legközelebbi hozzátartozóival képtelen volt bármilyen én-te kapcsolat kialakítására, sem a szerelemben, sem a barátságban.

Ennek oka pedig abban kereshető, hogy a láthatatlanul is gyámkodó anyaszellem fiát észrevétlenül mindig irányította.

Az ember Heinével sohasem lehet négy szemközt. Amint az Ilias első énekében Pallas Athéné láthatatlanul Achilles mögé lép a hadi gyűlésen, hogy haragját csitítsa, úgy áll folyvást Heine mögött lelkesítően vagy csillapítóan a láthatatlan anya szelleme és meghatározza a fiu magatartását.

A "Wallfahrt nach Kevlaar" c. költeményét olvasva kiválglik, mi gátolja Heinét abban, hogy a nőkkel való kapcsolatban teljesen feloldódjék, hogy egy utolsó erotikus társi kapcsolat alakuljon ki nála én és te között. Ez számára teljesen lehetetlen, mert ott áll fölötté mindig a Mama, s ez a láthatatlan anyaszellem őt a védelme alól sohasem engedi ki teljes egészében.

Ezért is engedhet meg Heine magának sokat a szerelmi játéokban, mert egy ilyen mélységes lelki instancia őt a teljes belezuhanástól mindig visszatartja. A teljes őszinteség hiánya, a hűtlenség és olykori érzelmi hidegsége ellen semmit sem tud tenni. Ez a többé-kevésbé tudattalan, anyjához való kötelék a magyarázata annak a szenvedélyes szerelmi viszonynak is, amely

ót Matildhoz, a párizsi külváros gyermekéhez, a nép leányához láncolja.

Heine felfedezi a párizsi nőt is, akivel nem a szalonokban ismerkedett meg, hanem a Passage des Panoramas üvegtetője alatt, vagy a Grand Chaumiere tánctermeiben. Heine sohasem vonzódott a komplikált idegzetű nőkhez, a szalondámákhoz. Mióta kigyógyult romantikus szenvedélyeiből, amelyeknek kevés közül volt a valósághoz, már Németországban is többre becsülte a futó, kellemes, játékos viszonyokat kis helgolandi halászlányokkal, befont haju hamburgi Gretchenekkel, berlini Kätchenekkel. Azokat a nőket szerette, akik csak nők, primitív, műveletlen, falánk ragadozó macskák.

Plátói ábrándjainak szétfoslása óta Heine szerelmi élete enyhén önkínzó és magát lealjasító szint öltött. Ez volt a visszahatás a dezinkarnált korszakára, amelyben Amália, vagy Teréz egy kedves gesztusától a világ legboldogabb emberének érezte magát. Most nem illuziókat kívánt a nőktől, hanem csak simogatásokat, testi gyönyört, mert szellemi téren eddig, csak csalódást és boldogtalanságot talált. Már helgoland tartózkodása alatt sokat töprengett a test és szellem viszonyán, a saját ziláltságán, a nemi vágyak és a spirituális szerelemnek kettősségén, amelyet mindeddig nem sikerült megoldania. Ahogy naplójából is kiviláglik, be kellett vallania magának, hogy a Gretchenek és Kätchenek éppoly kevésbé elégítik ki, mint inyét a német konyha.

Heine még mieelőtt megismerte volna a Saint-simoznista Enfantin szerelmi reformelméletét, s az "anyag rehabilitálásá"-nak elvét, egy új hellénizmuson töprengett, amely helyreállítaná a testnek és a léleknek a keresztény aszkézis által megszakitott egységét.

1834 októberében, 37 éves korában megismer egy 19 éves fiatal leányt, Crescence Eugénie Mirat-t, aki heves szenvedélyre lobbantja a költőt. Meglehetősen telt felépítésű, élénk, vidám természetű nő volt, aki képzetlensége és együgyűsége ellenére is igen le tudta kötni Heinét. Hét éven keresztül viaskodnak és gyötrik egymást. Anélkül, hogy egybekeltek volna, mindig feleségének tekintette. Matild hirtelen természetével, botrányokat okozó veszekedésével, s Heine tábolyító féltékenységevel és aggodó szeretetével telnek egymás után az évek.

Aztán rájön, hogy e mellé a nő mellé láncoltatott, mert szereti mindenk fölött, s 1841-ben, a Börneügyből kifolyólag rendezett párba előtt, törvényesen is feleségül veszi, hogy esetleges halála után Matild legálisan kaphassa meg a művei után járó összegeket és egyéb támogatásokat.

Kimondhatatlanul aggodott, mi lesz Matilddal, ha ő nem tarthatja már védő szárnyai alatt.

A "Babylonische Sorgen" c. csodálatosan finomhangu lírai költeményében őrjítő gondok gyötrik. Mi lesz Matilddal, kire bizza, hova rejtse, hiszen őt már nagyon sürgeti a halál.

Csaknem esztét veszté örült reszketésében, úgy érzi, elméje épsége előbb távozik el, mint összesorvadt testéből az élet.

"Mich ruft der Tod - Ich wollt 'ó Süsse,
Dass ich dich in einem Wald verliesse"

/201./

Szivesebben hagyná egy nagy erdőben, vagy jobb volna számára, ha "asszonyát," a "drága gyermeket" rá tudná bízni a habokra:

"Mich ruft der Tod - Es wär noch besser,
Müsst ich auf hoben Seegewässer
Verlassen dich, mein Weib, mein Kind,

. /202./

Bármennyi veszedelem is fenyegetné a féltett nőt, annyi szörnyűség sehol nincs a világon, mint a tündöklő Párizsban. Mi lesz itt egyedül vele?

"Glaub mir, mein Kind, mein Weib, Mathilde,
Nicht so gefährlich ist das wilde,
Erzürnte Meer und der trotzig Wald
Als unser jetziger Aufenthalt!
Wie schrecklich auch der Wolf und der Geier,
Haifische und sonstige Meerungeheuer:
Viel grimmere, schlimmere Bestien enthält
Paris, die leuchtende Hauptstadt der Welt,
Das singende, springende, schöne Paris,
Die Hölle der Engel, der Teufel Paradies -
Das ich dich hier verlassen soll,
Das macht mich verrückt, das macht mich toll".

/203./

Heine kimondhatatlanul és mélyen szerette Matildot, ahogyan Crescence-t elnevezte. Beszélgetéseiben és leveleiben másoknak is vall erről:

"Meine Frau ist ein sehr gutes Kind, aber die grösste Verbrengerin, die Du Dir vorstellen kannst und dabei von einem heftigem Temperamente, das auf meine so leicht afficirten Nerven nicht immer günstig wirken kann. Ich liebe sie über alle Vernunft, und den Zustand, worin ich sie verlasse, derf ich nicht bedenken, wenn ich nicht verrückt werden will" - írja Max öccsének 1850-ben. /204./

Érzéki fellángolásában rájött, hogy ezt az önkinzó szenvedélyt soha sem tudja már többé nélkülözni. S ez az őrjöngő féltéssel egybekötött önmarcangolás nem csitul le a hál előtt sem, amikor folyton amiatt retteg, hogy az életerős, vidám Matildnak lehet valakije. S amikor egy éjjel félálmából arra ébred, hogy Matild beszélget valakivel, ledobja magát a matracáról, s a két karján vonszolja el magát béna, alsó testét maga után huzva az asszony szobájának ajtajáig, hogy megtudja, kivel is beszélget. S akkor jön rá, hogy Matild a papagáját becézgeti. S az őrülten féltékeny félhalott meg is fojtotta később ezt a papagájt.

Alfred Meissner, aki gyakorta megfordult a Heine-lakásban, jól jellemzi Matild napi időtöltését. A lehető legprimitívebb léleknek tartotta, akinek az időtöltése abból állt,

hogy a papagájával beszélgetett, szomszédnőjével naponta végigkocsizott a Champs-Élysées-n, aztán elmesélte, amit napközzen látott. Szívesen imádkozott, ahogyan otthon, a falusi házban megszokta. Heine meg nem zavarta volna ebben:

"Sie ist ein Kind, ein ganzes Kind"! szokta mondani.

/205./

Nagy lakást bérelt Heine, házvezetőnőt is tartott, hogy Matildnak minél több kényelmet nyújtson. El is hizott annyira, hogy a fotelek szűkek voltak a számára.

Amikor a macskája lezuhant a kéményből, és megsértette magát, egész éjjel képes volt fennmaradni és cserélgetni a hideg borogatásokat az állaton. Ha kommentárt nem is fűzünk hozzá, elegendő ezzel kapcsolatban Heine keserű megjegyzése: "Meinethalben hat sie noch nie gewacht." /206./

Ugyancsak Meissenrnél olvasuk

"Dass der Poet seine Mathilde mehr geliebt, als jeden andere Wesen auf Erden. Sie war seine Puppe, die er zierlich anzukleiden liebte, in Seide und Spitzen hüllte. Er schickte sie spazieren, schickte sie in Theater und Konzerte und hatte für sie nur Bonmots und kosende Worte." /207./

Elmondja továbbá, hogy ez az asszony soha nem tudott semmit férje szellemi életéről, harcairól jóllehet 20 éven át egymás mellett éltek. Férje zseniális szellemessége érzéketlenül hagyta, fel sem tudta fogni. Nevetve szokta me-

sélni, hogy soha még egyetlen sort nem olvasott a férje írásaiból. Ezzel azonban nem bántotta meg Heinét, akit ez a körülmény csak szórakoztatott.

Érdekes jelenetek zajlottak le akörül, hogy Matild nem tudta, hogy a férje zsidó. Rendkívül vallásos, bigott katolikus nő volt, az ő kedvéért ment Heine templomba esküdni.

Heine német írásainak francia fordítója Alexander Weill Elzászból Párizsba települt elfranciásodott zsidó volt, aki valaha rabbinak készült. Valamikor előénekes volt a zsinagógában. Egy alkalommal érces tenorhangján ősi ótestamentumi énekeket adott elő Heine szórakoztatására, aki szintén bekapcsolódott az éneklésbe: "Meine gute Frau, die gar nicht ahnt, dass ich ein Jude bin, wundert sich nicht wenig, wenn sie dieses unerhörte musikalische Lamentó zu Ohren bekommt." /208./

Mivel Madame Heine kutyája e dallamok hallatán erős morgásba kezdett a szofa alatt, s a papagáját is nyugtalanította, megkérte Weill-t, hogy hagyja abba a tréfát. S amikor Weill távoztával megkérdezte férjét, miféle énekek voltak az elhangzottak. "Es sind unsere deutschen Volksgesänge" - válaszolta a férj tréfásan. /209./

Mit is jelentett az az asszony a beteg költőnek? Ő volt az egészség, az élet, a probléma-nélküliség, a külvilág, amelyet a matracsirban vergődő számára a rohanó, lüktető életből hozott a lakásba utjairól visszatérve. Egy baba, akit csak öltöztetett. Még a halálos ágyán is állandó anyagi gon-

dok gyötrik, hogy Matildnak minden kis vásárlási igényét ki-
elégithesse. Az pedig csak vásárolta a csipkéket, a ruhaanya-
gokat, és elszórta a pénzt mindig, mert egyáltalán nem tudott
vele bánni. Ezért szenvedtek gyakran anyagi gondoktól. Heine
jól ismerte feleségét. Ezért írja neki Hamburgból:

"Ich bin überzeugt, dass Du in diesem Augenblick keinen
Sou mehr in Deiner Börse hast. Künftige Woche sende ich dir
die nötige Quittung." /210./

"Meine liebe kleine Frau, geliebter Engel, Schönster
Schatz! geliebte Nonotte" a megszólítás ebben a pár aggódó
levélben:

"Ich denke beständig an Dich, und ich vermag nicht
ruhig zu sein. Unbestimmte und trübe Sorgen quälen mich Tag
und Nacht. Du bist die einzige Freud meines Lebens - mache
mich nicht unglücklich!

Mein Gott! mein Gott! Seit vierzehn Tagen hab ich Dich
nicht zwitschern hören. Und ich bin so fern von Dir! Es ist
ein wahres Exil. Ich küsse Dich auf das kleine Grübchen
Deiner rechten Wange" /211./

Az aláírás: "Dein armer Hund und Gatte" "Tu seras
contente de ton pauvre chien, qui pense pour toi jour et
nuit" /212./

1848-ban, amikor végleg a matrac-sirba hull, végrendel-
kezik, hogy Matildot bebiztosítsa:

"Tout ce que ja p^osède, tout ce qui m'appartient de droit, tout ce que je peux nommer ma propriété, je le lègue à mon épouse légitime Mathilde Grescense Heine, née Mirat, qui a partagé avec moi les bons jours et les mauvais jours et dont les soins ont adouci mes souffrances pendant cette longue maladie à la quelle je succombe." /213./

Majd arra kéri Karl unokaöccsét, hogy ne feledje el adott szavát, amely szerint az apja által eddig juttatott évi járandóság felét fizetni fogja továbbra is a feleségének:

"Dans tous les cas je supplie mon cher Charles de ne pas oublier de mettre ma pauvre femme à l'abri de ces, vicissitudes testamentaires qui tuent." majd tovább

"Sieje meurs à Paris, je désire trouver ma modeste sépulture dans le cimetière Montmartre" /214./

Az irodalomtörténet "Matrazengruft"-nak nevezi Heinének a betegágyban töltött csaknem 12 évét. Már hosszabb idő óta komolyan beteg volt: 1837-ben léptek fel nála az első bénulási jelenségek. A megsemmisítő csapás akkor érte egészségét, amikor 1844-ben megkapta a hirt, hogy a meghalt hamburgi nagybácsi 8000 frank nyomoruságos hagyatékkal végkielégítette. Az eddigi évi 4000 frank továbbfolytatásáról a végrendelet nem intézkedik és a főörökös, Karl Heine, nem akarja teljesíteni apja korábbi ígéretét. Ekkor éri a költőt az a súlyos agyvérzés, amely után a legrosszabb indulatu bénulási tünetek következnek.

213. Heine, Maximilián: Erinnerungen an Heine 113. old.

214. u.ott 115. old.

Varnhagen von Ense-nek meg is írja egy levélben, hogy mint derült égből villámcsapás, úgy érte a családnak ez az árulása, amely csaknem halálosan sujtotta.

Varnhagen, Alexander von Humboldt, Ferdinand Lassalle, meg is indítanak a súlyos beteg költő érdekében egy hosszú örökösödési harcot, azonban Karl Heine csak 1847-ben jött Párizsba, amikor unokabátyja betegsége igen súlyos fordulatot vett.

A fiatal harmincszoros milliomos késznek mutatkozott az évjáradékot tovább fizetni azzal a feltétellel, ha Heine kötelezi magát, hogy ezentúl a családról semmit sem fog írni. Ez a körülmény vezetett azután ahhoz, hogy Heine megsemmisítette a "Memoiren"-jét, azt a művet, amely felbecsülhatetlen szociálkritikai jelentőségű volt. Csak néhány lap maradt belőle, amelyet Heine élete végén újból megírt.

1848 májusában ment ki Heine lakásából utoljára, hogy a Louvre-ba látogasson. A "Romanzero" utószavában tudósít afelől, miként vett búcsút a bájos bálványoktól, amelyeket annyira imádott életének boldog korszakában. Nagy nehezen vonszolta el magát a Louvre-ig és már csaknem összerogyott, amikor abba a terembe lépett, ahol a szépség istennője "Unsere liebe Frau von Milo" áll.

"Zu ihren Füßen lag ich lange und weinte so heftig, dass sich dessen ein Stein erbarmen musste".... Az istennő szánakozva tekintett le rá talapzatáról, de egyuttal vigasz-

talanul is, mintha csak azt mondaná: "Siehst du denn nicht, dass ich keine Arme habe und also nicht helfen kann?" /215./

Heine számára 1848-tól megkezdődött a hosszú szenvedések időszaka, amelynek kinjai borzalommal és mély részvéttel kell, hogy eltöltsenek bennünket. Heine ifjukora büneiért alaposan megfizetett, úgy ahogyan csak nagyon keveseknek kell bűnhődniük. Szörnyű betegségének egyes fázisait, a hátgerincsorvadást, a végtagok lassu elhalását elég sokan meg irták. Hősiiesen tartotta magát, ragyogó szellemét mindvégig frissen megőrizte. Órák hosszat dolgozott kegyetlen fájdalmai ellenére. Közben felolvastatott magának, diktált, verseit csiszolgatta, a kinyomtatottakat korrigálta. Barátok és idegen látogatók jöttek hozzá, s a költő úgy elragadta őket mindannyiszor szellemes szórakoztatásával és vidámságával, hogy most is csak egy töretlen szellemet ismertek meg. Szüksége volt ezekre az ösztönzésekre, kikapcsolódásra, mert Matild nem sokat törődött beteg férjével és elég gyakran hagyta egyedül.

"Frau Mathilde war selten im Hause zu sehen, sie glich der Frau Benoiton im Stücke Sardous, die immer ausgegangen ist, wenn man sie nötig hätte. Sie brauchte bei ihrer Korpulenz Bewegung und konnte die gesperrte Luft des Krankenzimmers nicht vertragen" - ahogyan Meissner is írja.

/216./

De a rettenetes kór lassanként kioltja az életörömet, s felidézi a valóság szörnyűbbnél szörnyebb képeit. Ilyenkor

215. Heine Romanzero, Leipzig, 1954. 2ol. old.

216. Heines Gespräche von Bieber 384. old.

Könyörög istenhez egy gyorsabb halálért.

"O Gott, schick mir einen braven Banditen,
Der mich ermordet mit raschem Stoss -
Nur diesen langweil'gen Blutegel nicht,
Der langsam säugt - wie werd ich ihn los?"

/217./

Most úgy jelenik meg előtte a valóság, mint az eszményi világ teljes ellentéte, mint a legpusztább, legsivárabb, legkétségbeejtőbb látvány, amelyet valaha emberi szem láthatott. Belenéz a világba és nem lát ott egyebet, mint hazug álarco-
kat; felnéz a drüs, tiszta égre, s azt hiszi, hogy az csak
kék temető, megfosztva isteneitől.

Ezt a felzaklatott, ellentmondásos lelkiállapotot tükrözi Heine utolsó versgyűjteménye, a "Romanzero" /1851/, amelynek nagy művészi teljesítményét az egyoldalú ideológiai-történeti kutatás éppúgy elhomályosította, mint a "Buch der Lieder"-ét. E versek egy része magánjellegű belterjes líra, de más értelemben, mint a "Buch der Lieder"-nek lírája: nem dal, hanem litániaszerű költészet. Ahogyan a "Buch der Lieder" az első tavaszt, az első szerelmet mitizálta, így mitizálja most a "Romanzero" a hűlt, egy ember haldoklását és utolsó szerelmét. Ezért természetes, hogy ez a költészet gyakran surolja a nihilizmus és dekadencia határát, de lényege szerint mégsem dekadens, mert tájékozódásának szilárd pontja még most sem a halál, hanem az élet. Az utolsó pillanatig, - már

közvetlenül szemben a halállal - sem tagadja a szépséget és szabadságot, s mindvégig legfőbb gondja, hogyan óvja védje a szépséget és szabadságot a kapitalista világ szennye ellen. Ez a megrázó, a fölemelő benne, ez különbözteti meg a Musset vagy Leopardi típusu költészettől.

A kiábrándulás, a magány, a szenvedés nem kergeti Heinét az elefántcsonttorony- ideológiába, nem idegeníti el a valóságtól, s nem lohasztja le harci kedvét. Alighogy némi lélegzethez jut, újra folytatja harcát, mégpedig az irónia, a tudatosság legmagasabb szintjén, két fronton: egyfelől a régi reakció és szövetségese, a burzsóázia, az ellenforradalom ideológusai, a megújult Merikálizmus, másfelől azok ellen a költők és az írók ellen, akik a forradalom másnapján cserbenhagyták a forradalom ügyét.

Heine asztalkáján a régi versek fölé sűrűn gyűltek az új papírlapok, Hihetetlenül hangzik, de költői szempontból életének ez volt a legtermékenyebb korszaka 1848 és 56 között írta a "Romanzero" színes könyveit a, "Historien"-eket a "Lamentationen"-eket, ekkor írta a "Hebräische Melodien" könyvét, amelyben a középkor nagy zsidó dalnokainak, Ibn Ezrának, Salamon Gabirolnak, a 12. századi Voltairenek, Alkharizinak, s a legnagyobb héber költőnek Jehuda Ben Halévynak emlékét ujitotta fel. Ekkor írta, szinte kálváriája utinaplójaként a "Lazarus" és a "Letzte Gedichte" megrázó énekeit.

A Romanzero versek alaphangját tekintve mélységes peszsimizmus áradt el bennük. Ez az alaphangulat a legkülönbözőbb árnyalatokban jut kifejezésre. Az egész műben a jóság és a szépség elmulásának a gondolata a vezető motívum. A jónak és rossznak a harcában az értékest tapossák el, a gonosz diadalmaskodik. A "Walküren" is ezt tükrözi:

"Und das Heldenblut zerrint
Und der schlechte Mann gewinnt" /218./

Ugyanugy végzi a jó a "Schlachtfeld bei Hatings" c. versében is.

"Gefallen ist der bessere Mann
Er siegte der Bankert, der Schlechte," /219./

Egyik legszebb alkotásában saját sorsát mintázza meg: "Firdusi"-nak a költőnek csak halálánál szolgáltat igazságot a soró. Schah elfelejti a költőt, aki őt oly szépen megénekelte. Majd hirtelen reá emlékszik és helyrehoz mindent, amit elmulasztott. Schah Mahomet gyorsan intézkedik, Ansari kapja a sürgős megbízást. Rohannia kell az istállókba, ahol ki kell választania száz öszvért és ötven tevét. Azokat kell megraknia a legdrágább kincsekkel, amennyire csak elbirják. És azokkal:

"Du sollst sie bringen nebst meinem Gruss
Dem grossen Dichter Firdusi zu Tus."

De hiába érkeznek meg a nagy karavánnal és győzelmi énekkel "durch das Westtor" mert ugyanakkor:

"Doch durch das Osttor am andern End'
Von Tus, zog in demselben Moment

Zur Stadt hinaus der Leichenzug
Der den toten Firdusi zu Grabe trug." /220./

A matrác-sirban vergődő költő végigszágulja gondolatban az egész világot. Ha a fenti költeményben Perzsián vitte olvasóit végig, a "Hebräische Melodien" Spanyolországot, Palesztinát és Rómát varázsolja elénk. Más versekben Mexikóba és Amerikába röpit el. A beteg költő, az akkor éppen feltörő Amerika számára - ahol még nincsenek hagyományok és ahol először proklamálták az emberi jogokat - is talál szavakat, amelyeket vádként olvas visszamaradt Németországnak fejére:

"Dieses ist Amerika
Diese ist die neue Welt

.....

Ist kein Kirchhof des Romantik
Ist kein alter Scherbenberg
Neuer Boden, neue Blumen!
Neue Blumen, neue Düfte!

.....

Ein Gespenst der alte Welt!"

Majd önmagáról is vall:

"Bin des Lebens treuster Sohn."

Csak résztvett a régi, holtta vált nevelésben:

"Meine schönsten Lebensjahre,
Die verbracht ich im Kyffhäuser,
Auch im Venusberg und andern
Katakomben der Romantik." /221./

A régi témák újból visszatérnek verseiben: a középkor és a romantika, a régi és az új világ, csak egyet jelképeznek. Ezért kételkedő, pesszimista és dezilluzionált.

A Romanzero 3. része a "Hebräische Melodien". A cím Byfontól ered, a tartalom Heinée. A "Prinzessin Sabbath"-ban a zsidóság sorsát egy nagyszabású költői hasonlatban mutatja be. Ősi igazság, hogy a legnemesebb ember sem mindig minden pillanatban nemes. Valamennyien emberek vagyunk, akik hétköznapi hétköznapi gondolatokkal járunk. A Sabbath ünnepén azonban a mindennapok fölé tudunk emelkedni: A költő elmond egy mesét:

"Einen Prinzen solchen Schicksals
Singt mein Lied. Er ist geheissen
Israel. Ihn hat verwandelt
Hexenspruch in einen Hund.

Hund mit hündischer Gedanken
Köttert er die ganze Woche

.

Aber jeder Freitag - Abend
In der Dämmerungsstunde, plötzlich
Weicht der Zauber, und der Hund
Wird auf's neu ein menschlich Wesen.

Mensch mit menschlichen Gefühlen
Mit erhobnem Haupt und Herzen,
Festlich, reinlich schier, gekleidet,
Tritt er in des Vaters Halle."

/222./

A Romanzero merő groteszk-komikus, barokk, barátságatlan és frivol tárgyakat ölel fel, amelyek mindegyikét a történelemből válogatta ki. Mindenütt nyomoruság, az erkölcsi törvények lábbal taposása, az ember iszonyu sorsa, a legborzasztóbb kontrasztok, a legkiméletlenebb guny, s mindezt bizonyos előszeretettel tárgyalja, oda dobja a világ szeme elé.

Kegyetlen kacagással mutatja be a világ bűnlajstromát: az igazság keresztre van feszítve, csak a pénz ad jogot az életben, csak hizelgés, csuszás-mászás, szolgálalkúság boldogít; lelketöltő erkölcsiség teremt nagy jellemeket.

"Lass dein Grämen und dein Schämen!
Werbe keck und fordre laut,
Und man wird sich dir bequemen,
Und du führst, heim die Braut.

.

Wirf dein Gold dem Mussikanten

.

Ist die Kirche dir verhasst, Tor,
Desto öfter geh hinein;
Zieh' den Hut ab vor dem Pastor,
Schick ihm auch ein Fläschchen Wein."

/223./

Még a művészet - az a hatalom, amelynek segítsége nélkül
gunyolódni sem volna képes - még ez sem menekül meg kételye
elől. A költő kékszemű ködnek, elmuló párának nevezi, miután
a hirnév sem egyéb, mint a legostobább szavak egyike: a világ
teljesen üres és sötét marad.

"Unser Grab erwärmt der Ruhm,
Torenwerte! Narrentum!
Eine bessere Wärme gibt
Eine Kuhmagd, die verliebt
Uns mit dicken Lippen küsst

.

Leben wie der ärmste Knecht
In der Oberwelt is besser,
Als am stygischen Gewässer
Schattenführer sein, ein Heros,
Den besungen selbst Homeros."

/224./

Szerelme is a legiszonyubb ellentéteket mutatja. Első
szerelmeinek romantikus illata betölti újra, még egyszer a
költő lelkét. Szép asszonyok, tarka álarcos csoportok, régi
tündérvárak vonulnak el szemei előtt, de oly kísértetiesen,
oly szellemszerűen.

Álmában újra ifju és vidám, kedvesével karöltve jár
hegyen-völgyön, s annak szelíd, csengő hangja visszaadja min-
den erejét. Csókokkal borítja el a kis kezét, és ekkor fel-
ébred, s látja, hogy kórógyhoz van szegezve.

"Am Strand des Rheins, we Rebenhügel ragen,
Ergingen wir uns einst in Sommertagen.
Die Sonne lachte: aus den liebevollen
Kelchen der Blumen Wohlgerüche quollen."

/225./

De nem csupán a tünt gyönyörök, a tünt fájdalmak is
visszatérnek. Ujra gyötri kedvese szívbélensége, majd nem
talál a régi szerelemből egyebet, mint hamut.

Sokszor nem lehet megkülönböztetni; láz, vagy szerelem-e
ez, de nem egyszer éreznünk kell, hogy a szerelem tiszta láng-
jai lobbanak fel kedélyében. S ez valóban csodálatos, tünemény-
szerű. Még ott a betegágyon is, ezer és ezer testi és lelki
gyötrelme közt is édesen, gyöngéden gondol Matildra:

"Geht spazieren auf Montmartre
Mit Paulinen Frau Mathilde.

Mit dem Kranz von Immortellen
Kommt sie mir das Grab zu schmücken."

/226./

Elgondolja, hogy Matild felsóhajt csöndben: "Pauvre
homme" és könnyes szomorúság költözik a tekintetébe. Ő csak
azt sajnálja, hogy túl magasan lakik:

"Und ich habe meiner Süßen
Keinen Stuhl hier anzubieten;
Ach, sie schwankt mit müden Füßen."

/227./

A kedély szomorú hangulata sötétté teszi világnézetét is. E világnézet a legszélsőségesebb pesszimizmus, és a legrette-netesebb nihilizmus jellegét hordja magán. Betegsége csak külső ok, amely a költő lelkében már régen szunnyadó, a világot kigunyoló nihilizmust életre rázza, s a legkövetkezetesebb végletekig kiélezi. Heine a romantikus eszményt szétrombolta, de minthogy e rombolás után is visszavágyódott bűvös világába, valami ténylegesen újjal nem tudta pótolni azt. Egyes részleteket felhasznál ugyan a valóság jelenségeiből, de a valóságot összességében majd mindig úgy tekinti, mint valami eszménytelen balga, semmi tisztább törekvést nem ismerő zsibvásárt.

"Nur wissen möchte ich: wenn wir sterben,
Wohin dann unsere Seele geht?
Wo ist das Feuer, das erloschen?
Wo ist der Wind, der schon verweht?

/228./

A férfi zseniális tehetsége éveken át győztesen ellentállt a szörnyű betegség rohamainak. Mint korábban, most is megcsodáljuk kimerithetetlen pompás tréfáit, gazdag fantáziájának merész szárnyalását, s bepillantunk érzelmi és gondolatvilágába. Szerelmi költeményei között csodálatos gyöngyöket találunk.

"An die Engel" c. vers strófái a legszebbek közé tartoznak, amelyeket valaha is költött. A Matildért való aggodás és rszeketés hangja csendül fel ebben a költeményben:

"Ich hör den Hufschlag, hör den Trab,
Der dunkle Reiter holt, mich ab -
Er reißt mich fort, Mathilden soll ich lassen,
Oh: den Gedanken kann mein Herz nicht fassen!

Sie war mir Weib und Kind zugleich,
Und geh' ich in das Schattenreich,
Wird Witwe sie und Waise sein!
Ich las in dieser Welt allein
Das Weib, das Kind, das trauend meinem Mute,
Sorglos und treu an meinem Herzen ruhte.

.....
Beschützt, wenn ich im öden Grab,
Das Weib, das ich geliebet hab;
/229./

A "Verlorene Wünsche" c. költeményében siratja szétfesz-
lő álmait:

"Ja mein liebster Wunsch war immer,
Dass ich immer bei dir bliebe!
Alles, was dir wohlgefiere,
Alles tät ich dir zuliebe."
/230./

Heine tudta, hogy betegsége gyógyithatatlan. Magánya
nagyobb, nyomasztóbb volt, mint valaha.

"Ja, ich wollte zu dir kommen,
Nicht mehr in der Fremde schwärmen -
.....
Goldne Wünsche! Seifenblasen!
Sie zerrinnen wie mein Leben -
Ach, ich liege jetzt am Boden,
Kann mich nimmermehr erheben,

Und ade! sie sind zorrennen,
Goldne Wünsche, süßes Hoffen!
Ach, zu tödlich war der Faustschlag,
Der mich just ins Herz getroffen."

/231./

Amikor elcsitul benne a testi kin, a Matildért való reszketés hangjait felváltják a réges-régen otthonhagyott tájak melankólikus képei:

"Denkst du der Heimat, die so ferne,
So nebelferne, dir verschwand?
Gestehe mir's, du wärest gerne
Manchmal im teuren Vaterland.

.....

Denkst du der Vögel und der Bäume
Des schönen Gartens, wo du oft,
Geträumt der Liebe junge Träume,
Wo du gezagt, wo du gehofft?"

/232./

Sok csalódás éri a "barátok" miatt is. Heine u.i. ezek közé sorolta Meyerbeert is.

1854-ben - írja Meisner - hogy Heinét vad harag töltötte el Meyerbeer iránt, akinek elküldte "Faust, ein Tanzpoem" c. művét abban a reményben, hogy a berlini opera generáldirektora bemutatja. Azonban nem Heine táncpoémáját vitték színpadra, hanem hasonló témával "Satanella" címen egy másik táncjátékot. A költő megfosztva érezte magát a szép tiszteletdíj-

tól, amellet művének ideáját is jogosan ellopottnak vélte.
Keserűen csalódott egykori barátjában.

Ekkor születik meg a következő verse:

"Die Freunde, die ich geküsst und geliebt
Die haben das Schlimmte an mich verübt.
Mein Herze bricht; doch droben die Sonne,
Lachend begrüsst sie den Monat und Wonne.

.

Hier oben aber - wie grausamlich
Sonne und Rosen stechen sie mich!
Mich höhnt der Himmel der bläulich und mailich
O schöne Welt, du bist abscheulich"

/233./

Igen! Odakint napfény ragyogott az utcákon, kocsik gördültek a Bois de Boulogne felé, a jó barátok vidáman kószáltak a nyári melegben, csak ő feküdt itt egyedül és nyomorultul, a végzetesen szerencsétlen teremtes földre terített matraccain a félhomályban.

Ludwig Kalisch azt mondja róla:

"Heine hatte nur wenige Freunde, wenn man will: er war nur wenigen ein Freund: diesen wenigen war er zugetan."

/234./

Ha Heine leveleit olvassuk, vagy H.H. Houbennak Heinével folytatott beszélgetéseit tanulmányozzuk, az a benyomásunk támad, hogy barát nélkül állott. Jóllehet ismeretségi köre nagyon nagy volt, senkihez sem fűzte az igazi, a széttéphetet-

len barátság érzése.

A legutolsó három esztendő nemcsak emberfeletti testi szenvedést jelentett a költőnek, hanem temérdek léki vergődést is. Ellenfeleinek száma egyre nőtt Németországban, és az újságok éles támadásokat intéztek az egykor ünnepezt férfi ellen. Az "Augsburger Allgemeine Zeitung" 1854-ben hosszú, gyalázkodó cikket irt ellene, amely lesújtóan hatott a szerencsétlen emberre.

Mindig elhagyatottabb lett. A franciák szinte teljesen elfelejtették, németek is csak ritkán jöttek betegágyához. Utóbbiak a legmélyebb részvét és csodálat érzésével váltak el tőle, csodálván törhetetlen szellemi erejét rettenetes testi kinjaitellenére.

Barátja, Heinrich Laube, aki 1855-ben még látta, azt írja róla, hogy a tréfa és a frivolitás mindvégig hű maradt hozzá, és ez az alulról felfelé fokozatosan elháló szervezet, amelyből az ágytakaró alatt, már csak néhány arasznyi összezugorodott emberi testrész maradt meg nem tört szellemmel dacolt a végzettel. Megvallja, hogy ez az utolsó benyomás, tekintve a természetes részvétől, nagyon kimerő volt.

A költő szíve azonban olyan erős, hogy még egyszer szeretne fellobbanni a halál előtt, már nem az ifjúság büszke, hangos és vidám ujjongásával, hanem csendesen és nyugodtan. A "Der Abgekühlte" meg is énekli ezt a sóvár vágyat:

"Noch einmal, eh' mein Lebenslicht
Erlöschet, eh' mein Herze bricht -
Noch einmal möcht' ich vor dem Sterben
Um Frauenhuld beseligt werden.

Das junge Volk voll Lebenskraft -
Will den Tumult der Leidenschaft -

.

Unjung und nicht mehr ganz gesund,
Wie ich es bin zu dieser Stund',
Möcht' ich noch einmal lieben, schwärmen
Und glücklich sein, - doch ohne Lärmen."

/135./

E vágyát a sors még teljesítette is. A hölgy egyenesen Bécsből jött, ahol egy a költőt tisztelő zeneszerző megkérte, hogy néhány, megzenésített Heine-dalát adja át a nagy betegnek. Többek között a "Verfehltes Leben, verfehltes Liebe"-t.

Az asszony - leánynéven Elise Krinitz - Heinétől meghívtást kap, hogy látogassa meg máskor is. Elise csak pusztá udvariasságnak veszi az invitálást, és nem jön. De a vergődő ember, amint tollat tud venni a kezébe, ír neki.

A megszólítás: "Sehr Liebenswürdige und charmante Person!" majd tovább: "Sie haben einen äusserst vorteilhaften Eindruck hinterlassen, ich sehne mich nach dem Vergnügen, Sie recht bald wiederzusehen." A nap minden órájában kész fogadni. Nem tudja, miért van rá olyan mély hatással Elise kedves lényének jelenléte: "Und ich aber gläubischer Mensch mir in trüber Stunde. Sie war die rechte Stunde. - Oder sind Sie eine böse

Fee? Ich muss das bald wissen". /236./

Ez a "gute Fee", a "Mouche", akivel a költő a halál árnyékában, betegágyánál kötött barátságot. Mouche beröptült a betegszoba félhomályába, s a szíve tele volt a Heine-versek dallamával. Mélységesen átérezte ennek a magárahagyott, szerencsétlen emberre nézve minden vergődését. Heine belekapaszkodott a kezébe.

És Mouche jött, mert Heine türelmetlenül várta. Sokszor hiába és napokig. Ilyenkor szemrehányásokkal illeti:

"Lass mich mit glüh'nden Zangen kneipen
Lass grausam schinden mein Gesicht,
Lass mich mit Ruten peitschen, stäupen -
Nur warten, warten lass mich nicht!

Den ganzen Nachmittag bis Sechse
Hab' gestern ich umsonst geharrt -
Umsonst; Du kamst nicht kleine Hexe,
So dass ich fast wahnsinnig ward.

Du kamest nicht - ich rase, schnaube,
Und Satenas raunt mir ins Ohr:
Die Lotosblume, wie ich glaube,
Mokierte sich deiner, alter Thor!"

/237./

Heine első levele Mouche-hoz 1855. június 20.-án kelt, és 1856. február 17.-én a költő már halott. Ez az utolsó virág egy nyáron és egy őszön át virágzott neki és az utolsó néhány szörnyűséges, téli hónapon. Ez a virág számára a "Passionsblume" volt:

236. Heines Briefwechsel von Hirth. 61o. old.

237. Werke 3. kötet 186. old.

"Solch eine Blum, an meinem Grabe stand,
Und über meinem Leichnam niederbeugend,
Wie Frauentrauer, küsst sie mir die Hand,
Küsst Stirne mir und Augen trostlos schweigend.

Du warst die Blume, du geliebtes Kind,
An deinen Küssen musst ich dich erkennen.
So zärtlich keine Blumenlippen sind,
So feurig keine Blumentränen brennen."

/238./

Erre a lélekközösségre a halál borította rá titokteljes fátyolát. A költő szavai szerint egy vértanuvirág és egy haldokló szerelméből állt a szent viszony. Bizonyos, hogy Heinét e szerelem olyan magasra emeli, amilyen magasra eddig még nem emelkedett. De itt is megragadja olykor a cinizmus és vádolja kedvesét, hogy egészséges szervezettel hogyan tud olyan beteg, nyomorék embert szeretni, mint ő.

"Der Tag ist die Nacht verliebt,
Der Frühling in den Winter,
Das Leben verliebt in den Tod -
Und, du liebest mich!

.....

Lass ab von mir, und liebe nur
Die heiteren Schmetterlinge,
Die da gaukeln im Sonnenlicht -
Lass ab von mir und dem Unglück."

/239./

Azonban az általános nihilizmus mellett ezen sem csodálkozhatunk. A szerelemnek, e szent hatalomnak is részesülnie

kellett a megaláztatásban.

Mindamellett hitt a szerelem hatalmában és végtelenségében. A szerelem disszonanciái megszaggatták szívét, de az összetépett szív közepén mindennél szentebben és sértetlenebbül volt elrejtve ez a végső érzés. A pillanat ide-oda ragadta, és rettenetes ellentmondásokban keverte. Szélsőséges tulajdonságai ellenére is mint egy hátrahagyott költeményében bevallja, most érezte igazán azt a csodás, mindent szentté bűvölő szerelmet, amely felér az örökkévalóság összes gyönyörével és üdvével.

Amikor Heine titkára von Zichlinsky beteg lett, Mouche vette át tevékenységét. Édesanyjának, a szegény öregasszonynak írt leveleit címezte vele, s Mouche nézte át a "Reisebilder" francia kiadásának kefelevonatait is. Heine haragudott nagyméretű betüliért, és gyakran kiméletlen gunnyal, bénult ujjait felemelve figyelmeztette erre a hibájára. De Mouche is megbetegszik és orvosa tanácsára Németországba, Wildbadba kellett utaznia.

"Ich ging nach Deutschland, und ach! er konnte nicht mit, denn seine Kraft war gebrochen und unwiederbringlich dahin."

/240./

Ennek a legyecskének a zümmögése volt számára a legcirógatóbb bucsudal. Körülbelül két tucat levélke őrizi ennek a platonikus kapcsolatnak az emlékét.

"Holdselige Bisamkatze"-nak is szólítja e levélkében. Megénekli a "Pattes de mouche"-t, amelyek "Krabbeln mir beständig im Kopfe herum". Majd ugyanebben a levélben /1855. jul. 20./: "Ach! wäre ich noch ein Mann, diese Phrase bekäme eine minder platonische Tournüre. Aber ich bin nur noch ein Geist." S a levél végén: "Ärger über meinen Zustand, der hoffnungslos. Ein Todter, lechzend nach den lebendigsten Lebengüssen! Das ist schrecklich." /241./

"Worte! Worte! keine Taten!
Niemals Fleisch, geliebte Puppe,
Immer Geist und keinen Braten,
Keine Knödel in der Suppe!

.

Ja, ich fürchte fast, es riebe,
Zartes Kind, dich endlich auf
Jene wilde Jagd der Liebe,
Amors Steeple-chase-Wettlauf.

Viel gesünder, glaub ich schier,
Ist für dich ein kranker Mann
Als Liebhaber, der gleich mir
Kaum ein Glied bewegen kann."

/242./

Heine ismeri Mendelssohn melódiáját, amelyben a refrén:
"Komme du bald!" És amióta Mouche-t megismerte, csak ez a dal-
lam cseng állandóan a fülébe: "Komme du bald!!!"

"Ich küsse die beiden lieben Pfoten; nicht auf einmal,
sondern die eine nach den andern; faute de pouvoir posir une
empreinte vivante sur...." /243./

241. Heines Briefwechsel von Hirth. 617. old.

242. Werke 3. kötet 200. old.

243. Heines Briefwechsel von Hirth. 624. old.

Aggódik ezért a kis "Lotosblume"-ért, akinek nem szabad megfáznia, nem szabad kimennie, ha csunya az idő. Nem szabad olyan napokon meglátogatnia vergődő poétáját, amikor az különösen rosszul van. Mert szereti a kicsi "liebste Seele"-t, "liebste und süsseste Katze"-ját "liebstes Kind"-jét és még mindig ő a gondoskodó, a védelmező, a másik, az egészségesebb a védelmezett. Még mindig ő az erősebb:

"Dich fesselt mein Gedankenbann,
Und was ich dachte, was ich sann,
Das musst du denken, ~~musst~~ du sinnen -
Du kannst nicht meinem Geist entrinnen.

Denn überall, wohin du ~~teist~~,
Sitzt ja im Herzen dir mein Geist,
Und denken musst du, was ich sann -
Dich fesselt mein Gedankenbann!"

/244./

1856. újévjére, élete utolsó esztendejének első napján csokoládét küld legyecskéjének. Szentimentális, "wie ein Mops", aki utoljára szeret.

És Mouche ott ült ágya mellett, és felolvas neki teológiai műveket, regényeket. A teljes Dumas-t felolvasta haldokló költőjének. Azonkívül olyan szakirodalmat is, ami a betegségére vonatkozott, fiziológiát, anatómiát és patológiát, ami Heinét különösen érdekelte. Amikor megelégtelte az olvasást, megfogta a karját, és kérte tegye kezét a kezébe. Átfonta a kis asszonyi kezet, hogy átszivja az élet lüktetését a saját ereibe.

"Wie langsam kriechet sie dahin,
Die Zeit, die schauerhafte Schnecke!
Ich aber ganz bewegungslos
Blieb ich hier auf demselben Flecke.

Die schaurig süssen Orgia,
Das nächtlich tolle Geistertreiben
Sucht des Poeten Leichenhand
Manchmal am Morgen aufzuschreiben"

/245./

Kérte az asszonyt, meséljen neki ifjukoráról. Így tudta meg sorsának titkát is: Németországban született, szüleit nem ismerte, nevelőapja Amerikába ment, ő pedig korán Párizsba került. Nevelőszülei 18 éves korában hozzáadták egy franciához. Ez azonban egy londoni utja alkalmával a gyanútlanul magával vitt feleségét bélandokházába csukatta. Csak hetek múlva jött rá az orvos, hogy itt nem áll fenn betegség, de a lelki megrázkodtatás egyidőre megbénítja nyelvét. Elise visszautazhatott Párizsba, ahol zongoraórák és német nyelvleckék adásából tartotta fenn magát. Majd íróként, Camilla Selden néven jelent meg néhány műve: "Daniel Vlady, histoire d'un musicien" "Portrait des Femmes" és "L'esprit moderne en Allemagne"

Heine is mesél régi éveiből, gyermek és diákkorából kedves kis történeteket Mouche-nak.

Ezek a bájos időtöltések azonban mind ritkábbak és ritkábbak lettek. Gyakran esett a költő félálomba. Előfordult,

hogy aléltságából felébredve görcsösen belekapaszkodott Mouche kezébe, majd bocsánatát kérte: "Mit grossen Schritten kommt der Tod näher und wenn ich ihn so dicht neben mir fühle, wie eben jetzt, so muss ich mich an das Leben klammern." /246./

"Was wir gesprochen, frag' es niemals, ach!
Den Glühwurm frag', was er dem Grase glimmert,
Die Welle frage, was sie rauscht im Bach,
Den Westwind frage, was er weht und wimmert.

Frag', was er strahlet, der Karfunkelstein,
Frag', was sie duften, Nachtviole und Rosen -
Doch frage nie, wovon im Mondenschein
Die Marterblume und ihr Toter kosen."
/247./

Ez a nő nem a félvak, béna agonizálót látja benne, hanem igazi valóját, a gyengédségre és szépségre szomjas ifjút, a "Buch der Lieder" költőjét, akinek testén nem fogott a kór. S az az ember, aki már régen belenyugodott abba, hogy nem adott meg neki a lelki szerelem édessége, most ötvennyolc éves korában, fekélyekkel borítottan, a sir szélén megismerte azt a nőt, aki boldoggá tehetné volna.

Valószínűtlen, kísérteties boldogság költözött Heine szívébe a közelgő halál egyre sűrűsödő árnyékában. S e boldogságból megrendítően a misztikusan érzéki versek fakadtak

"Wahrhaftig, wir beide bilden
Ein kurioses Paar,
Die liebste ist schwach auf den Beinen,
Der Liebhaber lahm sogar.

246. Heines Gespräche von Bieber 115. old.

247. Werke 3. kötet 257. old.

Sie ist ein leidendes Kätzchen,
Und er ist krank, wie ein Hund

.....

Sie sei eine Lotosblume,
Bildet die liebste sich ein;
Doch er, der blasse Geselle,
Vermeint der Mond zu sein."

/248./

Az orvosságok már nem enyhítik fájdalmát. A világ elhomályosodik, a rimek elnémulnak. Nincs más, csak az égő, tépő kinok.

"Mein Leib liegt tot im Grab, jedoch
Mein Geist, der ist lebendig noch,
Er wohnt gleich einem Hauskobolde
In deinem Herzchen, meine Holde!"

/249./

Amikor már Heine mindkét szemhéja megbénult, és jóformán csak érzés után vezette tollát a papíron, gyakran azután áhi-tozott, bár teljesen halott lenne már, ha nem lehet már egészséges fiakó, akinek semmi gyógyszerre nincs szüksége.

"Der Sarg ist fertig, sie versenken
Mich in die Gruft. Da hab ich Ruh,
Doch du, doch du, Marie, du,
Wirst weinen oft und mein bedenken,

Du ringst sogar die schönen Hände -
O tröste dich - das ist das Los,
Das Menschenlos: - was gut und gross
Und schön, das nimmt ein schlechtes Ende."

/250./

Szörnyű, álmatlan éjszakáin gyakran próbálta karjait kitérni és hangosan kiáltozott irgalomért a sorshoz. Ha meg lázálom kerítette hatalmába, akkor felváltva hol fenyegető alakok vették körül, hol meg édes látomások ringatták álomba.

"Jetzt, wo gelöst die Rätsel sind,
Der Sand im Stundenglas Verrint -
O weine nicht, es musste sein -
Ich scheide, und du welkst allein;
Du welkst, bevor du noch geglüht;

.....

Du stirbst, dich hat der Tod erfasst,
Bevor du noch gelebt hast.
Ich weiss es jetzt. Bei Gott! Du bist es,
Die ich geliebt. Wie bitter ist es,
Wenn im Momente des Erkennens
Die Stunde schlägt des ew'gen Trennens!

.....

Uns trifft nicht weltliche Vernichtung,
Wir leben fort im Land der Dichtung."

/251./

Heinrich Heine három nép lelkét értette, de egyik sem nyújtott igazi otthont neki. Ez a szaggatott, zilált, diszszonáns lélek még érzelmileg sem tudta eldönteni hivatartozását. A meg nem értettség, szellemi szabadságának korlátozása elüzi arról a földről, ahol bölcsője ringott, hogy a visszavágyás örökre benne égjen.

Heine mindvégig németnek tartotta magát, ezért nem mond le a német állampolgárságáról sem. Ezzel szemben a német államok a határállomásokon évről évre megújított elfogatóparanccsal várják.

Kiséri örök judaizmusa, ^{az} "Unheilbar tiefes Leid, das dunkle Weh, das sich vererbt vom Vater." /252./

Ósei vallását elhagyja, de a keresztény társadalom sem fogadja be. Nem tagadja meg soha ezt a fajtát, de folyton kíséri ennek a népnek minden fájdalma, gyötri és kinozza az örök zsidó sors, melyet Ady is megénekelt "A bélyeges sereg" c. költeményében:

"Választott fajzat; messze előtte

Bitós, szomorú hegyek

S ők mennek rongyoltan, szórtan, bélyegesen."

A nyugtalan állandó utkeresés, a menekülés még önmaga elől is, örökké marcangolta lelkét. A bántások, a sikertelenségek ellenérzést, dacot váltottak ki belőle.

Forradalmár, aki már e földön akar jobb világot, jobb életet és egyenlő emberi jogokat. Ezért csatlakozik szóval

és lélekkel a párizsi forradalmi mozgalmakhoz, és állítja munkásságát is a forradalom szolgálatába.

Ez a nyugtalan és lelki egyensúlyát nem lelő már halálosan beteg férfi kutat és keres valami földöntuli lényt, akinek karjában megnyugvást találhatna. Így jut el látszólag egy egészen különálló istenhez, aki nem azonos sem a zsidók, sem a katolikusok, sem a protestánsok, megfogalmazott istenével. Azonban ez az általa elképzelt különös lény sem elégítette ki disszonáns lelkét.

Hiába keresett nyugalmat a szerelemben. Azt az érzést, amely szerelmi téren tökéletes harmóniát jelentett volna számára, nem találta meg soha. Akiket szeretni próbált, gunyosan elfordultak tőle. Ezért vetette magát a csak érzéki kapcsolatot jelentő felszínes érzelmekbe.

Az asszony, akihez mélységesen ragaszkodott, aki mellől huszonkét esztendő után csak a halál tudja elragadni, nem volt méltó társa, mert Matild mellett lelkileg végtelenül magára hagyatott maradt.

Akivel fel tudott volna oldódni, testileg-lelkileg egyaránt, azzal a nővel csak a halálos ágyán találkozik. A rátalálás percében már út is az örök válás órája.

Valamennyi szerelem csak csalódást jelentett neki.

Az anyjához fűződő szellemi Oedipus-komplexus talán az egyetlen érzés, amely alig változva a múlt idő során

egyértelműen emelkedett erkölcsi tartalommal kíséri végig egész életén keresztül. Ez volt az egyetlen emberi érzés, amelynek nem volt negatív oldala. De hol van ez az édes jó anya is, milyen nagyon, nagyon messze tőle? Nem tudja lesimítani önmagával és a világgal viaskodó fia homlokáról sohasem a borut.

Az örök ellentétek harcával lelkében, a csalódás, a fájdalom és a társtalan egyedüllét marcangoló kinjával szívében, ez a hányatott sorsu poéta mégis ragyogó nagy szellem volt.

Heine rég halott, de csodálatos szelleme tovább él, megőrzi számunkra prózai művei, évszázad múltán is visszacsengik finomhangu költeményei.

"Der Vorhang fällt, das Stück ist aus,
Und Herrn und Damen gehn nach Haus.
Ob ihnen auch das Stück gefallen?
Ich glaub, ich hörte Beifall schallen.
Ein hochverehrtes Publikum
Beklatschte dankbar seinen Dichter,
Jetzt aber ist das Haus so stumm,
Und sind verschwunden Lust und Lichter.

Doch horch! Ein schollernd schnöder Klang
Ertönt unfern der öden Bühne; -
Vielleicht, dass eine Saite sprang
An einer alten Violine.

.....

Die letzte Lampe ächzt und zischt
Verzweiflungsvoll, und sie erlischt.
Das arme Licht war meine Seele. "

/253./



Das Grab in seiner späteren Gestalt

F O R R Á S M U N K Á K .

I. H E I N E - m ű v e k .

1. HEINE: Briefe von Heinrich Heine an seinen Freund Moses Moser Leipzig, 1862. O. Wigand.
2. Heines Autobiographie. Nach seinen Werken, Briefen und Gesprächen. Hrsg. von Gustav Karpeles. Berlin, 1888. R. Oppenheim.
3. Heines sämtliche Werke in zwölf Bänden Stuttgart, 1893. J.G. Cotta.
4. Heine und die Frau. Ausgewählte Bekenntnisse und Betrachtungen des Dichters, zusammengefügt von Karl Blanck. München, 1911. E. Rentsch.
5. Heines Briefwechsel. Herausgegeben von Friedrich Hirth. München und Berlin, 1914. bei Georg Müller.
6. Heine Gespräche /Briefe, Tagebücher Berichte seiner Zeitgenossen./ Gesammelt und herausgegeben von Dr. Hugo BIEBER. Berlin, 1926. Welt-Verlag.
7. HOUBEN, H.H.: Gespräche mit Heine Potsdam 1948. Rütten und Loening.
8. Heine Briefe in sechs Bänden. Herausgegeben, eingeleitet und erläutert von Friedrich Hirth. Mainz, 1950. Florian Kupferberg Verlag.
9. Heine, Deutschland ein Wintermärchen. Leipzig, 1952. Verlag von Philipp Reclam Jun.
10. Heine, Romanzero. Leipzig, 1954. Verlag Philipp Reclam jun.
11. Heines: Neue Gedichte. Leipzig, 1960. Verlag Philipp Reclam jun.

12. Heine, Versek és prózai művek I. II.
Válogatta, szerkesztette: Turóczy-Trostler József
Budapest, 1960. Európa Könyvkiadó.
13. Heine, Gedichte. Berlin, 1962. Aufbau - Verlag.
14. Heine, Buch der Lieder, Leipzig, 1963. Verlag Philipp Reclam jun.
15. Heine, Vermischte Schriften. Herausgegeben von Hartwig
Wess. Leipzig, é.n. Verlag Philipp Reclam jun.

II. H E I N É - r ó l s z ó l ó i r o d a l o m

1. MEISSNER, Alfred: Erinnerungen. Hamburg, 1856.
Hoffmann und Campe.
2. STRODTMANN, Adolf: H.Heines Leben und Werke. Berlin 1867.
Verlag von Franz Duncker.
3. HEINE, Maximilian: Erinnerungen an Heinrich Heine und
seine Familie von seinem Bruder. Berlin, 1868. Ferd.
Dümmlers Verlagsbuchhandlung.
4. EMBDEN - HEINE, Maria: Erinnerungen an Heinrich Heine
von seiner Nichte. Hamburg, 1881. Hoffmann und Campe.
5. WEILL, Alexandre: Souvenirs intimes de Heinrich Heine.
Paris, 1883. E. Dentu.
6. KEITER, Heinreich: Heinrich Heine, Sein Leben, sein
Charakter und seine Werke. Köln, 1891. J.P.Bachem.
7. ODINGA, Theodor: Über die Einflüsse der Romantik auf
Heinrich Heine. Horgen, 1891. J. Schläpfer.
8. STAARSTECHER, J. Dr: Heinreich Heine, der Antisemit und
Nihilist. Köln, 1893. Druck und Verlag von J.P. Bachem.
9. HOLZHAUSEN, Paul: Heinrich Heine und Napoleon I.
Frankfurt a. M. 1903. M. Diesterweg.

10. ZANGWILL, A matrac-sir. Fordította: Gábor Andor. Budapest, 1903. Lampel Róbert.
11. SCHALLES, Ernst August: Heines Verhältnis zu Shakespeare. Berlin, 1904. Mayer und Müller.
12. LICHTENBERGER, Henri: Heinrich Heine, als Denker, Dresden, 1905. C. Reissner.
13. HERRMANN, Helene Dr: Studien zu Heines Romanzen. Berlin, 1906. Weidmannsche Buchhandlung.
14. WINTERFELD, Achim von: Heinrich Heine. Sein Leben und seine Werke. Dresden, 1906. E. Pierson.
15. PUETZFELD, Carl: H. Heines Verhältnis zur Religion. Berlin, 1912. G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung.
16. PLOTKE, J. Georg: Heinrich Heine, als Dichter des Judentums. Dresden, 1913. Verlag Karl Reissner.
17. BRAUWEILER, Ernst: Heines Prosa. Berlin, 1915. G. Grote.
18. WITTNER, Doris: Die Geschichte der kleinen Fliege. Leipzig, 1915. Grethelein Co.
19. FISCHER, Max: Heinrich Heine, der deutsche Jude. Stuttgart Berlin, 1916. J.G. Cotta.
20. BÁN Margit: Heine hatása a magyar költészetre. Budapest, 1918. Franklin társulat.
21. NAGY Anna: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. Budapest, 1919. Pfeifer Ferdinánd.
22. BROD, Max: Heinrich Heine. Amsterdam, 1934. Albert de Lange.
23. STERN, Igor: Heinrich Heine. Der Dichter der Revolution, Berlin, 1948. Neues Leben.
24. VONTIN, Walther: Heinrich Heine. Lebensbild des Dichters und Kämpfers. Berlin, 1949. Aufbau Verlag.

25. VICTOR, Walther: Marx und Heine. Berlin, 1951. Verlag Bruno Henschel und Sohn.
26. GREINER, Martin: Zwischen Biedermeier und Burgeoisie. Ein Kapitel deutscher Literaturgeschichte im Zeichen Heinrich Heines. Halle, /Saale/ 1954. Kreuz-Verlag
27. WOHLHAUPTER, Eugen: Dichterjuristen. Tübingen, 1955. J.C.B. Mohr /Paul Siebeck./
28. FLÓRIÁN László: Heine. Budapest, 1956. Franklin Nyomda.
29. UHLMANN, Alfred Max: Heinrich Heine, Sein Leben in Bildern. Leipzig, 1963. Veb. Verlag Enzyklopädie.
30. KAUFMANN, Hans: Politisches Gedicht und klassische Dichtung Berlin, 1959. Aufbau- Verlag.
31. BRINITZER, Karl: Heinrich Heine. Roman seines Lebens. Hamburg, 1960. Hoffmann und Campe.
32. DEUTSCH, Alexander: Harry aus Düsseldorf. Eine Erzählung um Heinrich Heine. Berlin, 1960. Verlag Neues Leben.
33. FUHRMANN, Alfred: Recht und Staat bei Heinrich Heine. Bonn, 1960. H. Bouvier u. Co. Verlag.
34. Heine in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Dargestellt von Ludwig MARCUSE. Hamburg, 1960. Verlag Gmb. H.
35. KOELWEL, Eduard: Von der Art zu schreiben. Halle, /Saale/ 1962. Veb Verlag Sprache und Literatur.
36. MENZEL, Gerhard W: Wermut sind die letzten Tropfen. Erzählung von Heimweh und vom Lieben des Dichters Heinrich Heine. Leipzig, 1962. Paul List Verlag.
37. STEINBERG, Werner: A fény szerelmese. Ford: Erdődi József Budapest, 1962. Kossuth Könyvkiadó.
38. VICTOR, Walther: Heine. Ein Lesebuch für unsere Zeit. Weimar, 1962. Volksverlag.

39. GALLEY, Eberhard: Heinrich Heine. Stuttgart, 1963.
40. FEJTŐ Ferenc: Heine. Budapest é.n. Népszava Könyvkiadó.

